મૌનની અંતઃઊર્મિમાંથી વાણી

માનવજીવનના વિકાસનાં ચાર સોપાનની વાત કરતાં, યૌવનોત્તર ભૂમિકાએ મુનિવ્રતના માહાત્મ્ય તરફ મુનિવર્ય પૂ. શ્રી ચંદ્રપ્રભસાગર મહારાજે આપણું ધ્યાન દોર્યું છે. "મૌનમાં આત્માના સંગીતનો અનુભવ કરે તે મુનિ." આમ કહેવામાં એમણે એક રહસ્ય આપણી સમક્ષ પ્રગટ કર્યું છે. મૌન એટલે વાણીનો અભાવ નહીં, એ એક એવી અવસ્થા છે જેમાં, ભીતર જે ઝીણું ઝીણું સતત ગુંજન ચાલી રહ્યું છે એનો અનુભવ થાય છે. ગુંજન તો છે વાણી અને લયનો સંવાદ. ને જ્યાં સંવાદ છે ત્યાં છે આનંદ. આમ સચ્ચિદાનંદના અનુભવની જ એમણે વાત કરી છે.

સચ્ચિદાનંદનો અનુભવ એ જ પૂર્ણત્વનો—આત્મશ્રીનો અનુભવ છે. એ અનુભવ સહુને થવો જોઈએ પણ થતો નથી. એનું કારણ છે સ્વરૂપવિસ્મરણ; ભૌતિક મ્હોરાની પાછળ રહેલા આપણા સાચા સ્વરૂપનું જ આપણું અજ્ઞાન. જીવનની સર્વ કંઈ વિષમતાનું—રાગદ્વેષનું, આશાનિરાશાનું, ભયક્રોધનું, દૈન્યનું, દુઃખનું, બધી વાસનાઓનું, અભાવનું, અપૂર્ણતાનું—મૂળ આમાં જ રહ્યું છે. એ જ છે અંતઃકરણ પરનું થર થર થઈ જામેલું આવરણ, જે આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપના નિર્મલ પ્રતિબિંબને સ્ફુટ થવા દેતું નથી.

મુનિશ્રી એમની સરલ, સુંદર અને પ્રભાવક વાણીમાં કહે છે: "દીવાલોમાં મન અટવાઈ ગયું, તો પરમ સત્યનું દર્શન તમે નથી કરી શકવાના." દીવાલો એટલે ઇંદ્રિયોના વિષયો; જે અંશરૂપ છે, અનિત્ય છે; એના છંદે ચડવામાં આખરે તો પડવાનું જ રહે છે. દીવાલ સામે નજર માંડવાથી કોઈ પોતાને જોઈ શકતું નથી. પોતાને જોવા માટે તો અમલિન, સમતલ અરીસાની જરૂર રહે છે. આત્મશ્રીના દર્શન માટે એવી જ રીતે જોઈએ મલમુક્ત અચંચલ મન.

પણ મૌનની, કે ચિત્તની અચંચલતાની વાત અહીં નિષેધાત્મક નથી આ ગ્રંથમાં નોંધાયેલાં પ્રવચનોમાં પ્રગટ થતા એમના મનોભાવને જોઈશું તો જણાશે કે જીવનને એ આનંદનો આવિષ્કાર જ ગણે છે જીવનને એમણે તો આનંદસભર જ જોયું છે અને એટલે જ, એ રીતે જે જોઈ નથી શકતા એમને એ રીતે જોવાની એ દૃષ્ટિ આપે છે મૌનમાંથી પ્રગટ થતા આત્માના સંગીતને એ અર્પંગત કરે છે

આપણો–હવે તો લગભગ આખી દુનિયાનો–સમાજ જ્યારે જનતંત્ર અધીન છે ત્યારે વિચિત્રતા તો એ છે કે સમાજના એક અપરિહાર્ય અંગ રૂપે એની અભિલાષનો નહીં પણ માનના એનાથી કેવળ અસંબદ્ધ એવી વિચ્છિન્નતાનો અનુભવ કરતો જણાય છે એની દૃષ્ટિનું લક્ષ્ય સમાજ નથી નજરનું કેન્દ્ર છે સ્વયં પોતે અહીં એનું ફલક સાંકડું બને છે, બને છે અત્યંત અલ્પ જે અલ્પ છે તે ભૂમાને ધારણ કરી શકતું નથી અને ભૂમા નથી તો આનંદ નથી

આ પ્રવચનો બાહ્યનો આંતરિક સાથે સમષ્ટિનો વ્યષ્ટિ સાથે સંવાદ સધાવનારાં છે, સ્વનું જ્ઞાન કરાવનારાં છે, આનંદ અભિમુખ કરાવનારાં છે ને તે પણ સહુને સરળ પડે એવી મધુર વાણીમાં હું ને હૈયે એનો ગુંજનધ્વનિ જાગે એવી ઇચ્છા એમના પ્રકાશન સારુ વ્યક્ત કરું છું

—રાજેન્દ્ર શાહ

આત્મશ્રીની પૂર્ણતા

ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन लीलालग्नमिवाखिलम् ।
सच्चिदानन्दपूर्णेन पूर्णं जगदवेक्ष्यते ॥

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જ્ઞાનસારના મંગળાચરણમાં આત્માની સહજ અવસ્થાના સ્વરૂપનું આલેખન કરે છે, આત્માની સહજ આધ્યાત્મિક લક્ષ્મીનું એમાં વર્ણન કરે છે. આ આત્માની આધ્યાત્મિક લક્ષ્મીની સભરતાનો—આત્મશ્રીનો જેને અનુભવ થાય તે ન વર્ણવી શકાય એવા સહજ સુખનો અનુભવ કરી શકે. પછી તો આ જગતમાં રહેવા છતાં અને આ દેહમાં વસવા છતાં એ કોઈક અનોખું અને આનંદમય જીવન જીવી શકે. પણ એ દુઃખની વાત છે કે આ આત્મા વિભાવના પ્રમાદમાં પડીને પોતાના સાચા સ્વરૂપને અને આત્મશ્રીને ભૂલી ગયો છે.

શ્રેષ્ઠ ધનવાનનો પુત્ર પણ જ્યાં સુધી પોતે ધનવાન છે એમ સમજતો નથી ત્યાં સુધી એ રસ્તામાં કોઈ વટેમાર્ગુ પાસે પણ ચોકલેટ લેવા માટે બે આના માગવા ઊભો રહી જાય છે કારણકે એને ખબર નથી કે એ કેટલા ધનનો વારસદાર છે! એનો કોટ્યાધિપતિ પિતા રસ્તાપરના આવા હજારો માણસોને નભાવી શકે તેમ છે તેનો એને ખ્યાલ નથી. પણ બાળક અજ્ઞાન છે. એનું આ અજ્ઞાન ભીખ મગાવે છે. એને જ્યારે જ્ઞાન આવે છે, મોટો થાય છે, સમજ આવે

છે ત્યારે વિચારે છે, "શું એ હું જ હતો જે બસ સ્ટેન્ડ આગળ ઊભો રહીને ચોકલેટ માટે બે આના માગતો હતો! હું ધનપતિનો પુત્ર ભિખારી?" એ અજ્ઞાનમાં પડેલો હતો ત્યારે બે આના માટે ભિક્ષા માગતો પણ જ્યારે એને ખબર પડે છે કે હું તો મોટી સંપત્તિનો સ્વામી છું, શ્રીનો માલિક છું, ત્યારે એ માગતો તો નથી પરંતુ જે માગ્યુ હોય એના ઉપર એને હસવું આવે છે.

આ જ રીતે આ આત્મા આત્મશ્રીને ઓળખતો નથી ત્યાં સુધી વિષયો માટે યાચના કરે છે, કામના માટે ભીખ માગે છે, એક સામાન્ય સત્તા માટે—પાંચ વર્ષ સુધી સત્તાના કોઈક પણ આસને બેસી શકે એટલા ખાતર ચૂંટાવા માટે વૉટની ભીખ માગે છે ને એ માટે પામર થઇને અહીંથી તહીં ફર્યા કરે છે કારણકે એને આત્મશ્રીમાં શું સુખ છે અને જીવન જીવીને અંદરથી શું મેળવવાનું છે એની એને ખબર નથી. એટલે જીવન—આખું જીવન આ માગવામાં અને તે માગવામાં વેચી નાખે છે.

આત્મસુખના જ્ઞાનથી તો વાર્ધક્ય પણ મધુર બને. માણસ પચાસ જીવે, સાઠ જીવે કે સિત્તેર જીવે, પણ અનુભવનું અમૃત લઈને જીવે એમાં સાર્થકતા છે. જેમ જેમ એ જીવન જીવતો જાય તેમ તેમ એની પાસે અનુભવની મીઠાશ આવતી જાય છે. એણે દુનિયા જોઈ છે, માણસો જોયા છે, અનુભવોમાંથી ઘણું ઘણું મેળવવાનું મેળવ્યું છે. જેવી રીતે પાકી કેરી મીઠી મીઠી હોય એમ વૃદ્ધ પુરુષ અને વૃદ્ધ સ્ત્રી મીઠાશથી ભરેલાં હોય. એમની વાણીમાં મીઠાશ હોય, એમના વર્તનમાં મીઠાશ હોય, એમના મોઢાં ઉપર આવેલી રેખાઓમાં મીઠાશ હોય અને તમને એમ થાય કે આમની પાસે જઇએ તો કેવું સારું!

પણ આવું કેમ થતું નથી? એનું કારણ એ જ છે કે જિંદગી શા માટે છે અને જિંદગીનો હેતુ શો છે એ પહેલેથી જાણ્યું નથી. એટલે છોકરાં જેમ પેલાં ડબલાં–ડબલીઓ ભેગાં કરતાં હોય છે એમ માણસો માત્ર થોડાંક પૈસા, થોડીક સત્તા, થોડીક પદવી—આ બધું ભેગું કરવામાં આયખું પૂરું કરી નાખે છે.

દુનિયાનું આ પલટાતું દૃશ્ય તો જુઓ? જ્યાં સુધી તમારી પાસે પૈસો હોય, સત્તા હોય, પ્રતિષ્ઠા હોય ત્યાં સુધી દુનિયા તમને પૂછ્યા કરે, પણ જેવી એ સત્તા ગઈ, જેવો એ પૈસો ગયો, જેવી એ પ્રતિષ્ઠા ગઈ એટલે દુનિયા કહે કે હવે એને બાજુમાં ફેંકો. દુનિયા એને જે માનતી હતી તે એના વ્યક્તિત્વના વિકાસને લીધે નહિ, એની આધ્યાત્મિક ચેતનાના આરોહણને લીધે નહિ, પણ એની પાસે જે દસ લાખ રૂપિયા હતા એને લીધે એ એને પૂજતી હતી. હવે એ દસ લાખ રૂપિયા એનાં હાથમાં નથી, એના દીકરાના હાથમાં છે. દુનિયા કહે કે હવે ડોસો આપણે શું કામનો છે? મૂકો એને બાજુમાં. આમ માણસના હાથમાં સત્તા હતી ત્યાં સુધી પૂજાતો હતો, પુછાતો હતો પણ સત્તા ઉપરથી ઊતરી ગયો એટલે એ પણ ભુલાઈ ગયો.

ભુલાઈ જ જાયને. કારણકે હવે એ કોઈને સુખી કરી શકે, કોઈને લાભ કરાવી શકે એવું કાંઈ એની પાસે રહ્યું નથી.

બૂટ પૉલિશ કરનાર પાસે કરોડપતિ ઊભેલો હોય, બૅંકનો જનરલ મૅનેજર ઊભો હોય ત્યારે એ એમ નથી માનતો કે બૅંકનો જનરલ મૅનેજર મારે ત્યાં ઊભો રહ્યો. એનો ગર્વ એ કરે તો એ ગર્વ ખોટો છે. બૅંકનો જનરલ

મેનેજર બૂટ પૉલીશ કરનારો ઘણો સારો માણસ છે એમ સમજીને ઊભેલો છે એમ નથી, પણ બૂટ પૉલિશ કરાવવા છે એટલે એ ઊભો છે. બૂટ પૉલિશ ચાલતું હોય ત્યા સુધી એ બૂટ પૉલિશવાળો કહે તેમ ડાબો અને જમણો પગ મૂકે. એ વખતે એ એમ કહે કે જૂઓ, હું કેવો કે આ મેનેજરને કેવા લેફ્ટ-રાઈટ કરાવું છું તો કેટલી બધી અણસમજ છે! 'તું ડાબો અને જમણો પગ મુકાવે છે એમાં કાંઈ તારી હોંશિયારી નથી, એમાં ગર્વ કરવાનો નથી કારણકે તું એનાં બૂટ પૉલિશ કરે છે' એને એના બૂટ ચકચકિત કરવાના છે એટલા માટે એ ઊભો રહે છે, એવી જ રીતે મોટામાં મોટો કરોડાધિપતિ પણ ગાડીમાંથી ઊતરીને આવે છે. શા માટે આવે છે? પૉલિશ કરાવવા આવે છે.

એમ કોઈ સત્તાધીશની પાસે ઘણા માણસો આવતા હોય તો એણે એમ માનવાનું નથી કે મારી પાસે ઘણા આવી ગયા. એ તો એટલા માટે આવતા હતા કે એમને તું કાંઈક ઉપયોગી થઈ શકે એવી સત્તા એની પાસે હતી.

કોઈ ધનવાનની પાછળ ઘણા લોકો દોડતા હોય તો એણે એમ નહિ માનવાનું કે મારી પાછળ દોડે છે. એની પાસે ધન છે એટલે એમાંથી થોડુંક કાંઈક મળશે એ આશાએ એ દોડે છે.

આ બધું શું સૂચવે છે? બહારની વસ્તુ જ્યાં સુધી આપણી પાસે છે ત્યાં સુધી એ લોકો આપણી પાસે આવે છે. જ્યાં એ વસ્તુમાથી આપણે ખસીએ, કાં વસ્તુ ખસે એટલે દુનિયા આખી ખસી જાય છે. ત્યારે આપણી પાસે સરવૈયામાં શું રહે છે? કાંઈજ નહિ.

આ આત્મા દેહ છોડીને જાય છે ત્યારે એની સાથે

આવી છે પણ એમને ગમતુ નથી એમને તો પેલા રેતીના ઘરોમા, પહેલો માળ બાંધવામા, બીજો માળ બાંધવામા, આ ઘર મારુ અને આ ઘર તારુ એમ કરવામા જે એક લહેજત પડે છે, એ જમવામા એમને નથી પડતી

એવી જ રીતે જ્ઞાનદશામા જગતના લોકો પણ એવા જ દેખાય 'આ ઘર મારુ અને આ ઘર તારુ ' લોકો એ માટે જ લઢી રહ્યા છે બાળકોમા અને તમારામા જો ફેર હોય તો આટલો જ કે બાળકો છોડી શકે છે–હસતા હસતા છોડી શકે છે–અને આગળ વધીને જરૂર પડે તો એકાદી લાત મારીને પોતે બાંધેલા રેતીના ઘરને પોતે ઉડાડી પણ મારે છે. તમે પણ બાંધેલા ઘર છોડો છો તો ખરા, પણ રડતા રડતા છોડો છો તમે બાંધેલા ઘરમાથી જ્યારે તમારે નીકળવાનો વારો આવે ત્યારે કેવી દશા થાય છે ?

આપણે પ્રવાસી જ છીએ અહીંથી આગળ વધવાનુ જ છે, પથ જો કાપવાનો છે, તો શા માટે આસક્તિની અદર લપટાઇ જવુ જોઇએ ?

પ્રભુ મહાવીરે જીવો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે

પહેલો પ્રકાર સાકરની ઉપર બેઠેલી માખી જેવો હોય છે, બીજો પ્રકાર પથ્થર પર બેઠેલી માખી જેવો હોય છે, ત્રીજો પ્રકાર મધના બિન્દુ પર બેઠેલી માખી જેવો હોય છે અને ચોથો પ્રકાર લીંટમા પડેલી માખી જેવો હોય છે

પહેલો પ્રકાર એ ઊંચો પ્રકાર છે સાકરની લાદી પડેલી હોય તેના પર માખી આવીને બેસે તો એ ખૂબ મીઠાશ માણે જ્યા સુધી એ લાદી ઉપર બેઠેલી છે ત્યા સુધી તેને ચૂસ્યા જ કરે પણ એનામા ઊડવાની સ્વતત્રતા છે. જ્યારે

એને થાય કે હવે ઊડીએ, તો પાંખો ફફડાવી ઊડી જાય છે. સાકરની માખીને કોઈ બંધન નથી. સ્વાદ છે, સ્વતંત્રતા પણ છે; મધુરતા અને મસ્તી બંને છે. એણે સ્વતંત્રતાને વેચીને મધુરતા માણી નથી.

આ જીવનમાં તમે રહો. તમને મકાન મળે, વૈભવ મળે, સમૃદ્ધિ મળે, પુણ્યનું પરિણામ ઘણું ઘણું મળે અને એ પુણ્યના પરિણામે મળેલી આ બધી વસ્તુઓમાં પણ તમે સાકરની માખી જેવા અલિપ્ત રહો. તમે તમારા આત્માની સ્વતંત્રતાને આસક્તિની મીઠાશમાં નાખી ન દો, બંધાઈ ન જાઓ. સાકરની માખી આ સ્વાદ માણે છે પણ પોતાની પાંખોને સદા સચેત રાખે છે. ધારે ત્યારે એ ઊડી જાય છે.

બીજી માખી પથ્થર ઉપર બેઠેલી છે. એમાં ભલે મીઠાશ કાંઈ ન હોય, સ્વાદ કાંઈ ન હોય પણ એને માટે સહુથી મોટી વાત સ્વતંત્રતા છે. એ જ્યારે ધારે ત્યારે ઊડીને જઈ શકે, ધારે ત્યારે નીકળી શકે, એને બાંધનાર કોઈ નથી. પથ્થર ઉપર આસ્વાદ નથી પણ સ્વતંત્રતા છે.

ત્રીજા પ્રકારમાં મધના બિંદુઓ પર બેઠેલી માખી આવે છે. એ માખીને મધ મળે છે, મીઠાશ મળે છે. જ્યાં સુધી મધ ચૂસે ત્યાં સુધી મસ્તાની બની રહે છે. પણ જેવી ઊડવા જાય ત્યાં બંધન. એ ઊડી શકે નહિ. મધની ચીકાશે એની પાંખોને પરવશ બનાવી દીધી છે, એ પંગુ બની ગયેલી છે. ઊડવા જાય છે ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે ઊડી શકાતું નથી. જ્યાં જીવન છે ત્યાં મરણ છે એ ઊડી ન શકે, તરફડે અને જે મધમાં મીઠાશ માણતી હતી એ મધમાં જ એ મરી જાય છે.

ચોથી માખી લીંટમાં પડેલી હોય છે. એને આસ્વાદમાં

પણ કાંઈ નહિ અને ઊડવા ધારે તો ઊડી પણ ન શકે કારણકે એની પાંખો જ ચોંટી ગયેલી છે

પ્રભુએ બતાવ્યુ કે જીવો ચાર પ્રકારના છે

'પહેલો પ્રકાર કયો તો કે 'एन्द्रश्रीसुखमग्नेन ' આત્માની લક્ષ્મીની ઓળખવાળો જીવ–આત્માની વિભૂતિને જાણનારો જીવ–સદા સત્, ચિત્ અને આનંદથી સભર છે, આપણામા આ બધુ ભરેલુ છે જ્ઞાન પણ અંદર ભરેલુ છે, આનંદ પણ અંદર ભરેલો છે, અને શાશ્વતતા એટલે અનંતતા પણ અંદર ભરેલી છે

કોઇ પૂછે કે તું કોણુ? તારી ઓળખ તો આપ ? તો એમ ન કહેશો કે મારી ઓળખ આ દેહ, ફલાણુ નામ, ફલાણુ ગામ, ફલાણુ રહેઠાણુ

કોઈ એમ કહે કે ફલાણા ગામના અમે જૂનામા જૂના રહેવાસી, અમારા બાપદાદા ત્યા રહેતા હતા પણ તુ એ ગામમા રહેતો જ નથી તુ તો ચાલ્યો જ આવ્યો છે. તારુ વળી ગામ કયા છે? આ તો એક વિસામો છે.

વિસામો એ ગામ નથી બની શકતુ આરામનુ સ્થાન એ કદી ધ્યેય નથી બની શકતુ અને મુકામ, જ્યા રહેવુ પડે એ મંજિલ નથી માણસની મંજિલ તો આગળ છે માણસ એ મંજિલને ભૂલી ગયો છે

કોઈ પ્રવાસી થાકીને ઊંઘી જાય છે એ અર્ધનિદ્રા કે તંદ્રામા હોય ત્યારે પૂછો કે કયા છો? તો કહે કે અહીં જ રહુ છુ ક્યા જવાનુ છે એ ભૂલી જાય છે

આપણને કોઇ પૂછે કે તુ કોણ? તો આપણે એમ જ કહીએ કે સદા પ્રવાસી–ગામ અને ઠામ વગરનો ઠામ અને

ગામમાં અટવાઇ ગયો તો ભગવાન કહે છે કે 'સચ્ચિદાનંદ પૂર્ણેન'ની પૂર્ણ અવસ્થા વિસરાઈ જશે.

આ શ્લોકમાં કહ્યું કે તું સત્ છો. તને કોણ મારી શકે એમ છે? તુ મરવાનો જ નથી. તમે ગુજરાતીમાં કહો છો: 'પાછો થયો.' પાછો થયો એટલે મરી નથી ગયો, જીવતો છે. આ જન્મ લીધો એના પહેલાં પણ હતો અને મરી ગયો તો પણ છે. તો મરી કોણ ગયો? આ દેહ મરી ગયો. ઘરડું કોણ થયું? દેહ થયો. જન્મ કોનો થયો? દેહનો થયો. યુવાન કોણ થયું? દેહ થયું અને બળી કોણ ગયું? દેહ બળી ગયો. જન્મ, શૈશવ, યૌવન, વાર્ધક્ય અને મરણ–આ બધું શું છે? અવસ્થા છે. આ ચાર અવસ્થાઓ છે. ચેતનની અવસ્થા છે જ નહિ. ચેતન તો અવસ્થા વગરનો છે, સ્વસ્થ છે.

એટલે જ મીરાએ ગાયું: "હંસલો નાનો ને દેવળ જૂનું તો થયું." હું ક્યાં ઘરડો થયો છું? હું ક્યાં થાકી ગયો છું? હું તો આત્મા છું. હું તો આયુના બધન વિનાનો છું. જેને ઉંમર જ નથી; અવસ્થા જ નથી, કોઈ વર્ષો નથી એ હંસ છે, આત્મા ઉંમર વગરનો છે. ઉમર કોને લાગે છે? દેહને. ઉધેઈ જો લાગતી હોય તો લાકડાને લાગે છે, કાટ જો લાગતો હોય તો લોખંડને લાગે છે પણ અગ્નિને ઉધેઇ ન લાગે, સોનાને કાટ ન લાગે, એવી જ રીતે આત્માને કંઈ જ ન થાય.

આ દેહને બધું જ લાગે. એ જન્મે પણ ખરો અને મરે પણ ખરો. નાનકડો હોય ત્યારે રૂપાળો રૂપાળો હોય; યૌવનમાં આવે ત્યારે આકર્ષણનું એક કેન્દ્ર બની જાય; ઘરડો થાય ત્યારે એને બીજાની મદદ લેવી પડે; વૃદ્ધ થાય

અને રોગથી ઘેરાય ત્યારે માણસને પરવશતાનો અનુભવ થાય અને મૃત્યુ થાય એટલે આ દેહ બળી જાય આ બધી અવસ્થાઓ કોની થઈ? દેહની થઈ.

પણ જે આત્મા છે એ અવસ્થાહીન છે એને કોઈ ઉમર નડતી નથી. એને શૈશવે નથી, ઘડપણે નથી, મરણે નથી અને જન્મ પણ નથી. આત્મા અમર છે, શાશ્વત છે, અને જે શાશ્વત છે એ જ સત છે

સતના અસ્તિત્વના અનુભવમાં સત્તા કેન્દ્ર બને, પછી ભલે શરીર ઉપર થઇને ઘડપણ પસાર થતું, દેહ ભલે જીર્ણ થતો, પણ એ અંદર બેઠો બેઠો મલકાય છે, કે હું તો એવો ને એવો જ છું. આ બધું ય બહાર થઈ રહ્યું છે, આત્મા જ્યારે સ્વસત્તામાં કેન્દ્ર બને છે ત્યારે એને લાગે છે કે હું તો આ બધાની વચ્ચે કેન્દ્રમાં બેઠેલો છુ. આ બધુ ય આસપાસ બની રહેલું છે. આ દેહનું જ એક નાટક ચાલી રહ્યું છે.

એટલે જ ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યુ કે 'नाटकम् प्रति पाटकम्'. જ્ઞાનદશામાં એને દરેક શેરીમાં નાટક લાગે છે, નાટકને જ જુએ અને નાટકને જોવા છતા પોતે પ્રેક્ષક તરીકેનો અધિકાર ગુમાવે નહિ

મારે એ જ કહેવાનું છે કે તમે પ્રેક્ષક રહો; પ્રેક્ષક તરીકેનો તમારો અધિકાર છે. તમે નટ ન બની જાઓ. પ્રેક્ષક જેટલો સુખી છે એટલો દુનિયામા કોઈ સુખી નથી. એ રંગશાળામાં આવે છે, બેસે છે, જુએ છે અને સમય પૂરો થયો ત્યારે ચાલતો થાય છે, એને પડદા સંકેલવાના નહિ કે ગોઠવવાના નહિ; સામાન ઉઠાવવાનો નહિ કે મૂકાવવાનો નહિ. એ તો પ્રેક્ષક છે. તટસ્થતાથી જુએ છે.

આ અનુભવ જો કરી શકાય તો લડાલડી, ઝગડા-ઝગડીનો અંત આવે. આજે વૃદ્ધોને એટલી બધી આસક્તિ છે કે લોકો હેરાન થઈ ગયા છે, તેને બદલે તમે એવા બની જાવ કે તમને પૂછવા આવે ત્યારે જ તમે સલાહ આપો. અને કહો કે તમને તમારી જવાબદારીનો ખ્યાલ આપી દીધો છે. તમારી જવાબદારીને ધ્યાનમાં રાખીને જીવો, જવાબદારીને ધ્યાનમાં રાખીને નહિ જીવો તો અકાળે હેરાન થઇ જશો. આ તો દોરી ઉપર ચાલવાનું છે.

આત્માને પણ એટલી સમજણ આપીને સ્વ તરફ વાળી લેવો જોઇએ. એમ થાય તો માણસ આ જગતમાં બહુ મઝાથી જીવી શકે. અને એ માટે પહેલો પ્રકાર બતાવ્યો કે તું કોણ છે? सचिदानद पूर्णेन. તું सत चित् અને आनंदथी પૂર્ણ છો.

તું સત્ છો. તારી શાશ્વત સત્તામાં તું રહેવાનો છો. મરવાનો છે જ નહિ. આ જુઓ. જૈન ધર્મમાંથી મરવાની વાત જ નીકળી ગઈ. સાચો જૈન કોણ? જે મરવામાં માનતો નથી જ્યારે ઘરમાં એક માણસનો વિયોગ થાય તો કહેઃ 'પાછા થયા.' એટલે અમારું ઘર મૂકીને બીજે ઠેકાણે ગયા, પાછા થયા. અહીંથી ગયા, પણ ક્યાંક થયા. એટલે જૈન-કુળમાં મરણ નહિ, શોક નહિ, કાળાં કપડાં નહિ, પ્રવચન સાંભળવાનું બંધ નહિ, અને ખૂણા પાળવાના પણ નહિ.

જેવી રીતે આવ્યો છે તેવી રીતે ગયો છે. 'દીધા વિના આવ્યા હતા અને દીધા વિના ગયા.' આ વાત જેટલી સમજાય એટલો માનવી શોક રહિત થાય.

અજ્ઞાની રોજ માથાં કૂટે, કકળાટ કરે પણ આમ કરવાથી જે ગયેલું છે એ થોડું જ પાછું આવવાનું છે? એવી

મમતાની જડો ઊંડી શા માટે નાખવી કે જેથી જીવન એક યાત્રાને બદલે સંતાપ બને?

મે એવા કુટુંબો પણ જોયાં છે કે જેમાં મરતી વખતે કહે, "જુઓ, હું જાઉં છું. મારી પાછળ આંસુ પાડશો નહિ, બને તો પ્રાર્થના કરજો; મારી પાછળ રડશો નહિ, બને તો ધર્મ કરજો, મારી પાછળ ખૂણામાં ભરાઈને બેસશો નહિ, ને બને તો યાત્રાએ જજો." આમ વિદાયને યાત્રા માની જનારા માણસો પણ છે.

તમે દીકરાને બહારગામ મોકલો છો. કોઈ પૂછે તો કહો છો કે પાંચ વર્ષે આવશે. ઘરે આવીને શું કરો છો? એમ માનો છો ને કે બહારગામ બેઠો છે, ભણે છે. આમાં પણ એ જ સમજ કેળવવાની છે. બહારગામ ગયો છે, બીજે ક્યાંય ગયો નથી. જેવી રીતે સ્વજન પરદેશ ગયો એ સમજ છે, પણ દેહ છોડ્યો એ પરદેશ ગયો છે એવી સમજ આવી નથી. જ્ઞાનીને આ સમજ હોય છે. લોકો સમજે છે એના કરતાં જ્ઞાનીઓ જરાક આટલું વધારે સમજે છે.

આ જરાક વધારે સમજણ એ જ જાગૃતિ છે. આ વાત સમજાય તો મરણનો શોક કે કકળાટ જીવે જ કેમ?

આ સત્ છે આત્મા રહેવાનો છે. આજે અહીં હતો. અહીંથી નીકળીને બીજે જવાનો છે.

આપણે અહીં રહેવા માટે આવેલા હોઈએ એના પહેલાં આપણે ક્યાંક રહેતા હોઈએ છીએ. કદાચ એક સ્થળ કે ફ્લેટ ન ફાવે તો બીજે જાઓ. એવી જ રીતે આ દેહમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે અને બીજે નિવાસ કરે છે. કોઈ પૂછે 'ક્યાં ગયો?' કહેઃ 'ખબર નથી, અમને સરનામું ખબર નથી પણ ક્યાંક ગયો તો છે જ.'

જનાર માટે ત્યાં બધી ગોઠવણ થઈ ગઈ છે. કઇ ગોઠવણ ? કર્મની, પુણ્યની અને પાપની. કર્મની ગોઠવણને લીધે આ દોડાદોડ છે.

મેં એવા માણસો જોયા છે કે તેમને કોઈ કહે કે મારો છોકરો માંદો છે, દવાની જરૂર છે. સો રૂપિયા આપશો ? તો કહે, "મારી શક્તિ નથી," પણ એનો એ જ માણસ ગદ્ધાવૈતરું કરી કરીને હજારો રૂપિયા એના દીકરાને આપીને ચાલ્યો જાય! જતી વખતે સંતોષ માને કે મારા દીકરાને માટે મેં આટલા રૂપિયા પાછળ મૂક્યા છે!

આની પાછળ શાનું જોડાણ છે? લેણદેણનું. એ ગયા જન્મનું લેવા માટે આવ્યો છે. એટલે તમે સત્કર્મ માટે ન વાપરો, આત્મા માટે ન વાપરો, પોતાને માટે ન વાપરો, નજર સામે તરફડતો માણસ હોય એને માટે ન વાપરો પણ દીકરા માટે મૂકીને જાઓ.

આ મમત્વની માયાએ માણસને કેવો બનાવી મૂક્યો છે! એ માયાનો માર્યો પોતાના શ્રમના રૂપિયા મૂકીને જાય અને રાજી થાય, કે હાશ! મારો દીકરો હવે સુખી થવાનો! પણ એને ખબર નથી કે સુખી થશે કે દુઃખી થશે.

માણસ જો ઊંડાણથી વિચાર કરે તો લાગે આ કર્મ-રાજાની વિચિત્ર ગૂંથણી છે. અને આ ગૂંથણીને લીધે જ આખો સંસાર વણસૂચવ્યો, વણનિર્દેશ્યો અને વણઆલેખ્યો ચાલ્યો જાય છે.

આ ગૂંથણીને જે લોકો સમજે છે એ લોકો કોઈ દહાડો ગૂંચાતા નથી; બંધાતા નથી. એ તો એમ કહે છે કે મારે તો મારું આ એક કર્મ હતું, જે પૂરું થયું. હવે ફરી હું શું કરવા આ બધાની અંદર ગૂંથાઇ જાઉં?

આ જગતના બધાય સબંધોની પાછળ કર્મોનાં બંધનો પડેલાં છે.

દાનાન્તરાયનો ઉદય કેવો છે ? તમને એમ નહિ થાય કે બિહારમાં અનાજ વિના ટળવળતાં માણસો મરી જાય છે લાવ, હું હજાર, બે હજાર રૂપિયા આપી દઉં. પણ દીકરાને દુનિયાની મુસાફરી ઉપર જવું હોય તો ત્રીસ હજાર રૂપિયા આપી દો !

જ્ઞાની તો જાણે જ છે, કે હું તો એક પ્રવાસી છું. સત્ છું. આ તો એક અવસ્થા છે. આ અવસ્થાનું ભાન થઇ ગયું પછી તમે દુઃખી નહિ થાઓ, સ્વસ્થ રહેશો. કોઇ વિદાય થઇ જાય તો એમ નહિ માનો કે મરી ગયો, કહેશો કે જુદો પડ્યો પાછો થઇ ગયો. અહીંથી ગયો પણ કયાંક થઈ ગયો

બીજી વાત, તું ચિત્ છો તું જ્ઞાનમય છો. તારી અંદર ખજાનો ભર્યો છે. જેમ જેમ આવરણો ઊઘડતાં જાય છે, તેમ તેમ અંદરનો પ્રકાશ આવતો જાય છે

હીરો ખાણમાં પડેલો હોય ત્યારે મેલો હોય, ઉપર જેમ જેમ પૉલિશ થતું જાય તેમ તેમ પાસા પડતાં જાય, અંદરથી કિરણો બહાર આવતા જાય, પ્રકાશ આવતો જાય, અને હીરો ચકચકિત બનતો જાય છે. પણ જ્યાં સુધી એનો કટ (cut) ન થાય, પૉલિશ ન થાય, પાસા ન પડે, એના અંદરનો ભાગ બહાર ન આવે ત્યાં સુધી હીરાનું તેજ અંદરથી કેમ પ્રગટે ?

આપણો આત્મા પણ તેજથી ઝગમગતો છે, પ્રકાશથી ભરેલો છે. પણ કોઇ પાસા પાડનારો મળ્યો નથી, કોઇ

ઘસિયો મળ્યો નથી. એને ઘસી ઘસીને એના ઉપરનાં આવરણોને ખસેડ્યાં નથી, એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યું કે જ્ઞાન લાવવું પડતું નથી, પણ ઉઘાડવું પડે છે. એ બહારથી કોઈ આવતું નથી, અંદર જ છે. ઉપર ઢાંકણુ છે. એ ઉઘડી જાય તો પ્રકાશ અંદર જ છે.

આનંદ પણ તમારી અંદર છે. તમે જો નિરૂપાધિ અવસ્થામાં હો, તમારા ઉપર કોઈ ઉપાધિનો ભાર ન હોય, તમારા ઉપર ચિંતાની સમડીઓ ચક્કર લગાવતી ન હોય તો તમે દરિયાના કિનારે બેઠા હો ત્યારે પાણીના તરંગોમાંથી પણ તમને આનંદના તરંગો દેખાય, વનની શ્રીમાં તમે બેઠેલા હો ત્યારે વનશ્રી આખી આનંદથી ભરેલી લાગે. કોઇ પર્વતની ટોચ ઉપર બેઠા હો ત્યાં પણ પરમાત્માનાં દર્શન થાય કારણકે ચિંતાની સમડીઓએ ચક્કર લગાવવાનાં બંધ કર્યાં છે. પણ જ્યાં સુધી એ ચક્કર લગાવે છે ત્યાં સુધી અંદરનો આનંદ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

પછી તમે મંદિરમાં જાઓ પણ તમારા મગજમાં બીજું જ કાંઇ ચાલતું હોય. ઘણા લોકો કહે કે ભગવાનમાં કાંઈ દેખાતું નથી. કયાંથી દેખાય? તને તારામાં દેખાતું નથી તો ભગવાનમાં કયાંથી દેખાય? તને તારામાં કાંઇ દેખાય તો જ ભગવાનમાં દેખાય. પોતાનામાં પોતે દેખાવું જોઇએ. જો એ પોતે જ જોઈ શકતો નથી તો ભગવાનને કેવી રીતે જોઈ શકે?

કાઠિયાવાડનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. એક બાપુ ઓટલા ઉપર બેઠેલા. અફીણનો કસૂંબો પીધેલો હતો. ગુલાંટ ખાધીને બાપુ પડી ગયા. બાજુમાં બેઠેલા ખુશામતિયાઓ બાપુને ઊભા કરવા ગયા. ત્યાં બાપુએ પૂછ્યું: 'કોણ પડી

ગયું ?' પેલા ખુશામતિયાઓ વિચારે કે હવે શું કહેવું ? એકે બાપુને કહ્યું "આપ પડી ગયા." બાપુ ગર્જ્યા "તો તમે શુ કરતા હતા ત્યારે ?"

એમ આ જીવને પોતાને જ ખબર નથી કે કયાં ચાલ્યો જાય છે. અને કહે છે કે ભગવાન મને જડતો નથી! જ્ઞાનીઓ કહે છે કે તુ તને જડી જા, તુ તને ઓળખી લે, પછી ભગવાનને મળતાં વાર નહિ લાગે

એટલે જ આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યુ एगे आया एग जाणे सव्व जाणे જો તુ એકને જાણીશ તો સહુને જાણીશ.

તું તને નહીં જાણે તો તું કોઇને નહિ જાણે. પોતાને જાણવાથી જ પરમાત્માને જાણી શકાય છે.

આનંદનો અનુભવ કયારે થાય ? ચિંતાની સમડીઓથી જીવ મુક્ત હોય ત્યારે; પછી તમે જયા જશો ત્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ દેખાશે.

'सच्चिदानंद पूर्णेन'

આ સત્ ચિત્ અને આનંદથી સભર છે અમૃતથી છલકાતો આ કુંભ છે.

'पूर्णं जगदवेक्ष्यते'

જે માણસ આવો પૂર્ણ છે એ જ આખા જગતને પૂર્ણ જુએ છે.

એ જગતમાં રહે છે પણ એની પાંખો એવી છે કે એ ઊડી શકે છે, ઊડી જાય છે, મજા પણ માણે છે, મધુરતા પણ માણે છે, પથ્થરની માખીને મીઠાશ ન હોય તો પણ સ્વતંત્રતા તો છે જ. ધારે ત્યારે ઊડી પણ શકે છે.

મધની માખીને મીઠાશ છે પણ સ્વતંત્રતા નથી. ધારે ત્યારે ઊડી શકતી નથી

પણ જે જીવો લીંટની માખી જેવા છે એમના માટે સંસારમાં સુખ પણ નથી અને સ્વતંત્રતા પણ નથી. આસક્તિમાં પડ્યા છે, ચોટ્યા છે, પૂછો કે શું સુખ છે?

તો કહે જીવન પૂરું કરીએ છીએ. ને એમ પૂરું કરવામાં જ જીવન પૂરું થઈ જાય છે.

આ ચાર કક્ષાઓ બતાવી, ચાર ભૂમિકાઓ બતાવી, માખીની તો માત્ર એક ઉપમા આપી છે

પણ જીવના સ્વભાવનુ આમાં દર્શન સમાયેલું છે, આ જીવનુ દર્શન, એના સ્વભાવનુ દર્શન આપણને થવુ જોઇએ, આ થાય પછી તમે ગમે ત્યાં રહો, ગમે ત્યા બેસો, ગમે ત્યા અનુભવ કરો, પણ તમને એમ થાય કે મારામાં એક આત્મા બેઠેલો છે, જે અવસ્થાવગરનો છે, જેને ઉંમર નથી, જેને ગામ નથી, કોઈ ઠેકાણું નથી.

એ અનતકાળથી ચાલતો આવ્યો છે અને એનો પ્રવાસ અતે મોક્ષમાં પૂરો થવાનો છે.

જ્યાં સુધી એ મોક્ષમા બિરાજમાન ન થાય ત્યાં સુધી જ્યાં જ્યા જન્મ લેવો પડે, જ્યાં જ્યાં શરીર ધારણ કરવું પડે ત્યાં એ કર્મને લીધે કરે છે એમ જાણવુ.

આપણામા આ સ્વરૂપની જાગૃતિ જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ આપણો આત્મા સુખમાં, આનદમા અને શાતિમાં સમૃદ્ધ બનતો જાય છે. પછી એને સસારના દુખો નડતાં નથી. એને આઘાતો આવે છે પણ જેવી રીતે પાણી

પથ્થર પડે, ઘા દેખાય અને થોડીક ક્ષણમાં પાછો મટી જાય છે, એવી એની અવસ્થા હોય. એ સમજે છે, જે જે કર્મ બાંધ્યાં છે, પછી તે પૂર્વજન્મનાં હોય કે આ જન્મનાં હોય–એ કર્મને આધીન આ બધા બનાવો બનવાના જ.

તમે પણ જો આ સ્વભાવ દશાનો, આત્મદશાનો, આત્મશ્રીનો અનુભવ કરી શકો તો સંસારના બધા જ બનાવોમાં જેમ પાણીમાં પથ્થર પડે, ખાડો પડે અને તરત પુરાઇ જાય, એવી સહજ અવસ્થાના ભાવને માણી શકો.

પૂર્ણની પ્યાસ

पूर्णता या परोपाधेः सा याचितकमंडनम् ।
या तु स्वाभाविकी सैव जात्यरत्नविभानिभा ॥

આ સુભાષિતમાં તેના રચયિતા મહાપુરુષે એક સુંદર વાત એ બતાવી કે બહારના સાધનથી, બહારની ઉપાધિથી અને બહારના ભવ્ય એવા ભપકાઓથી જે તમે પૂર્ણતા મેળવી છે, અને લોકો તમને જે પૂર્ણ માની બેઠા છે, અને તમે આ બાહ્ય પૂર્ણતામાં મગ્ન બનીને જે સાચી પૂર્ણતાને ભૂલી ગયા છો એ પૂર્ણતા याचितकमंडनम्–માગી લાવેલાં ઘરેણાં જેવી છે. કોઇ શુભ પ્રસંગમાં કે કોઈ લગ્નના ટાણે કોઇ ધનવાન પુરુષ પાસેથી તમે અલંકારો, આભૂષણો, વસ્ત્રો અને સામગ્રીને માગી લાવો અને એનાથી તમે સારા દેખાવવાનો પ્રયત્ન કરો, પણ એ દાગીનાં તમારાં નથી, અલંકાર તમારાં નથી, વસ્ત્રો તમારાં નથી, એ બધી ભાડૂતી વસ્તુઓ છે. અને જેમણે અલંકાર અને આભૂષણ આપ્યા હોય એ લોકો મનમાં હસતા હોય છે કે "અમારા અલંકારોથી આ માણસ પૂર્ણ બનવાનો પ્રયત્ન કરે છે." અને જે માણસ માગીને લાવ્યો હોય એ માણસ હૃદયથી, મનથી અને વ્યક્તિત્વથી દીન બની જાય છે. વળી જે માણસના અલંકાર અને વસ્ત્રો માગીને લાવ્યો હોય એને સાચવવા માટે એ માણસ વીલોવીલો થઇ જાય છે. કારણકે જેનાં અલંકાર છે એનો

એના ઉપર ઉપકાર છે. એ અલંકારથી કદાચ બાહ્ય શોભા વધતી હશે, પણ અંદર દીનતા વધી જાય છે, બહારથી લોકો કદાચ વાહવાહના શબ્દો કહી દેતા હશે, પણ માણસ અંદરથી પામર બની જાય છે, અને અંદરનું જે તેજ છે, જે સ્વત્વ છે, એ ધીમેધીમે નષ્ટ થઇ જાય છે.

એટલે પરોપાધિનું દુઃખ એ છે કે એનાથી માણસ દેખાય સારો પણ અંદરથી નબળો બની જાય છે. આથી એની સરખામણી સોજાની સાથે કરવામાં આવી છે. બિમાર આદમીને સોજા આવ્યા હોય ત્યારે એ ઘણો સરસ અને જાડો લાગે, મોઢું ફૂલેલું લાગે, એની આંખના પોપચાં ભરાયેલાં લાગે અને આપણને લાગે કે આ વ્યક્તિ કેટલી તંદુરસ્ત અને મસ્ત બની ગઈ છે! પણ એ તો સોજા છે, એ કમતાકાતની નિશાની છે, અંદરની નિર્બળતાની નિશાની છે.

સોજાવાળો માણસ સરસ દેખાય પણ સ્વસ્થ નહિ. અને સરસમાં અને સ્વસ્થમાં આટલો ફેર છે. પરોપાધિ છે એ સરસ છે, પણ સ્વસ્થ નથી. મહાપુરુષો કહે છે: 'તું સ્વસ્થ બની જા તું સ્વસ્થ હોઇશ તો સરસતા આવી જ જશે.' સ્વાસ્થ્ય વગરનો કોઈ બીમાર માણસ સુંદર વસ્ત્ર પરિધાન કરે, સારાં અલંકાર ધારણ કરે, સુવાસિત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરે, પણ એ જ્યાં સુધી અંદરથી બીમાર છે ત્યાં સુધી એના મુખ પર સ્ફૂર્તિ, મનમા ઉત્સાહ અને અંગેઅંગમાં શક્તિ પ્રગટવી જોઇએ તે નહિ પ્રગટે.

તમે જાણો જ છો કે ટ્રેઇનનાં એંજિનમાં વરાળ હોય છે, જે હજારો ટન બોજાને તાણી જાય છે. એ વરાળ જો એમની એમ નીકળી જાય છે તો ગાડી વચ્ચે અટકી જાય છે. ફરી પાણી ભરવું પડે છે, સ્ટીમ તૈયાર કરવી પડે છે

અને જ્યારે સ્ટીમથી એન્જિન તૈયાર થઈ જાય છે પછી એ હજારો ટનના બોજાને તાણી શકે છે.

સ્વસ્થ માણસનું મન એ સ્ટીમ જેવું છે, વરાળ જેવું છે. એ સંસારના ગમે એવા બોજાને, ગમે એવા ભારને, ગમે એવાં દુઃખને, ગમે એવી વિપત્તિને, ગમે એવાં કષ્ટોને અને ગમે એવાં આક્રમણોને પણ એ હસતાં હસતાં સહન કરી શકે છે, કારણકે એના મનની શક્તિ પામરતાને કારણે પડી નથી ગઈ, પણ એને એણે પોતાની સ્વસ્થતાને કારણે સબળ રાખી છે.

સંસારમાં તમને એક પણ સંત નહિ જડે કે જેના પર દુઃખનો ભાર, વિપત્તિનાં વાદળ અને આક્રમણોનો આતશ ન આવ્યો હોય. આવ્યો જ છે. એ બધું એમણે સહન કર્યું એટલે જ એ સંત બન્યા. એણે જો સહન કર્યું ન હોત તો એ સંત બની શકત જ નહિ. અને એ બતાવી આપે છે કે જેમ જેમ તમારામાં સહન કરવાની શક્તિ આવે છે તેમ તેમ તમારામાં સંતપણું આવતું જાય છે.

ઘણા ભક્તો, ખાસ કરીને ધર્મ કરનારા માણસો ફરિયાદ કરતા હોય છેઃ 'અમે રોજ મંદિરમાં જઈએ, રોજ કથા સાંભળીએ છીએ છતાં ભગવાન અમારે ત્યાં દુઃખ શું કરવા મોકલે છે?' હું કહું છું કે તમે સારા બન્યા છો, ભક્ત થયા છો એમ કહો છો તો તમે પોલા તો નથી ને એ તપાસવા દુઃખ આવે છે. ખોટા માણસો અંદર ઘૂસી ન જાય તે માટે દુઃખની કસોટી પર તમારી પરીક્ષા થાય છે.

અને કોઈકવાર પિત્તળ પણ પોતાને સોનું ગણાવીને અંદર ઘૂસી જાય તો સોનીનું કામ છે કે એ એને તેજાબમાં

નાખી કસોટી પર પણ ચઢાવે. એમાં પણ એને જો શંકા લાગે તો અંદરથી તોડીને પણ એ ક્યાંય ખોટું તો નથી ને એની ચકાસણી અને તપાસણી કરે, કારણકે એ પોતાની જાતને સોનું કહેવડાવે છે. જો એ એમ કહી દે કે હું પિત્તળ છું, તો કોઈ એવો મૂર્ખ સોની નહિ મળે, જે એને કસોટી ઉપર ચઢાવે, અને એના ઉપર તેજાબ ખર્ચે. એ જ કહેશે કે, 'ભાઈ, એ તો પિત્તળનો કટકો છે, એના ઉપર કોણ મહેનત કરે?' પણ જે એમ કહે કે હું સુવર્ણ છું, તો કોઈ પણ ચોકસી આવીને કહેશે કે 'જરા, મને તપાસવા દો!'

જીવનની આ એક દૃષ્ટિ છે. સંત બનવું છે, સજ્જન બનવું છે અને સંત અને સજ્જન બનવા છતાં કષ્ટ સહન કરવાનો વારો આવે ત્યારે ભગવાનની આગળ ફરિયાદ કરવી છે કે 'હે ભગવાન, તું દુઃખ કેમ મોકલે છે?' હું તો એમ કહું છું કે તમે એમ કહો કે 'હવે અમે તારું શરણ લીધું છે, હવે અમે તારી મદદ લીધી છે, હવે તું અમારે પડખે છે. એટલા માટે જો કષ્ટ આવે તોય મને વાંધો નથી. સહન કરવાની શક્તિ મળે, બીજું કાંઈ નહિ જોઈએ.

કવિવર ટાગોરે પ્રાર્થનામાં એમ કહ્યું છે કે, "હું એમ નથી કહેતો કે દુ.ખ ન આવે, પ્રભુ! હું એમ નથી કહેતો કે મુસીબત ન આવે, હું એમ પણ નથી કહેતો કે મને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી દો. હું તો એટલું જ કહું છું કે દુઃખ આવે, મુસીબત આવે,. કષ્ટ આવે તો તે સમયમાં હું ભાંગી ન પડું અને નબળો બનીને દીન ન બની જાઉં; એ દુઃખોને સહન કરવાની જે શક્તિ છે એ મને મળે, દુઃખને સહન કરવાની શક્તિ, સરકી જવાની યુક્તિ નહિ."

આ પ્રાર્થના એ જ બતાવી આપે છે કે જે ભક્ત છે

એ દુઃખોને સહન કરવા માટે તત્પર બને છે અને એ દુઃખોને સહન કરવા માટે એને એક જાતની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. કઇ શક્તિ ? સ્વસ્થતાની શક્તિ.

તમે જો જો કે જ્યારે તમારી તબિયત સારી હોય, તમારા શરીરમાં કોઈ જાતનો વ્યાધિ ન હોય ત્યારે સહજ સ્ફૂર્તિ અને સહજ સ્વસ્થતાનો તમને અનુભવ થવાનો. તમે પગથિયાં ચઢશો તો જાણે કૂદતા કૂદતા ચઢતા હો, તમે ચાલતા હો તો જાણે તમારા પગમાં વીજળીઓ રમતી હોય અને તમે બોલતા હો તો તમારા શબ્દોમાં પણ એક જાતનું સામર્થ્ય પ્રગટતું હોય. એ બતાવી આપે છે કે અંદર તંદુરસ્તી છે, પણ જ્યારે તંદુરસ્તી ચાલી જાય છે ત્યારે બોલવામાં પણ શિથિલતા હોય, ચઢતી વખતે પણ કેડે હાથ દેવો પડે, કોઇ મળવા આવે તો પણ બગાસાં આવે. આ બધું બતાવે છે કે તમે રોગી છો, માંદા છો.

બીજા પાસેથી તમે જે પૂર્ણતા લાવ્યા છો એ એક જાતની માંદગી છે. પછી એ પૂર્ણતા સત્તાની હોય કે ધનની હોય, એ પૂર્ણતા કોઇએ આપેલી પદવીની હોય કે એ પૂર્ણતા કોઇક માણસે આપેલા મોભાની હોય–એ બધું ભાડૂતી છે, બીજાએ આપેલું છે.

ત્યારે અંદર શું છે ? અંદર તો તું ગવર્નરનો ગવર્નર છો, રાજાધિરાજ છો, સર્વ સત્તાધીશ છો. પણ તું તારી સત્તાનો અનુભવ ચૂકી ગયો. હવે ફરી એ અંદર પડેલી સત્તાનો અનુભવ કરવો, એનું દર્શન કરવું, એનું સ્વસંવેદન કરવું એ જ આ મહાપુરુષોને સાંભળવાનો પરમ હેતુ છે. એ હેતુ જો તમારી પાસે ન હોય તો કથા સાં . . . અને ઊતરી ગયા. શું લઇ આવ્યા ? તો કહે. "કાંઇ ન

કથા સાંભળીને આવ્યા " તમે કથા સાંભળી હોય તો એ કથા તમારા જીવનની વ્યથા દૂર કરી દે જે વ્યથા દૂર ન કરે તેને કથા કેમ કહેવાય?

આ શ્લોકમા ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યુ કે પારકી ઉપાધિથી તું પૂર્ણ બનીને ડોલી રહ્યો છે, પણ ભાઈ! તારી પૂર્ણતા તો પાચ વર્ષની, દશ વર્ષની, પંદર વર્ષની, વીસ વર્ષની માગી લાવેલી પૂર્ણતા છે. ચૂટણીમાં ચૂટાઇને આવેલો હોય એ પાંચ વર્ષ માટે પ્રધાન બને. જ્યારે એ મુદ્દત પૂરી થાય ત્યારે તમે એની દીનતા જુઓ ટિકિટ લેવા માટે એ પગ ચપીઓ કરતો હોય છે. અને ટિકિટ મેળવ્યા પછી વોટ લેવા માટે લોકોની ખુશામત કરતો હોય, રાત અને દિવસ એક કરીને એ દુઃખી થતો હોય. આ દીનતા જોઈએ ત્યારે આપણને થાય કે આ આત્મા કેટલો બધો નીચો ઊતરી ગયો છે! એને સત્તાએ પાંચ વર્ષ માટે મોટો બનાવ્યો હતો. પણ એ સત્તા ઉપરથી ઊતરી ગયો, તો રસ્તાનો ભિખારી જે દીનતાથી પૈસા માગે એ દીનતા કરતાં પણ વધારે દીનતાથી એક વોટ માટે, એક ટિકિટ માટે ફરતો હોય છે

તો જે વસ્તુથી આપણા આત્માની શક્તિ ચાલી જાય, જે વસ્તુ મેળવવાથી આપણે સમૃદ્ધ બનવાને બદલે આવા દીન બની જઇએ એ વસ્તુ પરોપાધિ છે, ભાડૂતી માગી લાવેલી ચિન્તા છે.

આ વાત માણસને બરાબર અનુભવ અને અભ્યાસથી સમજાય તો આજે સત્તા માટેનું જે આકર્ષણ છે, પૈસા માટેનું જે પ્રલોભન છે, અને માન અને સ્થાન માટેની જે સતત તૃષ્ણા છે તે જરૂર નીકળી જાય.

હું તો ઈચ્છું કે માણસનું જીવન દર્પણ જેવું હોય.

દર્પણની વિશિષ્ટતા શું છે તે તમે જાણો છો ને? એ સ્વાગત સૌનું કરે, સ્વીકાર કોઈનોય નહિ. એની સામે ઊભેલ વસ્તુનું એ અનાસક્તિપૂર્વક પ્રતિબિમ્બ ઝીલે છે, એ વસ્તુ ખસી જતા કાચ એવો જ સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ રહી શકે છે.

સ્વાગત સહુનું કરો પણ સ્વીકાર કોઇનો નહિ. સત્તા આવે તો આવવા દો, માન આવે તો પણ આવવા દો, અપમાન આવી જાય તો તેને પણ આવવા દો, દુઃખ આવી જાય તો પણ તે ભલે આવે, આવે છે તો સ્વાગત છે; ચાલી જાય છે તો સ્વચ્છતા છે. અરીસો આપણને જીવનનું આ એક દૃષ્ટિબિંદુ આપે છે. એ યાદ આપે છે કે તમે આદર્શના જેવા બની જાઓ. જે માણસ સ્વાગત નથી કરતો અને માત્ર જે બંધાઈ જાય છે એ દુઃખી દુઃખી બની જાય છે.

સંતોએ, ભારતના સંતોએ અને દુનિયાભરના સંતોએ આ જીવનઆદર્શ આપણને આપ્યો છે. એ લોકોને સુખ મળ્યું તો એનું સ્વાગત કરતા રહ્યા. એમને ત્યાં જો દુઃખ આવ્યું તો એનું પણ સ્વાગત કરતા રહ્યા સુખ ગયું તો પણ અફસોસ નહિ, દુઃખ આવી ગયું તો પણ અફસોસ નહિ.

ભગવાન મહાવીરનો એક પ્રસંગ મને યાદ આવે છે. ભગવાન મહાવીરની ઉપર સાડા બાર વર્ષ સુધી આપત્તિની ઝડીઓ વરસવાની હતી તે પહેલાં ઇંદ્રે આવીને કહ્યું: 'પ્રભો! તમારા માર્ગમાં હવે સાડા બાર વર્ષ સુધી દુઃખ આવશે. એ દુઃખના કાળાં વાદળો ઘેરાય ત્યારે હું આપની પડખે ઊભો રહું અને આપની સેવા કરું એવી મને આજ્ઞા આપો.' ત્યારે ભગવાને શું કહ્યું? ભગવાને કહ્યું: "ઇંદ્ર, સંસારમાં કોઈપણ માણુસ બીજાની મદદથી મુક્તિ મેળવી

શકતો નથી, અને બીજાની મદદથી મેળવેલી મુક્તિ એ મુક્તિ નથી હોતી, તે બીજી ગમે તે વસ્તુ હોઇ શકે મુક્તિ મળશે તો આપબળથી જ મળશે જો પોતાની સાધનાથી તે નહિ મળે તો દુનિયાની કોઇપણ વ્યક્તિની મદદથી નથી મળવાની એટલા જ માટે મારા ઉપર જે દુખો આવી રહ્યા છે એનુ સ્વાગત કરવા માટે મને જ રહેવા દે વચ્ચે તુ આવીશ નહિ !"

અરીસો પણ તમને બતાવી આપે છે કે તમે સસારની વસ્તુઓ પ્રત્યે મારી જેમ વર્તો તો પછી તમારા હૃદયના અરીસા ઉપર કોઈ જાતનો ડાઘ નહિ પડે દુખનો કે સુખનો પડછાયો ચાલ્યો જાય છે પણ હૃદયનો અરીસો જે છે એ તો એ જ રહે છે.

કુભારને પૂછી જોજો, અગ્નિમા તપાવ્યા વિના એ કોઇ પણ ઘડાને બજારમા મૂકે છે ? એ જાણે છે કે કાચો ઘડો મારી ઈજ્જત લેશે પોતે જ સર્જેલા પોતાના પ્રિય ઘડાને એ બરાબર અગ્નિમા તપાવે છે અને જે ઘડો પાકો થયેલો હોય એને માટે છાતી કાઢીને કહે છે, કે "આ ઘડો લઇ શકો છો, એને ટકોરા મારી તપાસી શકો છો "

એમ જે ભક્ત છે એ દુખના તાપમા તપીતપીને પોતાની જાતને મજબૂત કરે છે અને એ સસારને પડકાર કરે છે કે કોઈપણ ટકોરે આ તૂટે તેમ નથી કુભાર ઘડાને પરિપકવ કરવા જેમ અગ્નિનો ઉપયોગ કરે છે તેમ સાધકે આત્માને નિર્મળ કરવા અને કર્મના મેલને દૂર કરવા દુખનો પણ ઉપયોગ કરવાનો છે

મરણ શુ છે ? કપડા બદલી નાખવા તે અને એમા પણ જૂના કપડા બદલવા એ તો વધુ આનદનો વિષય છે

વપરાઇ ગયેલાં, ફાટી ગયેલાં, જીર્ણ થયેલાં શરીર પડી જાય તો અફસોસ શો ? લગ્નની જેમ મરણને પણ ઉત્સવ માનવો જોઇએ. આ તો વિદાયનો ઉત્સવ છે. "ક્યાં જાઓ છો ?" તો કહો: "પ્રભુના ધામમાં જઇએ છીએ." મૃત્યુ એ તો જીવનની જ એક અવસ્થા છે. અને એટલા જ માટે નાચિકેતા મૃત્યુને ત્યાં જઈ શકયો હતો અને એને પૂર્ણ કરી શકયો હતો. જો મૃત્યુ એ મૃત્યુ જ હોત તો એની નિકટ એ કેમ જાત ?

પણ તમારી નિર્બળતાએ, તમારી આસક્તિઓએ અને તમારી ભોગની તૃષ્ણાએ મૃત્યુને ભયંકર બનાવી દીધું છે. અતિ તૃષ્ણા જીવન પ્રત્યે જાગી છે. આ તૃષ્ણાએ મૃત્યુ એ જીવનની એક અવસ્થા છે એ વાતને ભુલાવી દીધી છે.

એટલાં જ માટે એ સમજવાનું છે કે જેવી રીતે યુવાની એક અવસ્થા છે, ઘડપણ એક અવસ્થા છે, તેવી રીતે મૃત્યુ પણ એક અવસ્થા જ છે. વસ્તુ ટકી રહે અને આકાર બદલાઇ જાય, એનું નામ અવસ્થા કહેવાય. મૃત્યુની પહેલાં પણ જીવન હતું અને મૃત્યુની પછી પણ જીવન રહેવાનું છે, અને પૂર્ણ સત્ય એ છે કે મૃત્યુ જીવનને મારી શકતું નથી. જીવન એ અક્ષય છે, અખંડ છે, શાશ્વત છે. યૌવન અને વાર્ધકયની જેમ મૃત્યુ માત્ર એક પરિસ્થિતિ છે. આ શૈશવ, આ યૌવન, આ ઘડપણ અને આ મૃત્યુ, આ આકારો બદલાય પણ જીવન જે નિરાકાર છે તે શાશ્વત રહે.

આ ભાવના સર્વત્ર ફેલાવવી જોઇએ. આજ મરણની ભીરુતા આવી છે એનું કારણ એક જ છે કે ધર્મના નામે દીવાલો ઊભી કરી છે. દીવાલોને લીધે આપણે વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને જ્યાં દીવાલો છે ત્યાં પછીનું દર્શન જતું રહે છે.

ચક્ષુનો અંધાપો આવી જાય તો વાધો નથી, પણ વિચારોનો અધાપો ન આવવો જોઇએ ચક્ષુના અધાપામા સ્થૂળ વસ્તુઓ નથી દેખાતી પણ ધારે તો સૂક્ષ્મનો અનુભવ કરી શકે પણ વિચારોના અધાપામા તો સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ જ નથી દેખાતી અને ચક્ષુ કદાચ ન હોય તો પ્રજ્ઞા વડે કરીને પણ આતરચક્ષુથી વસ્તુઓ જોઇ શકાય છે, પણ જો આતર ચક્ષુ ચાલી ગયા, દીવાલોમા મન અટવાઈ ગયુ, તો પરમ સત્યનુ દર્શન તમે નથી કરી શકવાના એટલે વિચારોનો અધાપો એ બહુ ખરાબ છે. આ વિચારોનો અધાપો હવે નીકળવો જોઇએ.

આ દીવાલો તૂટી જાય તો માણસ એક બીજાની નજીક આવે અને જેમ જેમ નજીક આવતો જાય તેમ તેમ માણસમા વસેલ ચૈતન્યનુ દર્શન થતુ જાય આપણી આખની આડે જેટલા અતરાયો છે, જેટલા આવરણો છે, એ વસ્તુને ઓળખવામા મુશ્કેલી ઊભી કરે છે આત્મસત્તાને ઓળખવામા જો અતરાય કરનાર કોઇ હોય તો તે સપ્રદાય વગેરેના આવરણો છે, બીજુ કાઇ નથી

એટલે મહાપુરુષોએ કહ્યુ કે તારે બનવુ નથી પડતું, જાણવુ પડે છે, લાવવુ નથી પડતુ, ઓળખવુ પડે છે, અને બહારથી મેળવવું નથી પડતુ પણ અદરથી ઉઘાડવુ પડે છે

એક પાચ વર્ષનો રાજકુમાર હતો એ રાજકુમારને કોઇ ચોરો આવીને ઊઠાવી ગયા, અને પોતાને ત્યા રાખીને તૈયાર કર્યો એ રાજકુમાર ચોરોનો રાજા બન્યો અને પહેલા નબરનો શિકારી બન્યો એ વાતને પદર વર્ષ વીતી ગયા. એક દિવસ રાજા શિકારે નીકળે છે. ત્યા પેલો ચોરોનો રાજા પણ શિકાર કરવા નીકળ્યો છે બન્ને જણા મળી જાય

છે. રાજાએ ચોરની સામે જોયું, અને એના હૃદયમાં પ્રેમનો સોત વહેવા લાગ્યો. રાજા વિચારે છેઃ આમ કેમ? મારું હૃદય કેમ તણાય છે? અને હૃદય તણાય છે એ ઉપરથી લાગે છે કે આ ચોરને અને મારે કાંઇ સંબંધ હોવો જોઇએ. એટલામાં એણે ધારીને જોયું તો એના કપાળમાં એક સુંદર લાખું હતું. અને એને યાદ આવ્યું કે મારા રાજકુમારને પણ આવું લાખું હતું. છોકરાને ગુમાવ્યાને પંદર વર્ષ થયાં. એ વખતે છોકરો પાંચ વર્ષનો હતો આજે એ વીસ વર્ષનો હોય. જોયું તો એ શિકારી પણ વીસ વર્ષનો હતો એટલે રાજા એની પાસે ગયો અને પૂછયું: 'તું કોણ છે?' તો કહેઃ 'હું ચોરોનો પલ્લીપતિ.' 'તારા પિતા કયાં છે?' તો કહેઃ 'બિમાર છે અને અત્યારે પલ્લીમાં છે.' રાજા કહેઃ 'મને પલ્લીમાં લઈ જા.' ચોરોનો રાજા તેને ત્યાં લઈ જાય છે. રાજા પલ્લીપતિને પૂછે છેઃ 'આ કોનો છોકરો છે?' પેલો પલ્લીપતિ કહે છે કે, 'એ મારો છે.' 'તમારો છે પણ મને મનમાં એવી અનુભૂતિ થાય છે કે આ છોકરો મારો છે.' 'તમે કોણ' તો કહેઃ 'વૈશાલીનો હું રાજા છું.' પેલા પલ્લીપતિની આંખો ભીની ભીની થઇ. એણે કહ્યું, 'વાત સાચી છે. આજથી પંદર વર્ષ ઉપર હું જ્યારે લૂંટ ચલાવવા આવ્યો હતો ત્યારે એ લૂંટમાં આ સુંદર દેખાવડા રાજકુમારને પણ ઉઠાવી આવ્યો હતો, કારણકે મને સંતાન નહોતું. મેં એને મોટો કર્યો, એને મારા પુત્રની ભાવનાથી રંગ્યો. મારે માટે એ પુત્ર છે, એને મન હું પિતા છું. પણ આજ સાચા પિતા અને પુત્રનું મિલન થયું છે.' તો રાજાએ નમ્રતાથી કહ્યું કે, 'મારી ગાદી ખાલી છે અને મારે પણ આ એકનો એક જ પુત્ર છે, એને હવે હું લઇ જાઉં છું.' પેલો પલ્લીપતિ કહે છે કે 'બહુ સારી વાત છે. કારણકે

મારો પુત્ર અને તમારો પુત્ર એક જ છે. અને હવે એ ચોરને બદલે રાજા થાય એ જ શ્રેષ્ઠ છે.' રાજા એને લઇ જાય છે. ગાદી ઉપર બેસાડે છે. એ દિવસથી એ રાજા બને છે, હુકમ કરે છે

અહીં રાજકુમારને બનવું નથી પડયું, રાજકુમાર તો હતો જ. પણ એને જાણ ન હતી. હવે જાણ થઇ કે હું રાજકુમાર છુ આટલા દિવસ સુધી એ અજાણ હતો. જાણ થતાં હવે એ ગામનાં લોકોની ચોરી નથી કરતો. ગામના લોકોના ઘરમાં અંધારામાં ઘૂસી નથી જતો હવે એ કહે છે કે આખી નગરી અને સમૃદ્ધિનો સ્વામી હું છું. કારણકે એને જાણપણું થયું, એને જ્ઞાન થયું, એને અવબોધ થયો. એમ કહો કે સ્વ સ્વરૂપનું ભાન થયું! જે ઘડીએ ભાન થયું તે ઘડીથી જ એ સ્વામિત્વ ભોગવે છે. નગરીના લોકોને એ આજ્ઞા કરીને કહી શકે છે. હવે એ રાજાધિરાજનું ગૌરવ અનુભવે છે. જે અંધારામાં ચોરની જેમ આવતો હતો તે હવે સ્વામી થઇને હુકમ કરી શકે છે

અહીં પણ તમે આટલું જાણી લો કે હું બ્રહ્મ છું, તમે જાણી લો કે હું ભગવત સ્વરૂપ છું, તમે જાણી લો કે હુ પરમાત્મ સ્વરૂપ છું પછી વિષયોના અંધારામા તમારે દોડવુ નહિ પડે તમે તમને પાપી જ માન્યા કરો તો તમે પાપીની જેમ જ જીવવાના ને? જે પોતાને ચોર જાણે એ તો ચોરી જ કરે ને? બીજુ શુ કરે? સ્વરૂપ વિસ્મરણ થયુ છે, બીજુ કાઈ થયું નથી. અને આ સ્વરૂપ વિસ્મરણે માણુસને ઘણો નીચો નાખી દીધો છે–એટલો નીચો નાખ્યો છે કે એ ચોરની જેમ આજે વર્તન કરે છે, જે ખરી રીતે સમ્રાટ છે. આ વાત પર ખાસ તમે વિચાર કરશો.

મદાલસાએ તો ઘોડિયામાં પોઢેલા બાળકને હિંચકો નાખતા શિખવાડ્યું: "सिद्धोसि बुद्धोसि–તું સિદ્ધ છો, તું બુદ્ધ છો, તું નિરંજન છો. આ સંસારની માયામાં તું લપટાઈશ નહિ" ઘોડિયાના ધાવણા બાળકને આધ્યાત્મિક ધાવણ પાનાર માતાઓ હતી. બાળકને એ ધૈર્યવાન બનાવતી. આજ તો માતાઓ છોકરાને બિવડાવે કે જો બિલાડી આવી, બાવો આવ્યો, સાધુ આવ્યો. તો આવા નિર્બળ સંસ્કારો ન સિંચવા જોઇએ. હાલરડાના સંસ્કારથી આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું જોઇએ એને બદલે આજે બાળક ભયથી આવૃત્ત બને છે, એવું ન થવું જોઇએ.

ભયથી તમે કેટલા આવૃત્ત છો? એક જમાદાર આવી જાય અને તમે ધ્રૂજી જાઓ છો. માણસો જ્યારે સરસ કોટ પહેરીને મોટી ગાડીમાં નીકળતા હોય ત્યારે દયા આવે કે આવી મોટી ગાડી છે પણ હમણાં જો ઈન્કમટેક્ષનો ઓફિસર પૂછવા માંડે તો જીભના લોચા વળી જાય. બહારથી શેઠનું સ્વરૂપ છે, અંદર તો ચોર છે, મન ભાગી ગયું છે, મનથી બીકણ છે. ચોર કદાચ સમૃદ્ધ બની જાય તો પણ આખરે તો એ ચોર છે.

એમ જ્યાંસુધી આત્મદર્શન નહિ થાય ત્યાં સુધી તમે ગમે તે કરો, ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ કરો, ગમે તેટલું આચરણ કરો, છતાં એ ઉપરનું છે, બાહ્ય છે, પરોપાધિ છે, માગી લાવેલા અલંકારો છે, એક જાતનો સોજો છે; અને એ સોજો તંદુરસ્તી તો નથી જ.

તમે અંદરની શક્તિને પેદા કરો. દુબળા થાઓ તો વાંધો નહિ પણ તંદુરસ્ત થાઓ. પાતળા હો એનો વાંધો

એક ભાઈ માત્ર અઠ્ઠાણું રતલના હતા પણ મને કહે "આપનું કામ હું અઢાર કલાક કરવા તૈયાર છું મારું વજન અઠ્ઠાણું રતલ છે પણ મારું શરીર એ રૂનો લોચો નહીં પણ વણેલી વાટ છે." રૂનો લોચો હોય તો ફેંદાઈ જાય પણ વણેલી વાટ કેવી મજબૂત હોય!

બહારના સોજાથી માંદગીનો સંચય કરો એના કરતાં પાતળા થઇને તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરો એવો શુભ દિવસ, એવું સુપ્રભાત ક્યારે આવે?

અને એ પ્રભાત ચોક્કસ માનજો કે ત્યારે જ આવવાનું છે કે જ્યારે તમે માનો કે હું તો ઇશ્વર સ્વરૂપ છું; અને જે ભગવાનને પ્રિય છે એ જ મને પણ પ્રિય હોવું જોઇએ. ભગવાનને જે પ્રિય છે તે મને પ્રિય કેમ ન થાય? ભગવાનને જે પ્રિય નથી એ મને પ્રિય છે એ બતાવી આપે છે કે મારામાં કાંઇ એક માંદગી છે

અંગ્રેજીમા એક કહેવત છે કે You are always sure when you are pure–જ્યારે તમે ચોખ્ખા હો ત્યારે તમે ચોક્કસ છો કારણકે તમારી બાબત અને તમારી હકીકત તમે જાણતા હો છો. તો જ્યારે Pure હોય ત્યારે જ Sure બની શકે. પણ માણસ જો ચોખ્ખો ન હોય, શુદ્ધ ન હોય તો માણસ કેવી રીતે ચોક્કસ બની શકે?

આપણે કાંઈ બનવાનું નથી. આપણે જન્મથી, પહેલેથી, બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ. આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. સામાન્ય લોકો પણ કોઈકવાર આ સત્ય ઉચ્ચારતા હોય છે કે જીવ તે શિવ છે, આત્મા તે પરમાત્મા છે, ખુદ તે ખુદા છે, બિંદુ તે સિંધુ છે. આ ભાષાની કહેવતો એ સ્વશક્તિનું દર્શન

કરાવે છે. અને જ્યારે આ શક્તિનું તમને દર્શન થઇ જાય છે ત્યારે તમે જ રાજકુમાર છો. માત્ર તમે જાણી લો. જે ઘડીએ જાણી લો તે ઘડીથી હુકમ કરવા માંડો છો. પછી તમારી ચોરવૃત્તિઓ નીકળી જાય છે.

મિત્રો, અત્યારે તમારી જે પૂર્ણતા છે એ તો માગી લાવેલા ઘરેણાં જેવી છે. પણ અંદરની પૂર્ણતા, સહજ આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન, એ જાતિવંત રત્ન સમાન છે. જાતિવંત રત્નમાં રહેલી વિભા, એનાં કિરણો, એનો પ્રકાશ, એનું તેજ એ ઊછીનાં લાવેલ ભાડૂતી વસ્તુ નથી. રત્નના કટકા કરો પણ એના અંશેઅંશમાં તેજથી ચમકતાં કિરણો પુરાયમાન થઇ રહ્યાં છે. એમ આપણા આત્માના પ્રદેશેપ્રદેશમાં પૂર્ણ આનન્દની એ જ શક્તિ ભરેલી છે જે પરમાત્મામાં છે. આ શક્તિનું દર્શન કરવું એ જ જીવનનો હેતુ છે.

તો આ માટે મનને તૈયાર કરવું પડશે. આ મન જો નિર્બળ બની ગયું તો ગાડીને તાણવાને બદલે ગાડી અધવચ્ચે જ ઊભી રહી જશે અને આ એન્જિનને ખેંચવા માટે બીજું એંજિન લાવવું પડશે. જે એંજિન ભાર ખેંચી શકે છે એ વરાળથી સમૃદ્ધ છે, જે ઍંજિન ઠંડું પડ્યું છે એની વરાળ નીકળી ગઈ છે.

બાવીશ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. અમારું ચાતુર્માસ ત્યારે ઘાટકોપરમાં હતું. એક ડૉકટર મારી પાસે સ્વાધ્યાય માટે આવતા. એ ગાંડાની હૉસ્પિટલમાં કામ કરતા હતા. મને કહે; ' એક વખત તમે ગાંડાની હૉસ્પિટલ જોવા આવો. ' મેં કહ્યું. ' અહીં આપણી આસપાસ દુનિયામાં બધું એ જ છે ને ? ' તો કહે, ' ના, આના કરતાં એ જુદી જાતના છે. અહીં જે લોકો મનમાં આવે તેમ સાચેસાચું નથી કરી

શકતા તે ત્યાં કરી શકે છે. અહીં અભિનય કરવાનું મન થાય ત્યારે નહિ કરી શકે અને ન કરવાના સમયે અભિનય કરે છે. આટલો ફેર છે. ચાલો.' અમે ત્યાં ગયા. ત્યાં ડૉક્ટરો એ લોકોને તાલીમ આપતા હતા.

ગાંડાઓનાં મન ભટક્યા કરે એટલે એમના મન ઠેકાણે લાવવા માટે કૂવામાંથી પાણી કઢાવતા હતા. મોટી ડોલ અને ખાસ્સો ઊંડો કૂવો. ડૉક્ટર ગાંડાને કહે કે અંદરથી ડોલ ભરીને પાણી લાવ અને વૃક્ષના આ છોડને પા. એટલે એ પાણી કાઢે એ પાણી કાઢે ત્યારે એના બાવડાં દુખવા આવે પણ જ્યારે ડોલ ઉપર આવે અને રેડવા જાય તો એ ડોલ ખાલી હોય, કારણકે ડોલની વચ્ચે પાંચ કાણાં કરેલાં એટલે જ્યારે ભરાય ત્યારે ભરાઈ જાય પણ ઉપર ખેંચતા પેલાં પાંચ કાણાંમાંથી બધું જ પાણી નીકળી જાય. ડોલ ખાલી આવે એટલે પેલા ડૉક્ટરો એને બરાબર દબડાવે, કે પાણી કેમ આવ્યુ નહિ! એટલે ગાંડાઓને વિચાર કરવો પડે શિક્ષા થાય એટલે પછી ગાંડાઓ વિચાર કરે કે પાણી કેમ આવ્યું નહીં? ભટકતું મન, ફરતું મન વિચાર કરે કે આ કાણાં છે, પાણી આમાંથી જ નીકળી જાય છે. બાજુમાં ડૂચા, કપડાં એવી વસ્તુઓ રાખેલી હોય જે લગાડીને એ કાણાં પૂરે. ગાંડાઓમાં વિચારની એકાગ્રતા લાવવા એ રીત અજમાવે.

મને ઘણીવાર આધ્યાત્મમા આ વાત યાદ આવે છે. લોકો ઘણીવાર ક્રિયારૂપ પાણીની ડોલો ભરી ભરીને બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પણ માણસોનાં મનમાં કાણા બહુ પડી ગયાં છે સાધના ખૂબ થતી દેખાય છે, પણ મનના કાણામાંથી બધું જ નીકળી જાય છે. અહીંથી જાઓ ત્યારે

ખાલી ખાલી. તો તમે એવું ન કરો કે પેલા લોકો જેમતેમ કરી પહેલાં કાણાં પૂરી દેતા અને ડોલ ભરીને પછી બહાર કાઢતા. એવું ન થાય કે મનમાં જે ઘણાં કાણાં પડી ગયાં છે એ તમે પૂરી નાખો; અને પછી જુઓ કે તમારી દરેક ડોલ કેવી પૂર્ણ આવે! પછી તમને ખાલીપણું નહિ લાગે. પણ જ્યાં સુધી કાણાં છે ત્યાં સુધી ઉપદેશ, ક્રિયાઓ બધુંય વરસી રહ્યું છે પણ વરસવા છતાં બધુંય વહી જાય છે.

આ છિદ્રોને પૂરવાને માટે આ અનુભવ કરવાનો છે કે હું પરમસ્વરૂપ છું, હું જ્યોતિ-સ્વરૂપ છું, હું આત્મા છું અને હું પરમાત્મ સ્વરૂપ છું. આ આત્મા-પરમાત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે. બિન્દુ વિચારે કે સિન્ધુની બધી જ વિશિષ્ટતા એનામાં છે.

આ સ્વરૂપના દર્શન વિનાની પૂર્ણતા એ લગ્ન પ્રસંગે લાવેલા અલંકારો જેવી છે જેમાં ચિંતા અને દીનતા છે. પણ જે આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે એ જાતિવંત રત્ન જેવી છે. એનું તેજ એ ભાડૂતી નથી. સદાકાળ એમાં હતું, છે અને એમાં જ રહેવાનુ છે.

મહાવીર જન્મ કલ્યાણક

આજે ઘણી વધારે આનંદ મને એટલા માટે થાય છે કે આજથી સાત વર્ષ પહેલાં જ્યારે હું મુંબઈ આવ્યો ત્યારે જૈન લોકો મહાવીર જયંતી માત્ર પોતાના ઉપાશ્રયમાં મળીને ઊજવતા હતા. મેં જોયું કે જે રીતે પાણી, પ્રકાશ અને પવન માનવમાત્રને આવશ્યક છે એ રીતે ભગવાન મહાવીરની-અહિંસા, અનેકાન્તવાદ, કર્મવાદ અને અપરિગ્રહવાદ માનવમાત્રને તો શું, પણ હું આગળ વધીને કહું છું કે પ્રાણીમાત્રને આવશ્યક છે.

આવી દિવ્ય વસ્તુ માત્ર ચાર દિવાલો વચ્ચે પૂરીને આપણે આપણી જાતને સંકુચિત બનાવીએ છીએ અને માનવજાતને એના અમૂલ્ય લાભથી વંચિત કરીએ છીએ. આ વાત મે મારા મિત્રોની સામે મૂકી; અને આજે હું જોઈ રહ્યો છુ કે ભગવાન મહાવીરનું જન્મ કલ્યાણક માત્ર જૈનો જ નહિ પણ આખી મુંબઈ નગરી ઊજવી રહી છે,– મુંબઈના નગરપતિ, મુંબઈના શેરીફ, કોંગ્રેસના પ્રમુખ અને સર્વ કોમના લોકો સાથે મળીને આજે ભગવાન મહાવીરનો જન્મોત્સવ ઊજવી રહ્યા છે. આનાથી વધારે હર્ષની વાત શું હોઇ શકે ? હું તો ઇચ્છું છું કે માત્ર ભગવાન મહાવીરની નહિ પણ દુનિયાના જે જે પયગંબરોએ, જે જે મહાપુરુષોએ અહિંસા અને અપરિગ્રહનો સંદેશ આપ્યો છે, અહિંસાના

તત્ત્વનું સંશોધન કર્યું છે, એવા મહાપુરુષોની જયન્તી બધા મળીને ઊજવે. જ્યારે આપણે સાથે મળીને, સાથે બેસીને એકબીજાને સમજીશું ત્યારે માનવ માનવની નજીક આવશે, માનવ માનવનો મિત્ર બનશે. માનવ માનવની નિકટ નહિ આવે તો એ સામાને સમજશે કેમ?

આજે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ કે અહીં આટલા બધા ભગવાન અને અવતાર થઇ ગયા, તેમ છતાં મનુષ્યો અંદર અંદર પ્રાંતને માટે, ભાષાને માટે, આગળ વધીને સત્તા માટે લઢી રહ્યા છે. આ જોઇને મારા દિલમાં એવું અસીમ દર્દ ઊભું થાય છે, કે જેને વાચા પણ વ્યક્ત નથી કરી શકતી આ રોગને આપણે કેવી રીતે મટાડી શકીએ?

આવા પુણ્ય-પનોતા દિવસે એ મહાપુરુષના વિચાર અને ચિન્તનનુ ઊંડાણથી મનન કરી એને આચરણમાં મૂકીએ.

સાચું પૂછો તો મહાવીર જયન્તી ઊજવવામા બીજો કોઇ આશય નથી. ભગવાનનું તો કલ્યાણ થઈ ગયું આજે આપણે જયન્તી ઊજવીશું તો એમનું સ્થાન કે મરતબો વધવાના નથી અને આપણે નહિ ઊજવીએ તો તેઓ જે સ્થાન ઉપર પહોંચી ગયા છે ત્યાથી નીચે આવવાના નથી. પણ આપણે જ્યારે જયન્તી ઊજવીએ છીએ ત્યારે આપણામાં Introspection-અવલોકન, આત્મ-નિરીક્ષણ કરવાનો એક શુભ અવસર અને પુણ્ય ઘડી આવે છે. આજે આ પુણ્ય ઘડીમા આપણે આપણા આત્માનુ અવલોકન કરીએ, અને એ માટે ભગવાનની વિભૂતિનો, આ દુનિયામા ભગવાનનાં આગમનનો અને ભગવાનના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણ માટે જે ઉપયોગી સિદ્ધાંતો છે, તેનો સ્વાધ્યાય કરીએ

તમે જાણો છો કે સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. કેટલીય વસ્તુઓ આવે છે, કેટલીય વસ્તુઓ જાય છે પણ જે સત્ય છે તે શાશ્વત છે. ભગવાન મહાવીર સત્ય હતા એટલે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ તેઓ શાશ્વત છે. આપણે આંખ બંધ કરીશું તો એમ લાગશે કે ભગવાન હમણાં જ થઈ ગયા, જાણે કાલે જ થઈ ગયા. તેઓશ્રી આટલા તાજા, આટલા સ્વસ્થ અને આટલા નજીક આપણને કેમ પ્રતીત થાય છે? કારણ કે એ સત્ય હતા; અને જે સત્ય છે તે શાશ્વત છે. વસ્તુઓ બદલાય છે પણ સત્ય બદલાતું નથી. આજે નહિ પણ કરોડો વર્ષો પછી પણ ભગવાન મહાવીરના પરમ સત્યો બદલાવાનાં નથી. •

ભગવાન મહાવીરનો જન્મ શા માટે થયો? ગીતામાં કહ્યુ છે કે—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

જ્યારે જ્યારે દુનિયામાં કીચડ થાય છે ત્યારે સૂર્ય ચાલ્યો આવે છે, એવી રીતે દુનિયામાં જ્યારે તોફાન થાય છે, અશાંતિ ઊભી થાય છે ત્યારે કોઈ મહાપુરુષ આકાશમાંથી ધરતી ઉપર ઊતરી આવે છે.

ભગવાન મહાવીરમાં બીજી વાત છે. ભગવાન મહાવીર ઉપરથી નીચે નથી આવ્યા; એ આપણામાંથી ઉપર આવ્યા. ને આકાશમાંથી પડ્યા નથી પણ ધરતી પર ઊભા થયા. .ધરતીની માટીમાંથી ભગવાન કેવી રીતે બની શકાય છે એ એમણે બતાવ્યું.

હું ભગવાન મહાવીરના પ્રતિ કેવી રીતે આકર્ષિત

થયો એ મારા જીવનની એક નાની કહાણી છે. હું જે દેશમાં મોટો થયો એ દેશની ભાષા ગુજરાતી નથી પણ કન્નડ છે; અને આજથી બત્રીશ વર્ષ પહેલાં હું જૈનધર્મથી પરિચિત પણ નહોતો. ત્યા એક દિવસ મેં કન્નડ ભાષામાં ભગવાન મહાવીરનો એક સુંદર અનુવાદ વાંચ્યો. એ વાક્ય હતું: "જે રીતે કેરીના હૃદયમાં છુપાયેલી ગોટલીમાં એક વિશાળ આંબાનું ઝાડ છુપાયેલું છે એ રીતે હે માનવ! તારી કાયામાં પરમાત્મા—ભગવાન છુપાયેલો છે એને તું શોધી લે."

બસ, આ એક નાનું વાક્ય વાચ્યું અને મને લાગ્યુ કે જે રીતે આંબાની ગોટલીમા એક મોટું વૃક્ષ છે અને ચકમકમાં આગ છે, તે પ્રકારે આપણા આ શરીરમાં, આપણી આ કાયામાં જ પરમાત્મા છે, ઇશ્વર છે આ જ વાત ભગવાન મહાવીરે પોતાના જીવનમાં બતાવી. નયસારના જીવનથી પ્રારંભ થયેલો વિકાસ ભગવાન મહાવીરના જીવનમાં પૂર્ણતાના શિખરે પહોંચ્યો. એ માનવમાંથી મહામાનવ બન્યા. બીજનો ચન્દ્ર પૂર્ણ ચન્દ્ર બન્યો.

એમનો જન્મ કયાં થયો? બિહારમાં. જે બિહાર ભૂમિ આજ અન્ન અને પાણી વગર પરેશાન છે, એવી ભૂમિમાં ભગવાન બુદ્ધ અને ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થયો હતો.

બિહારના રાજગૃહીનાં રાજકુળમાં એમનો જન્મ થયો હતો. યશોદા જેવી સુંદર પત્ની હતી અને પ્રિયદર્શના જેવી સંસ્કારવાન પુત્રી હતી; રાજવૈભવ હતો અને સુખ ચારે બાજુ ફૂલની સુવાસની માફક ફેલાઈ ગયું હતું. પણ બહાર એમને લાગ્યું કે દુઃખ છે, દર્દ છે, આંસુ છે,

માનવનું શોષણ કરી રહ્યો છે, સત્તા ઉપર બેઠેલા લોકો ઉંદરની જેમ અંધારામાં બેસીને એક બીજાને ફૂંક મારીને કરડી ખાવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે આ બધી વાતો ભગવાન મહાવીરે રાજમહેલમા હોવા છતાં ચિન્તનના પ્રકાશમાં જોઇ અને એમના દિલમાં એવા પ્રકારની બેચેની આવી કે વૈભવથી ભરેલા રાજમહેલમાં પણ એ સુખથી રહી ન શકયા.

તમે લોકો તાજમહાલમા ગુલાબજાંબુ અને પાર્ટીઓ ઉડાવી શકો છો કારણ કે બિહારના લોકોનું દર્દ તમારા દિલમાં બેચેની નથી ઊભું કરતું જે દિવસે એ બેચેની ઊભી થશે, એ દિવસે તમારી ઊંઘ ઊડી જશે, એ દિવસે તમારું ભોજન પણ તમને કડવું લાગશે આ દર્દ શબ્દોમાં નથી કહી શકાતું; એ તો અનુભવની સંવેદના છે

ભગવાન મહાવીર શાંતિથી ન રહી શકયા. નીકળી પડ્યા. એ મહાનિષ્ક્રમણની પાછળ પ્રાણીની અસહાયતાનું દર્શન હતુ.

એમણે જોયું કે દુનિયાનાં જીવો અત્રાણ છે, નિરાધાર છે લોભી–લંપટ પુરુષો સ્ત્રીને ગુલામ તરીકે રાખતા હતા. એક એક પુરુષ દશ સ્ત્રી, પંદર સ્ત્રી, પચીસ સ્ત્રીઓને, જે રીતે આજે મનુષ્ય પશુઓને રાખે છે એ રીતે રાખતો. એમને દર્દ થયુ. સ્ત્રીઓની આ અવદશા? કોઇએ કહ્યું કે ना स्त्री स्वातंत्र्यम् अर्हति સ્ત્રી સ્વતંત્ર્યને લાયક નથી. ભગવાને વિચાર્યું: શા માટે સ્ત્રીને સ્વાતંત્ર્ય નહિ?

બીજી વાત: ધર્મના જ નામે પશુઓનાં બલિદાન થતાં હતાં, સંહાર થતાં હતાં, અધ્વર્યુ સ્નાન કરીને, પવિત્ર

થઇને, ફૂલો ચઢાવીને દેવોની મૂર્તિની સામે જ યજ્ઞમાં અબોલ પશુઓની હિંસા કરતો. આ જોઇને એમના દિલમાં દર્દ બેચેની સર્જી.

ત્રીજી વાત: જાતિવાદ. શૂદ્ર લોકોને કૂતરાંની જેમ ગણવામાં આવતા હતા. ઘરમાં ઉંદર, બિલાડી, કૂતરાં આવી શકતાં પણ શૂદ્ર મનુષ્ય નહોતો આવી શકતો. એને ઢેઠ કહી, ચમાર કહી, શૂદ્ર કહીને કાઢી મૂકવામાં આવતો હતો. માનવજાતની આ ભયંકર અવહેલના હતી ભગવાને જોયું કે લોકો કૂતરાંને લાવીને ઘરમાં રાખે, પાળે, દૂધ પીવડાવે અને મનુષ્ય જેવા મનુષ્યને શૂદ્ર કહી તિરસ્કારવામા આવે! માનવતા શું મરી પરવારી!

ઘણી વાર જોવા મળે છે, દર્દ ઘણાં હોય પણ એનું નિદાન એક જ હોય. સ્ત્રીની પરતંત્રતા, પશુઓનો સહાર અને માનવને શૂદ્ર ગણી ફેંકી દેતા એનાં મૂળમાં અસમાનતા હતી. ભગવાને નસ પકડી લીધી મૂળ પકડ્યુ. અસમાનતાનું મૂળ વિષમતા હતુ.

એમણે ઇચ્છ્યું કે વિષમતાને દૂર કરીશું તો જ સમાનતા આવશે; સમાનતા આવશે તો જ સ્ત્રી પુરુષની સમોવડી બનશે. પોતાનાથી કોઈ બળવાન શક્તિ છે એમ માની, એનાથી ડરીને એને રાજી રાખવા પશુઓનો સંહાર કરવામા આવે છે તે બંધ થવું જોઇએ. શૂદ્રમાં પણ આત્મા છે, એનું દર્શન થતાં ઉચ્ચ-નીચની ભાવના ધીરે ધીરે લુપ્ત થશે અને જે કર્મ સંસારી આત્માઓના સમગ્ર દુ:ખોનુ મૂળ કારણ છે તે નિર્મૂળ થતા આત્માઓ પૂર્ણ સમાનતાને પામશે.

મહેતારજ અને હરિકેશીબલ નામના બે શૂદ્ર હતા,

ચંડાળ કુળમાં જન્મેલા હતા, ભગવાને તેમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા.

આજે આપણે હરિજન ઉદ્ધારની વાત કરીએ છીએ, સમાનતાની બાંગ પુકારીએ છીએ, પણ જીવનમાં અને વ્યવહારમાં કેવી ભયંકર વિષમતા છે?

A man of words, and not of deeds;
is like a garden, full of weeds.

માત્ર શબ્દો બોલીને બેસી રહે એવા ભગવાન મહાવીર નહોતા. ભગવાન મહાવીરે વિચાર્યું કે હું પૂર્ણતાને લાવવા માટે, સમતાને લાવવા માટે, વિષમતાને દૂર કરવા માટે, પહેલાં હું મારા જીવનમાં પૂર્ણ સમાનતા લાવું.

પહેલાં પોતાના ઉપર પ્રયોગ કર્યો, પછીથી ઉપદેશ દેવાનો પ્રારંભ કર્યો.

સમાનતા શાથી લાવી શકાય? વાતોથી? ના. પહેલાં તો એમણે અસમાનતાનું મૂળ એવો વૈભવ છોડ્યો, પોતાનાં પ્રિયજનનાં આંસુથી પણ એ ન થંભ્યા. મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું અને સાધુ બન્યા.

મનુષ્યના જીવનમાં સમાનતાનું સંગીત આવે છે વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારના સંવાદથી. આ ત્રણે સંગીત છે, લય છે, મિલાવટ છે. આ ત્રણે પ્રકારનું સંગીત જેનામાં ગુંજે છે એ Perfect Man છે, પૂર્ણ મનુષ્ય છે. ભગવાનને પૂર્ણ બનવું હતું.

એટલે એમણે અહિંસાનો પ્રયોગ કર્યો. જેમ વૈજ્ઞાનિક

પ્રયોગશાળામાં જઇને પ્રયોગ કરે છે એમ મહાવીરે સાડા બાર વર્ષ જીવનની પ્રયોગશાળામાં, આ ત્રણેને સુધારવા અને અહિંસક બનાવવા પ્રયોગ કર્યો વિચાર ધ્યાનથી અહિંસક બને, ઉચ્ચાર મૌનથી અહિંસક બને અને આચાર તપશ્ચર્યાથી અહિંસક બને.

વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર· આ ત્રણેને અહિંસક બનાવવા માટે એમને ધ્યાન, મૌન અને તપશ્ચર્યાના સાધન જડયાં.

એમણે ધીરે ધીરે ધ્યાન ધરતાં વિચારોમાં અહં છે, તેને ધ્યાનથી નાહં કરી સોહનો અનુભવ કર્યો. પણ તે કરતાં પહેલાં પ્રભુએ અહમને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અહમ્ વચમાં આવે છે.

કવિ રવિન્દ્રનાથે એક નાનો પ્રસંગ લખ્યો છે. પૂનમની રાત હતી, હું ઓરડામાં બેઠો હતો અને કાંઈક લખી રહ્યો હતો. લખતા લખતાં થાકી ગયો અને મેં મારાં ટેબલના લેમ્પનું બટન બંધ કર્યું. બત્તી બંધ કરી. જેવી બત્તી બંધ કરી ત્યાં મારા આશ્ચર્યની વચ્ચે આકાશમાંથી પૂર્ણિમાની ચાદનીએ બારીમાંથી એકદમ અંદર પ્રવેશી મારા રૂમને પ્રકાશથી ભરી દીધો. શું મધુર, શું શીતળ, શું સુંદર, એ પ્રકાશ!

એ પ્રકાશને જોઈ કવિહૃદય દ્રવી જાય છે, એમનું દિલ ભરાઈ જાય છે. એ વિચારે છે કે હું છ વાગ્યાથી બેઠો છું, અત્યારે સાડા નવ થયા છે, પણ સાડા ત્રણ કલાક સુધી મેં આ ચાંદનીને કેમ ન જોઈ? એમને ખબર પડી કે એ નાની બત્તી આકાશમાં પૂર્ણ ચંદ્રમાની જે પ્રકાશ જ્યોત્સના

એના ખંડમાં આવી રહી હતી તેનો અવરોધ કરતી હતી. જ્યારે નાની બત્તી બંધ કરી દીધી તો પૂર્ણિમાની જ્યોત્સના એના ખંડમાં આવતી દેખાઇ. આ વિચારતાં એ અંદર ઊતરી ગયા, ધ્યાનમાં ઊતરી ગયા. એમણે વિચાર્યું કે પરમાત્માની જ્યોત્સના પણ આવી રહી છે, પણ મારા અહમ્‌નો નાનો દીવો પરમાત્માની જ્યોત્સનાને જોઈ શકતો નથી. જ્યારે હું મારા અહમ્‌ની બત્તીને બંધ કરી નાખું છું ત્યારે સોહમ્‌નો પ્રકાશ આવતો દેખાય છે અને દિલને, મનને અને પ્રાણને ભરી દે છે.

પણ મહાવીરે પોતાના અહમ્‌ને દૂર કરવા ધ્યાનને પકડ્યું. ધ્યાનના પ્રયોગથી વિચારને અહિંસક બનાવ્યો.

બીજી વાત વાચા. આપણા ઉચ્ચારમાં એક પ્રકારની દ્વિધા ભરી છે. આપણે સભાની સામે કાંઇ બોલીએ છીએ અને એકાંતમાં કાંઈ બોલીએ છીએ. લોકોની સામે જઇને પ્રશંસા કરીએ છીએ અને લોકોથી દૂર થતા ઉંદરની જેમ એક બીજાને કાપવાનું, એક બીજાનું બગાડવાનું, એક બીજાની ખરાબ વાત કરવાનું કરીએ છીએ. આપણી વાણી આજે તલવાર બની ગઈ છે અને એ તલવાર આપણને જ કાપી રહી છે. જે ઇન્સાન પોતાની જાત પ્રત્યે સાચો નથી તે બીજા કોની સાથે સાચો થવાનો છે? પહેલાં તો આપણે આપણી પ્રત્યે સાચા થવાનું છે. ભગવાને એને માટે મૌન બતાવ્યું. મૌનથી આપણા ઉચ્ચારનું સંશોધન કરી, શુદ્ધ કરી સ્યાદ્વાદી અહિંસક વાણી બનાવવાની છે.

હવે આવે છે આચાર. જીવનમાં જ્યાં સુધી ત્યાગ-તપશ્ચર્યા નહિ આવે ત્યાં સુધી જીવન વિલાસી રહે છે અને વિલાસી જીવન કોઈ પ્રકારના કામમાં નથી આવતું.

લોકો કહે છે કે મહાવીર મોટા તપસ્વી હતા અને માત્ર તપશ્ચર્યાની જ વાત કરી છે હુ કહુ છુ કે મહાવીરે તપશ્ચર્યાનો વિરોધ પણ કર્યો છે એમણે કહ્યુ કે અજ્ઞાનની તપશ્ચર્યા માનવને નીચે લઈ જાય છે અજ્ઞાન તપ એ કષ્ટ છે. એમણે કહ્યુ કે તમારો આચાર સુદર બનાવવા માટે તપ કરો પણ તપ દભ ન થઈ જાય અને અતિશય થઈને તમને પરેશાન ન કરે એ વિચારતા રહો

વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર એ ત્રણ સાધનોને અહિંસા મય બનાવવા માટે એમણે ધ્યાન, મૌન અને તપશ્ચર્યાના સાધનોથી પોતાના જીવનને અહિંસામય બનાવી લીધુ આ સાધનાને અતે એમને જે પ્રાપ્ત થયુ એનુ નામ કેવળ જ્ઞાન છે કેવળજ્ઞાન એટલે Perfect Knowledge સપૂર્ણ જ્ઞાન એ કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશમા એમણે જે કેળવ્યુ એ જ એમણે દુનિયાને આપ્યુ

એમણે માનવ આત્માઓ માટે, પ્રાણીમાત્ર માટે અને વિશ્વ માટે ત્રણ વાત બતાવી

પ્રાણી ત્રણ વસ્તુ ઇચ્છે છે સુખ, મૈત્રી અને આઝાદી મનુષ્ય આ ત્રણ વસ્તુનો ચાહક છે આ ત્રણ વાતને ભગવાને જરાક વળાક આપ્યો, વાકયમા જરાક ઉમેર્યુ

એમણે શુ કહ્યુ ? કહ્યુ કે સુખ નહિ, પણ શાતિદા સુખ ઇદ્રિયોનુ સુખ નહિ ઇદ્રિયોના સુખથી થાકી જશો શાતિદા સુખ સતોષથી મળે છે તમે જુઓ છો, દોડો છો અને થાકી જાઓ છો પણ જે સુખ સતોષથી મળે છે, તેમા થાક નથી આ માટે એમણે પહેલી વાત અપરિગ્રહની બતાવી

સંગ્રહ કરવાની ઝંખના માણસને અશાન્તિની ખીણ તરફ લઈ જાય છે.

જે સંચય કરે છે, જેની પાસે નોટોનાં બંડલ છે, એમને સૂવા માટે દવા લેવી પડે છે એની તમને ખબર છે? તમે તો એમ ને એમ સૂઈ જાઓ છો. તો સુખી કોણ છે? ભગવાને બતાવ્યું કે શાંતિ આપનારું સુખ એ સાચું સુખ, અને શાંતિ આપનારું સુખ સંતોષથી જ મળે.

બીજી વાત બતાવી મિત્રની. તમે મિત્રને શોધો છો પણ ઘણીવાર મિત્રો જ તમારો નાશ કરી નાખે છે. કલબમાં લઈ જઈને, હોટેલમાં લઈ જઈને, તમને વ્યસનને રસ્તે ચઢાવીને તમારો વિનાશ, તમારો જ મિત્ર કરે છે. તો ભગવાને કહ્યું કે મિત્ર એ છે જે તમારા જીવનમાં આનંદ લાવે, તમારા પ્રાણને આનંદથી ભરી દે, નૈસર્ગિક આનંદથી તમારા દિલમાં માનસિક સ્વસ્થતાનું સુખ પેદા કરે. તો મિત્ર કોણ? अप्पा शत्रु च मित्र च ભગવાને કહ્યું, તારા આત્માને જ તું તારો મિત્ર બનાવ. જેનો મિત્ર આત્મા નથી, જેનામાં Introspection અવલોકન શક્તિ નથી, અંદર ઊતરીને જોવાની શક્તિ નથી, જે પોતાને શોધતો નથી, પોતાની Company જાત સાથે સંબંધ બાંધવા ઇચ્છતો નથી, પોતાની સાથે બેસીને થોડીક મિનિટ પણ પોતે વાત કરતો નથી એ બહારના મિત્રોને શું આપી શકવાનો છે?

હું ઇચ્છું કે તમારા મિત્ર તમે જ બનો. અડધો કલાક તો કાઢો. પોતાની સાથે વાત કરો. અંદરઅંદર પૂછો કે દોસ્ત, શું ચાલી રહ્યું છે? જીવન શું છે? સમસ્યા શું છે? એનો ઉત્તર શો છે? આવવાનું શું છે, અને જવાનું શું છે?

અને શાશ્વત શું છે? આમ અંદરનું મનન વધે તો અંતર તૂટે. આપણે બીજાની સાથે વાત કરીએ છીએ તો પોતાને ભૂલી જઇએ છીએ. આપણે આપણી સાથે વાત કરીએ છીએ ત્યારે જ આપણી નજીક આપણે આવીએ છીએ અને જાતને પિછાનીએ છીએ.

ભગવાને કહ્યું કે તમે બીજાને કાં મિત્ર બનાવો છો? તમે તમને પોતાને મિત્ર બનાવો. તમારો મિત્ર તમારો આત્મા છે માત્ર મિત્ર જ નહિ પણ સાચો આનંદ આપનારો મિત્ર અને તે તમારો આત્મા.

ત્રીજી વાત ભગવાને બતાવી કે લોકો આઝાદી ઇચ્છે છે, પણ આઝાદીનો હેતુ ભૂલી જાય છે. આપણને આઝાદી મળવા છતાં દિલમાં અને મુખ ઉપર જે બરબાદી દેખાય તો એ સમજવા આઝાદીનાં રહસ્યને સમજવાની જરૂર છે, એને માટે કોઇ ખાસ વિશેષણની આવશ્યકતા છે. આપણી આઝાદીમાં આજે શું સુખ છે તે જુઓ. જીવનમાં અનીતિ છે, રસ્તાઓમાં જુઓ તો પશુઓનો સંહાર થઈ રહ્યો છે, માર્ગમાં માછલીઓ વેચાઇ રહી છે પશુઓ પર ક્રૂરતા અને નિર્બળોનુ શોષણ છે આપણી માનવતા જ જાણે મરી ગઈ હોય એવી પ્રતીતિ થાય છે આપણાં ખાવામાં, આપણાં વસ્ત્રોમાં આપણા સાબુમાં, ચારે બાજુ હિંસાનું પ્રદર્શન થઈ રહ્યું છે. આપણી આઝાદી શું લાવી? હિંસા જ લાવી કે બીજુ કાંઇ?

મિત્રો, વિચાર કરવાની આ વાત છે. હું જાણું છું કે આ વાત દર્દ ઉત્પન્ન કરે છે ક્રિયાકાડની મૂર્ચ્છનામા આપણે સત્યને ભૂલવા ઈચ્છીએ છીએ, પણ ભૂલવાથી તે વાત દૂર

નહિ જાય પણ સામે આવશે બિહારનો દુષ્કાળ, ગુજરાતનો દુષ્કાળ અને ચારે બાજુ કુદરતનો પ્રકોપ માનવની માનવતાના અભાવનું પ્રદર્શન નથી ?

ત્રણ દિવસ પહેલાં બિહારના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી મહામાયાપ્રસાદ બિહારમા આપણે જે રાહતકેન્દ્રો શરૂ કર્યા તે માટે પોતાની પ્રજા અને સરકાર વતી ધન્યવાદ પાઠવવા આવ્યા હતા. ત્યારે મેં તેમને કહ્યુ હતુ કે બિહારનો દુષ્કાળ માત્ર અન્ન આપવાથી, વસ્ત્ર આપવાથી દૂર થવાનો નથી એ તો અમે આપીશું, અમે નહિ આપીએ તો અમારી માનવતા પરવારેલી ગણાશે. પણ જો પ્રજા ઊઠશે, જાગશે, ઊભી થશે તો જ એનો ઉદ્ધાર થવાનો છે. હવે તમે પ્રજાને જગાડવાનુ કામ કરો પ્રજાને સુવાડવાનુ અને જુઠ્ઠા વચનો આપીને પ્રજાને અધારામા રાખવાનો ધંધો આજસુધી ખૂબ ચાલ્યો મારી આ વાત સાભળી એમણે કહ્યુ કે ભગવાન અમને સદ્બુદ્ધિ આપે, મે કહ્યુ કે ભગવાન તો આપી ચૂક્યા છે ભંડારો તો ભરેલા જ છે પણ આજ સુધી એના દરવાજે તાળુ હતુ, હવે આપણે તાળુ ખોલી એ દરવાજા ઉઘાડવાના છે.

ભગવાન મહાવીરે કહ્યું કે આપણને જે સમૃદ્ધ બનાવે, આપણને જે ઉઠાવે અને આપણામાં છુપાયેલી આપણી દિવ્યતાને બહાર લાવે એવી આઝાદી લાવો.

સુખ ઈચ્છશો તો સુખ મળશે પણ શાતિ આપે એવું સુખ ઇચ્છો. મિત્ર જોઇશે તો મિત્ર મળશે પણ આનંદ આપે એવા આત્માને જ મિત્ર બનાવો. અને આઝાદી જોઇએ તો મળશે પણ આપણને આધ્યાત્મિક રીતે સમૃદ્ધ બનાવે એવી આઝાદી આપણે મેળવીએ.

આજે ભગવાન મહાવીરના જન્મકલ્યાણકનો દિવસ હોવાથી આપણા હૃદયમાં ખૂબ ખૂબ ભાવ અને ઉલ્લાસ છે. આ ઉત્સવ નિમિત્તે આપણે સૌ મળ્યા પણ મળીને છૂટા પડી આ પ્રસંગને ભૂલી જઇએ તો આપણને એનો સાચો લાભ શો મળે ? આજ આપણે આ પાવન પ્રસંગનું ચિંતન કરીએ. અને આ ચિન્તનમાંથી સંકલ્પશક્તિ પ્રગટાવીએ જેથી આપણું જીવન સમૃદ્ધ બને. અને એ રીતે આજનો દિવસ પ્રકાશમય અને રાત્રી જ્યોત્સનામય બની રહે.

પ્રભુ મહાવીરનું જીવન અને એમની સાધના સાગર સમા વિશાળ છે. આ થોડા સમયમાં એ વિષે શું કહી શકાય ? એની તો ઉપાસના જ હોય.

હું તો ભાવપૂર્વક નમન કરી એટલી જ પ્રાર્થના કરું કે પાણી, પ્રકાશ અને પવન જેવાં પ્રભુએ પ્રબોધેલાં ધ્યાન, મૌન અને તપ, પ્રાણીમાત્રનાં આધ્યાત્મિક સ્વાસ્થ્ય માટે હો અને સર્વ જીવો એનો પૂર્ણ લાભ પામો.

પ્રાણી મૈત્રી દિન

नत्वहम् कामये राज्यम् , ना स्वर्गम् ना पुनर्भवम् ।
कामये दुःख तप्तानाम् प्राणीनाम् अर्तिमोचनम् ॥

હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે એક સાધુ પાસે જતો. એ સાધુ પ્રવચનકાર તો નહોતા પણ જીવનને દૃષ્ટાંતો અને આદર્શોથી બતાવનાર ઓછાબોલા સાધુ હતા. એક દિવસની વાત છે. એક દિવસ તેઓ મને સાથે લઈ નીકળ્યા અને કહ્યું કે એક રૂપિયો લઈ આવ. હું દુકાનથી મારા પિતાજી પાસેથી રૂપિયો લઈ આવ્યો. સાધુએ રસ્તામાં ચાલતાં કહ્યું કે એક રૂપિયાની પીપરમીટ લઈ લે. મને થયું કે આ સાધુને પીપરમીટ ખાવાનું મન કયાંથી થયું? નાનાં બાળકો ને તો થાય, પણ સાધુને ક્યાંથી મન થયું? પણ હું એનો પ્રેમી હતો. હું એ રૂપિયાની પીપરમીટ લઈ આવ્યો અને એમને આપી. અમે સાથે નીકળ્યા. એક બગીચામાં નાનાં નાનાં બાળકો સાથે માતાઓ આવતી હતી. પેલા સાધુ દરેક બાળકને બોલાવીને પીપરમીટ આપતા અને પ્યાર કરતા. આ જોઈ એની માતાઓ ખુશ થઈ જતી અને સાધુને પ્રણામ કરીને આગળ વધતી. એમ કરતાં રૂપિયાની પીપરમીટ પૂરી થઈ ગઈ.

ત્યાંથી ઊઠતાં સાધુએ મને કહ્યું: "જોયું?" મેં કહ્યું, 'શું?' 'તું સમજ્યો નહિ?' 'ના, હું નથી સમજ્યો.

તમે શું કહેવા માગો છો?' 'જો, એક રૂપિયાની પીપરમીટથી કેટલાં બાળકો ખુશ થઈ ગયાં અને સાથે એમની માતાઓ પણ ખુશ થઈ ગઈ ને? શા માટે ખુશ થઈ ગઈ? બાળકોને પ્યાર કરીએ છીએ તો એમની મા પણ ખુશ થઈ જાય છે.'

આમ કહી મને બતાવ્યું કે ભગવાનના બાળકોને પ્રેમ કરશો તો ભગવાન ખુશ થશે જ. લોકો ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે, લોકો બોલે છે 'હે ભગવાન, તારો જ આ સંસાર છે, પણ ભગવાનનાં બાળકોને પ્રેમ કરતા નથી. ભગવાનને પ્રેમ કયા પ્રકારથી કરીશું અને આપણે ભગવાનને કેવી રીતે પ્રસન્ન કરીશું?

જો પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા હોય તો આત્માઓને પ્રસન્ન કરવા જ પડશે. આત્માને પ્રસન્ન નહિ કરીએ તો પરમાત્મા પ્રસન્ન કેમ થશે?

હમણા શ્રી જયપ્રકાશજીએ આજની ક્રૂરતાની, માનવના હૃદયમા છુપાયેલા દંભની, ધનની લાલસાની, વર્તમાનમા વૈભવ અને વિલાસના પ્રદર્શનની વાત કરી. આ વાતોના કેન્દ્રમા જોશો તો જણાશે કે માનવ આત્મદૃષ્ટિ ગુમાવી બેઠો છે.

સાચી વાત તો એ છે કે આપણે આપણામાં અને આપણી આસપાસ જે આત્માઓ છે તેમને પ્રસન્ન કર્યા વિના સીધા જ પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ જે આત્માને પ્રસન્ન નથી કરતો એ પરમાત્માને કદી પણ પ્રસન્ન નથી કરી શકવાનો

એટલે જ આપણા ચિંતક મહર્ષિઓએ એક સરસ વાત બતાવી. અને તે વાત આ સુભાષિતમા છે આ સુભાષિતનો

વિચાર કરીએ તો આપણને ખ્યાલ આવશે કે સર્વ જીવોના કલ્યાણની ભાવના કેટલી તીવ્ર હોઈ શકે.

'न त्वहं कामये राज्यम्'

હે પ્રભુ ! મારે રાજ્ય નહિ જોઇએ. જેને પાંચ વર્ષ માટે electionમાં–ચૂંટણીમાં જિતાઇને આવવું છે એમની વાત છોડી દો. પણ જે ભક્ત છે, જે સાધક છે, જે જીવનને ધન્ય બનાવવા માગે છે, અને જેને ખબર છે કે જીવનનો હેતુ શો છે એની આ પ્રાર્થના છે.

'न स्वर्गम्' મને સ્વર્ગ પણ નથી જોઈતું. આપણા બંધુઓ જ્યારે દુઃખી છે ત્યારે આપણે સ્વર્ગમાં જઇને કરીશું પણ શું ? આસપાસ આંસુ હોય છે તો ખાવાનું પણ બગડી જાય છે.

પણ હું જોઈ રહ્યો છું કે આજે આંસુ વહી રહ્યાં છે, લોકો ચારે બાજુ પરેશાન થઈ રહ્યા છે, છતાં ઘણા માણસો આનંદ અને મહેફિલો માણી–મણાવી રહ્યા છે.

વળી આ સુભાષિતમાં કહ્યું કે 'नापुनर्भवम्' મને મોક્ષ પણ નથી જોઈતો.

તો મને શું જોઇએ છે ?

'कामये दुःखतप्तानाम् प्राणीनाम् अर्तिमोचनम्'

એક જ કામના અને મહેચ્છા છે કે જે દુઃખથી તપ્ત છે, જે દુઃખોથી પીડિત છે અને જે વેદનાનાં આંસુ વહાવે છે તે સૌ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોમાંથી મુક્ત થાઓ.

આપણે ગઈ કાલે પ્રભુ મહાવીરસ્વામીનું જન્મ-કલ્યાણક તો ઊજવ્યું. પણ આપણે પ્રથમ એમના મુખ્ય સિદ્ધાંતોને જીવનમાં ઉતારવા માટે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરવો પડશે. ભગવાને બતાવ્યું કે અહિંસા એ જ ધર્મનું અને જીવનનું મૂળ છે.

અહિંસા શું છે? તું જીવવા ઇચ્છે છે તો સંસારના બધા જ પ્રાણીઓ જીવવા માગે છે.

આ અહિંસા બે પ્રકારની છેઃ વિધેયાત્મક અને નિષેધાત્મક.

નિષેધાત્મક એટલે કે આ નહિ ખાવું, આ નહિ કરવું. આજે ચતુર્દશી છે એટલે આ નહિ ખવાય. પણ જે વિધેયાત્મક છે એટલે શું કરવું એ વાત પણ વિચારવી જોઇએ. લોકો શું નહિ કરવું એ વાત જાણે છે, પણ શું કરવું એ વાત ભૂલી ગયા છે.

મહાપુરુષોએ કહ્યું કે માનવી નિષેધ ખૂબ કરે છે પણ જે વિધેયાત્મક છે એ નથી કરતો. આપણે એ જાણીએ છીએ કે શું ન કરવું પણ આપણે એ નથી જાણતા કે શું કરવું.

મારું કર્તવ્ય શું, મારે શું કરવું જોઇએ એનો વિવેક એટલે વિધેય. જે દિવસથી માનવના જીવનમાં વિધેયનો અરુણોદય થાય છે એ દિવસથી માનવના હૃદયમાં કર્તવ્યનો પ્રકાશ પ્રગટે છે. એ દિવસથી એ પૂર્ણતા પ્રતિ પ્રયાણ કરે છે.

તો આજે આપણે 'કરવાની વાત' કરવાની છે. નહિ કરવાની વાત તો બહુ વર્ષોથી કરી અને 'કરવાની વાત' ભૂલી ગયા. એટલે જ હિંદુસ્તાનમાં આટલા લોકો હોવા છતાં આજે ગરીબી છે, નિર્ધનતા છે, પરેશાની છે અને દુષ્કાળનો

સામનો નહિ કરવાની નિર્બળતા છે. આપણને ખબર હોત કે આપણે શું કરવાનું છે તો ચાલીસ કરોડ માનવી આવી ખરાબ હાલતમાં ન હોત.

આજે વિચાર કરવાનો છે કે આપણે શું કરવાનું છે.

વિધેય માટે ત્રણ વાત છે. પહેલી વાત અપરિગ્રહ છે. જ્યાં સુધી પરિગ્રહ છે ત્યાં સુધી અહિંસા નથી આવતી. પરિગ્રહ અને અહિંસા સાથે નથી રહી શકતાં. પરિગ્રહ એટલે સંચય, પરિગ્રહ એટલે ભેગું કરવું, પરિગ્રહ એટલે બીજા જે વસ્તુ માટે ટળવળતા હોય તે પોતાની પાસે હોવા છતાં એમાંથી આપવું નહિ અને સંગ્રહવૃત્તિ રાખવી. આવી વ્યક્તિ અહિંસક કેવી રીતે બની શકે?

ધનનો સંચય ક્યારે થાય? શોષણ વિના સંચય નહિ અને શોષણ ત્યાં અહિંસા નહિ.

'कर्मणा, मनसा, वाचा' કાં તો કર્મથી, કાં તો મનથી કે પછી વાચાથી હિંસા તો થાય જ. અહિંસક બનવું હોય તો અપરિગ્રહી બનવું પડશે. જેટલા અંશે અપરિગ્રહી બનશું એટલા અંશે આપણે સાચા અહિંસક બનીશું.

એટલે જ ભગવાને સાધુને કહ્યું: "હે સાધુ, જો તારે અહિંસક બનવું હોય તો પહેલાં અપરિગ્રહી બની જા". અને જે વધારે પરિગ્રહી છે એ કદી પણ અહિંસક નથી બની શકતો અને જો અહિંસક બની શકતો હોય તો અમારે કહેવું પડશે કે અમૃત અને વિષ બન્ને એક સરખાં છે. પણ સૌ જાણે છે કે અમૃત અને વિષ સરખાં નથી. તેવી જ રીતે પરિગ્રહ અને અહિંસા જુદાં છે. તો અહિંસા લાવવા માટે આપણે અપરિગ્રહી બનવાનો વિચાર કરવો પડશે.

ભય અને હિંસા પરિગ્રહમાંથી જન્મ લે છે. આપણે જો અભય થવું હોય કે અહિંસક થવું હોય તો આપણે અપરિગ્રહી બનવા માટે પહેલો પ્રયત્ન કરવો પડશે.

બિહારના માનવીઓ અને પશુધન માટે તમે "કાંઇક" કરો છો એ વિચારે તમારી ભાવના પુલકિત થશે. તમને દાન કરવાની આ તક મળી છે એની પાછળ ભાવના કામ કરે છે. માનવતા પ્રબુદ્ધ થાય તો દેશમાં દારિદ્રય રહે ખરું? પ્રબુદ્ધ થયેલી માનવતા એક કે બીજી રીતે ઘણાં કામ કરી શકે. એક રીતે નહિ પણ હજાર રીતે મદદ કરી શકાય. કોઈ કપડાંથી કરી શકે, કોઇ અનાજ આપીને કરી શકે, કોઈ પૈસા આપીને કરી શકે, કોઇ બિહાર જઇને કરી શકે અને કોઈ બિહારની એ સુષુપ્ત પ્રજાને જાગ્રત કરીને પણ સેવા કરી શકે.

હું જ્યારે પંચમહાલ જિલ્લામાં વિહાર કરતો હતો ત્યારે માર્ગમાં મને એક બહારવટિયો મળ્યો, જે ઘણાનાં ખૂન કરી ચૂક્યો હતો, ઘણાંને મારી ચૂક્યો હતો. અમારે ત્યાંના એ પહાડોમાંથી થઇને નીકળવાનું થયું. ત્યાં એ બહારવટિયાની ઝૂંપડી આગળ જ અમારે મુકામ કરવાનો વારો આવ્યો. સાંજે ફરતો ફરતો એ અમારી પાસે આવી ચઢ્યો. એ આવ્યો, થોડી ભાંગીતૂટી વાતો થઇ. વાતો કરતાં કરતાં એની સાથે એક કૂતરો હતો તેને એ પ્રેમથી રમાડતો હતો, એને હાથ ફેરવતો હતો. આ દૃશ્યમાં મને જીવનનું એક નવું દર્શન સાંપડ્યું: ક્રૂરમાં ક્રૂર આદમીમાં પણ પ્રેમ! માણસોને મારનાર, ગોળીઓ ચલાવનાર અને નિર્દય રીતે તલવાર વીંઝનાર આદમી પણ કૂતરા પ્રત્યે પ્રેમ બતાવી રહ્યો હતો. એટલે મને લાગ્યું કે માનવીના એક ખૂણામાં અંદર અંદર

પણ ક્યાંક પ્રેમનુ દર્દ છે, અને તેને લીધે એ એમ માને છે કે કોઇક ઠેકાણે કરુણામય, પ્રેમમય બનવું જોઇએ. માણસ જ્યારે માણસ પ્રત્યે કરુણામય નથી બની શકતો તો એક કૂતરા પ્રત્યે પણ એ કરુણાવાળો, પ્રેમવાળો બની જાય છે. અંદર એક જાતનું પ્રેમનુ છૂપું અવ્યક્ત સંવેદન છે અને તેથી જ કૂતરાને પંપાળતાં અંદરના એ તત્ત્વને ન તોષીને એવું consolation (સમાધાન) મેળવે છે કે દુનિયામાં ભલે હું બધે કૂર છું પણ આ કૂતરાને માટે હું કરુણાવાળો છું, હું પ્રેમ કરી શકું છું.

આ વાતનું ઊંડાણથી ચિન્તન કરશો તો આપને પણ લાગશે કે દરેક માનવીના હ્રુદયના એક ખૂણામાં આ એક એવું તત્ત્વ પડયું જ છે, જે હરહંમેશા કરુણાને પ્રેરે છે અને માનવતાને પૂજે છે. આ તત્ત્વ જેમ જેમ વિકસતું જાય તેમ તેમ માનવ પૂર્ણ બનતો જાય છે; જેમ જેમ આ તત્ત્વ ઢંકાતું જાય છે, તેમ તેમ માનવ પશુ બનતો જાય છે. આપણે આ પક્ષીઓને ઉડાડીએ એની પાછળ પણ આ જ તત્ત્વ છે કે આપણે પંખીને ઉડાડીએ એ સાથે આપણી માનવતા જે આજે બધાયેલી છે, પુરાયેલી છે, ઢંકાયેલી છે એ ખીલી ઊઠે અને આપણામાં રહેલું દયાનું ઝરણું એકદમ વહી જાય.

પંખી ઉડાડનારને સહજ રીતે એક પ્રશ્ન તો આવી જવાનો કે આ કબૂતરને મુક્તિ આપનાર હું પ્રાણીસૃષ્ટિ પ્રત્યે કરુણાળું છું ખરો ? આ વિચાર પુનઃ પુનઃ આવે તો માનવમાં રહેલી દિવ્ય શક્તિ પ્રગટ થાય, પ્રજ્વલિત થાય અને પ્રબુદ્ધ થાય.

'પ્રાણી મૈત્રી દિન' એટલે પ્રાણીમાત્રને મિત્ર કલ્પો અને પ્રાણીસૃષ્ટિને મિત્રની દૃષ્ટિથી જુઓ. 'मित्रस्य चक्षुषा पश्य' સૃષ્ટિને મિત્રની આંખથી જુઓ. બસ તમારી નજર બદલાઇ જાય તો દુનિયાને માટે તમારે શું કરવું એ તમને ઉપદેશ દેવા અને કહેવા નહિ આવવું પડે. આજ સુધી તમે સહુને પરાયા ગણો છો અને પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચે ભેદ માનો છે. પણ આપણે હવે वसुधैव कुटुम्बकम् આખી પૃથ્વી આપણું કુટુંબ છે, એ ભાવના કેળવવી જોઇએ.

ઘણાં વર્ષો પહેલાની વાત છે. વિહાર કરતાં કરતાં હું એક ગામડામાં ગયો ત્યાં ભિક્ષા (ગૌચરી) માટે હું એક ઘરમાં ગયો તો ઘરમાં બે બાળક અને એમની મા હતી. એણે મોટો રોટલો બનાવ્યો હતો. એક જ રોટલો હતો. એણે વિનંતિપૂર્વક કહ્યું કે મહારાજ, તમે લઈ જાઓ. મને થયું કે એક જ રોટલો છે તેમાં હું શું લઉં? એટલે મેં કહ્યું કે બાઈ, મારે તો ઘણાં ઘર છે, હું તારું નહિ લઉં, કારણકે તારે બે બાળકોને જમાડવાના છે. ત્યાં તો એ બાઈની આંખમાં આંસુ ધસી આવ્યાં અને કહેવા લાગીઃ "આ એક મોટો રોટલો છે, એનો હું અડધો કરું છું અને મારા બે બાળકો પા પા રોટલામાં પેટ ભરીને જમી લેશે પણ મારા ભાગનો અર્ધો રોટલો તમે લઇ જ જાઓ." એની ભાવના અને પ્રેમ જોઈ હું દ્રવી ગયો. મને થયું કે આ બહેનની ભાવનાને નહિ સત્કારું તો એ ભુક્કો થઇ જશે. એટલે મેં કહ્યું, "તારો જે અડધો રોટલો છે એમાંથી પા મને આપ અને પા તું તારે માટે રાખ," મિત્રની આંખથી જોતાં દુનિયા કોઈ જુદી જ લાગે.

મિત્રની આંખથી જુઓ તો તમારી દુનિયા, દિલ અને દાન ત્રણે બદલાઈ જાય!

એટલું જ કહેવાનું છે કે બિહારની કે ગુજરાતની વણસેલી પરિસ્થિતિમાં આપનાથી જે કાંઈ બને એ તમે કરો. એ બાબતમાં હરીફાઈ ન હોય. કોઇ પણ રીતે મદદ પહોંચાડી શકતા હો તે રીતે મદદ પહોંચાડો.

હું તો કહું છું કે બાર મહિનામાં એક મહિનો હવા ખાવા જાઓ છો તો શા માટે તમે પંદર દિવસ બિહાર ન જાઓ? જે શરીરને બાળી નાંખવાનું છે, એ શરીર વડે જો પંદર દિવસ પ્રજાની સેવા કરેલી હશે તો આ બળતાં શરીરને પણ એક Consolation–સંતોષ મળશે, શાંતિ અને સમાધાન મળશે કે હા, આ કાયા કોઈકની સેવામાં કામ લાગી ગઈ હતી!

કરુણાની આ ભાવનાના સ્પર્શે આપણી દિવ્યતા પ્રગટો એવી શુભેચ્છા સાથે આપણે વિદાય લઇએ.

પરિસંવાદ

धर्मस्य फलमिच्छन्ति, धर्मम् नोच्छन्ति मानवाः ।
फलं पापस्य नैच्छन्ति, पापं कुर्वन्ति सादराः ॥

આજ આપણા સ્વાધ્યાયનું કેન્દ્ર પરિસંવાદ છે. વાદ, વિવાદ, સંવાદ અને પરિસંવાદ–આ ચારમાંથી પહેલા ત્રણ તો તમારા જાણીતા જ છે. વાદ, વિવાદ અને સંવાદમાં જીવો પોતાના જીવનને વિતાવે છે પણ પરિસંવાદ કરવા માટે અવસર મળતો નથી. સ્વાર્થ માટે જે કાંઈ જગતમાં થાય છે તે વાદ છે, કલહ માટે થાય તે વિવાદ છે; સ્નેહ માટે થાય છે તે સંવાદ છે પણ શરીર, ઇંદ્રિયો અને આસપાસના વાતાવરણને ભૂલીને પોતાના આત્મા માટે વિચારણા કરવી એ પરિસંવાદ છે

દુનિયામાં દૃષ્ટિ બે જાતની છેઃ સ્વાર્થની અને પરમાર્થની. સ્વાર્થની દૃષ્ટિમાં વાદ, વિવાદ અને સંવાદનો સંભવ છે પણ પરિસંવાદ તો ચિત્તમાં પરમાર્થ દૃષ્ટિ જાગે તો જ પ્રગટે.

પરિસંવાદ એ અધ્યાત્મની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચવા માટેની નીસરણી છે. ચિન્તન એ એનાં પગથિયાં છે જેમ જેમ પગથિયાં ચઢીએ તેમ તેમ પ્રકાશ અને સ્વસ્થ અવસ્થાનો અનુભવ થાય છે. આત્માની દુનિયામાં ભય માત્રનો અભાવ છે. અભયના પ્રકાશનો જ અનુભવ છે.

આ જીવે ગામના લોકો સાથે ખૂબ વાત કરી, મિત્રો સાથે ખૂબ વાત કરી, પત્ની સાથે વાત કરી, સ્નેહીઓ સાથે પણ વાત કરી. આમ દુનિયામાં વાદ અને સંવાદ તો ચાલે જ છે પણ પરિસંવાદ ક્યારે થાય કે જ્યારે આત્મા પોતાની સાથે વાત કરતો થાય, પોતાની સાથે બેસીને મીમાંસા કરે, વિચારણા કરે, પ્રશ્ન કરે કે હું કોણ છું ? મારું સ્વરૂપ શું છે ? હું શું કરવા આવ્યો છું ? મારે અહીં આવીને શું પામવાનું છે ? શું મેળવવાનું છે ? મારે ક્યાં જવાનું છે ? મારી શું કરણી છે ? મારી સાથે શું આવવાનું છે ? હું જે જીવન જીવું છું, સંસારમાં દોટ લગાવી રહ્યો છું એનો હેતુ શો છે ? મારા જીવનમાં ચારે બાજુ આ જે ચોવીસે કલાક ધાંધલ, ધમાલ, અશાંતિ, મૃત્યુ દેખાઈ રહ્યું છે એ બધું શું છે ?

જેમ પાણીમાંથી પરપોટા ઉત્પન્ન થાય તેમ આ વિચારોમાંથી પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રશ્નોની પણ એક ભૂમિકા છે. મોટા ભાગના માણસોને આ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત જ થતા નથી.

પરિસંવાદમાં બીજાની જરૂર જ નથી. સંવાદમાં સામા પાસેથી ઉત્તરની અપેક્ષા રખાય છે, પણ પરિસંવાદમાં આત્મા પોતાની પાસેથી જ ઉત્તર મેળવે છે. અંદરથી જવાબ મેળવવા માટે અભ્યાસ કરવો પડે છે. મનની સ્થિરતાથી ચંચળતાનો અભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, પછી ચિત્ત એક એવી ભૂમિકાએ પહોંચે છે જ્યાં એને સહજ ઉત્તર મળે. કોઈ એને Inner voice–આત્માનો અવાજ કહે છે. પણ જ્ઞાની એને પરિસંવાદમાંથી મળેલો પ્રત્યુત્તર કહે છે. ચિત્ત સ્વસ્થ બને છે ત્યારે અંદરથી ઉત્તર મળે છે.

કેળનાં થભ ઉપરથી એક પડ કાઢો તો અંદરથી કોમળ પડ નીકળે છે તેમ પરિસંવાદમા અદરથી સૂક્ષ્મ ઉત્તર મળે છે

માનવી પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરે તો જ એને જ્ઞાન અને ભાન થાય જેને જ્ઞાન અને ભાન નથી તે સામાન્ય જીવન જીવે છે, જે જીવન વિનાનુ જીવન છે

વકતૃત્વકલાના વર્ગ આગળ એક પ્રસિદ્ધ વક્તાએ અસરકારક વકતૃત્વ કેમ કરવુ તેના નિયમો સમજાવતા કહ્યુ "તમે જે વિષય પર પ્રવચન કરતા હો તેને અનુરૂપ અભિનય અને ભાવ એ બહુ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. દાખલા તરીકે તમે સ્વર્ગના સુખનુ વર્ણન કરતા હો ત્યારે તમારો ચહેરો દેદિપ્યમાન હોવો જોઇએ અને તે સ્વર્ગીય સુખની સુરખીથી ચમકવો જોઇએ, તમારા નયનમા પ્રસન્નતાની જ્યોત હોવી જોઇએ પણ તમારે જ્યારે નરકનુ વર્ણન કરવાનો સમય આવે ત્યારે તો રોજના આ ચાલુ ચહેરાથી કામ ચાલી શકશે!" આ વાકય સામાન્ય છે પણ એમા બહુ ભાવ છે.

લોકો એવુ જીવન જીવી રહ્યા છે કે એ લોકોને નરકનુ વર્ણન કરવા નવો ભાવ લાવવાની જરૂર નથી માણુસના જીવનનો વર્તમાન કાળ નિરાશામય છે સપત્તિવાળો પણ આનદની સુરખી લઈને નથી આવતો. માણુસ વાત કરતો હોય કે વાચન કરતો હોય પણ અદરથી જે સહજ આનદની સુરખી, જે સહજ પ્રસન્નતા આવવી જોઇએ તે કેમ નથી આવતી? શુ સાધનોનો અભાવ છે? સાધનોવાળા પણ ચિત્તની સહજ અવસ્થાનો અનુભવ નથી કરી શકતા, કારણ-કે માણુસના જીવનમા આત્મજ્ઞાનનો અભાવ છે, અને તેથી જાણે એ મૃત જીવન જીવે છે, જીવનમા જ મૃત્યુનો અનુભવ

થઈ રહ્યો છે. જીવનમાં અમૃતનો અનુભવ ક્યારે કરી શકાય? પરિસંવાદ પ્રગટે ત્યારે!

મહેમાનની જેમ પૈસો આવે તો કહો કે સત્કાર કરીશું અને જાય તો કહો કે આવજો! આવે તો સદુપયોગ અને જાય તો સમતા! આમ જીવન સમજવાની કળા આત્માને જાણ્યા વિના પ્રાપ્ત થતી નથી. માણસ બધી રીતે તૈયાર થાય છે પણ આત્મારૂપી મીઠાશનો અનુભવ નથી એટલે એનું જીવનરૂપી ભોજન ફિક્કું બની જાય છે. જીવનને મીઠું બનાવવાની કળા આવડે પછી અભાવમાં પણ આનંદ મેળવી શકાય.

અંદરનું મશીન જ બગડેલું હોય ત્યાં Dial (ડાયલ) ગમે તેટલું સુંદર દેખાતું હોય તોય શું કામનું? શરીર એ તો ડાયલ છે. ખરું અંદરનું યંત્ર તો ચૈતન્ય છે.

જિંદગી પૂરી થાય છે વાદ અને સંવાદમાં! પણ જ્યારે પરિસંવાદ થાય છે ત્યારે જિંદગી પૂરી નથી થતી પણ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે.

આજે હજારમાંથી ૯૯૯ માણસો જિંદગી પૂરી કરે છે અને એ પૂરી ન કરે તો એમનો કાળ એમને પૂરાં કરે છે. સવારના ઊઠે ત્યારે ચિંતાનો મુગટ પહેરીને નીકળે, વાળમાં ગોઠવીને નીકળે. રાતના સૂએ ત્યારે વાળ વિખરાય પણ ચિંતા ન વિખરાય. માથામાં ઓળેલી ચિંતા રાતના ઊંઘમાં આવે, સ્વપ્નામાં આવે, બેચેની ઊભી કરે. ચિંતાભર્યા દિવસ અને રાત માણસની જિંદગી પૂરી કરે છે. એને તો ખ્યાલેય નથી કે એની જિંદગી પૂરી થાય છે. પૂરી થતી જિંદગીમાં પણ કેટલાક તો માને છે કે જિંદગી સફળ કરીએ છીએ!

પૈસા કમાયા, કારખાનાં ઊભાં કર્યાં, છાપામાં નામ ચમકયાં– આ એમનો આનંદ !

જેટલી બહારની વસ્તુ વધારે એટલું જ એમાં મન રોકાય છે. પછી પ્રભુમાં એ ઓછું જ રહે ને ! આ બધી વસ્તુઓ પ્રભુથી માણસને છૂટો પાડે છે. ભગવાન પાસે બેઠાં હો ત્યારે શું શું યાદ આવે છે ? શરીર ભગવાન પાસે છે અને મન ઉપડી ક્યાંય જાય છે. કારણકે દુનિયાની વસ્તુ એટલી બધી વધારી છે અને એ વસ્તુએ માણસના મન ઉપર એટલો બધો કબજો મેળવ્યો છે કે એ ભગવાન પાસે જવા જ ન દે !

જ્ઞાની કહે છે કે વસ્તુથી તમે તમને સુખી માનો છો પણ આ વસ્તુઓ એવી ચઢી બેઠી છે કે મન હાથમાં નથી. શરીર પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ મન વસ્તુમાં રોકાયેલું છે. મનના બે કટકા ન થાય. મન જો ભૌતિક વસ્તુમાં રોકાયેલું હોય તો પરમાત્મતત્ત્વમાં લાગે નહિ. એટલે જ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ક્રિયા કરવી સહેલી છે પણ અંદર જવું મુશ્કેલ છે. અને અંદર જવા માટે એકલા પડવાની જરૂર છે.

પણ એ એકલો જ પડતો નથી. થોડીકવાર ઘરમાં એ બેઠેલો હોય અને થાય કે બહાર જઈ આવું, એકલો પડ્યો છું તે ગમતું નથી. બેચેની થાય કે એકલો પડી ગયો ! હવે શું કરું ? લાવ કોઇક સંબંધીને ત્યાં જઈ આવું !

ખરી વાત એ છે કે એકલા પડો તો જ ચિન્તન માટે સમય મળે, અને સમય મળે તો જ ઊંડાણથી અવલોકન થાય. સામાયિક, ધ્યાન, સ્વાધ્યાય એકલા પડવા માટે છે, ૪૮ મિનિટનું સામાયિક લઇએ એટલે બધાથી જુદા પ

સામાયિક એટલે સમતામાં આવવું, શાંતિમાં સ્થિર થવું. શાંતિનો અનુભવ થાય પછી મઝા કોઈ ઑર આવે. પણ એનો અનુભવ થવો જોઇએ.

ઘણાં કાળથી બોલ બોલ કરવાની અને લોકોને મળવાની જીવને ટેવ પડી ગઈ છે.

એક ફિલૉસોફરે જિંદગીની વ્યાખ્યા આપી, "Save the Words"–શબ્દો બચાવો. ઓછા શબ્દ બોલીએ તો ઓછા ફસાઇએ. જિંદગીને બોલી બોલીને વધારે ગૂંચવણમાં નાંખીએ છીએ. જેમ જેમ બોલીએ તેમ તેમ વધારે બંધાતા જઇએ છીએ. જન્મ્યો ત્યારે એકલો હતો, તો બંધાયો કેમ? બોલી બોલીને જ ને? એમાંથી પાછા કેમ વળવું? તે માટે તો મૌન છે. આખો દિવસ ન થાય તો પણ થોડી તો ટેવ પાડવી. એમાંથી શોધ કરવાનો, સત્યને ખોળવાનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થાય છે.

પરિસંવાદ શું છે? સંસારની બધી વસ્તુઓને તટસ્થતાથી જોવી અને એકલતામાં અનંતતા અનુભવવી. "Peace is ever beautiful" શાંતિ સર્વદા સુંદર અને સુખકર છે. પણ તે માટે ટેવ પાડવી પડે. આ અનુભવ કરવા રોજ એકાદ સામયિક કરો. ધીમે ધીમે સ્વભાવ પડી જાય તો સામાયિક સુખદ બની જાય.

જીવનમાં કોઈ વસ્તુ કઠણુ લાગે તો તેના ઉપર સતત પ્રયત્ન કર્યા કરો. એકાંતમાં બેસશો તે ગમશે નહિ પણ ટેવ પાડવાની જરૂર છે. ખરાબ ટેવો સામે સારી ટેવો મૂકવાની છે. જેમ પાણી પંપથી ઉપર ચઢે તેમ સાધનાના શ્રમથી જીવન ઉન્નત બને છે. લોકો એમ માનીને બેઠા છે

કે અમારે જે કરવાનું છે તે ભગવાન કરશે, મહારાજ કરશે, અવતારી પુરુષ કરશે.

કહે છે કે તુકારામને લેવા સ્વર્ગમાથી વિમાન આવ્યુ હતુ, એ Symbolic Idea (રૂપક) છે. શ્રેષ્ઠ જીવનનું વર્ણન કરવાની આ એક પૌરાણિક રીત છે માણસનું જીવન એટલું સરસ બને કે એને સત્કારવા માટે પૃથ્વીના રથ નહિ પણ દેવલોકનાં વિમાન આવે! એટલી ઉચ્ચ કરણી કરો કે સ્વર્ગને સ્પર્શે. એનો અર્થ એ નથી કે પ્રયત્ન ન કરો છતાં ય તમે તરી જાઓ! મહેનત તો કરવી જ પડે. સાચાને મદદ મળે છે, ખોટાને નહિ. હૃદયથી સાચા બનવાનું છે. બહારથી ખરાબ દેખાઓ એનો વાધો નથી પણ દૈવી શક્તિને બોલાવવા અંદરથી સારા થવાનું છે.

ભગવાને કહ્યું કે ઉપવાસ કરવો સહેલો છે પણ ધ્યાન ધરવું કઠણ છે. શરીરને તકલીફ આપવી સહેલી છે પણ મનને કેન્દ્રિત કરવું કપરું છે.

સ્વાધ્યાય, ચિંતન, ધ્યાન શેનાથી થાય? મન પલાંઠી વાળીને બેસે ત્યારે થાય. કોઇએ કહ્યુ કે જૈન ધર્મ માત્ર તપ ઉપર ભાર આપે છે પણ એ અર્ધસત્ય છે. ખરું તપ તો ધ્યાનથી શરૂ થાય છે. તપના કેટલા પ્રકાર છે? સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન એ તપ છે. આ તપની પરાકાષ્ઠા એ છે કે એમાં શરીર પણ ભુલાઈ જાય, એકાગ્રતા સહજ બની જાય! ભગવાન મહાવીરની સાધનામાં બાહ્ય તપ એ તો સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન રૂપ અભ્યંતર તપનું પગથિયું છે સ્વાધ્યાય અને ધ્યાય માટે જ તો સામાયિક છે.

સામાયિકમાં બેસો એટલે મન જરા શાંત થાય જે

વસ્તુને તરંગોએ છુપાવી છે એ નિસ્તરંગ અવસ્થામાં દેખાય સામાયિકમાં બેસો છો ત્યારે થાય કે આ સામાયિક કોણ કરે છે? શરીર બેઠેલુ છે પણ મન તો કયાય ભમે છે!

એક ભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો કે સામાયિક કરવાથી, માળા ફેરવવાથી શુ ફાયદો? કારણકે ચિત્ત તો ભમ્યા જ કરે છે મેં કહ્યું કે આજ સુધી ચિત્ત ભમે છે એનો ખ્યાલ નહોતો હવે સામાયિક કરવા બેઠા એટલે ખબર પડી કે ચિત્ત ભમે છે.

અત્યાર સુધી રોગ હતો એ ખબર નહોતી. હવે ખબર પડી કે રોગ છે. રોગની જાણ થઈ એ મોટામાં મોટો ફાયદો છે

જે લોકો માળા ગણુતા નથી, ધ્યાન ધરતા નથી, એમને માટે 'મારુ મન ભમે છે' એ વિચાર કરવાનો અવકાશ પણ કયાં છે? પણ જે કરે છે તેને હવે ખબર પડી કે મન ભમે છે. Something is wrong–કાઇક ખોટું છે; કાઇક માંદગી છે મનની આ માંદગીનું જ્ઞાન થયું એ જ સામાયિકનું ફળ છે

જેટલા ધધા વધારે એટલી જ ચિન્તા વધારે. જેટલા મગજનાં ખાનાં એટલી જાતની ચાવીઓ. ચાવીઓ બહુ તો મૂંઝવણુ બહુ એ મૂંઝવણુ ઓછી કરવા ખાનાં ઓછા કરવાનાં છે. મન કયા દોડે છે? ખાનાં હોય ત્યાં દોડે. વસ્તુ વિના વિચાર ન આવે તમને એવો વિચાર કદી આવે કે સસલાનાં શિંગડાં કેવાં છે! નહિ જ આવે, કારણકે જે દુનિયા ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને જેની સાથે મન જોડાયેલુ છે એ જ ધ્યાન અવસ્થામાં પણુ આવ્યા કરતુ હોય છે અંદરના પરમતત્ત્વને ઢાકનાર આ તરંગો છે અને ઉઘાડનાર નિસ્તરંગ અવસ્થા છે ધ્યાનથી એ જોવાનુ કે

અંદર તરંગો કેમ ઊભા થયા? એ તરંગો આપણા મૂળ સ્વરૂપને કેમ આવૃત કરે છે? ધર્મક્રિયા કરતી વખતે નકામો વિચાર આવે તો ધર્મક્રિયા ન છોડો પણ જે કારણથી એ વિચાર આવ્યો તે કારણને દૂર કરો.

જડનું આવરણ ઘણું જ સ્થૂળ છે. એ આત્માની સૂક્ષ્મ સમજને આવરી લે છે સારામા સારા ધર્માચાર્યો પણ હું કોણ તે ભૂલી ગયા છે હું કોણ? આ નામ દઈને બોલાવે છે તે? તમે રહો છો એ મકાનના માલિક તે? ડિગ્રીઓથી ઓળખાવે છે તે? એ તો બધો ભાર છે, ઉપાધિ છે. જે ડાહ્યો છે તે આત્મા ઉપર આ બધો ભાર નહિ વધારે નામને ઓછુ કરવાનું છે.

આજે બધા નામ વધારવા બેઠા છે એક ભાઈને નામ દઈને ન બોલાવ્યો તો એને ઓછું લાગ્યુ તે પછી ડિગ્રી, ઈન્કાબ અને પદવી જોઈએ. આપણી બધી રમણતા દેહપ્રધાન છે, ભૌતિક છે ભૌતિકતા તો અનંતકાળથી છે પણ એથી આત્માનો શો ઉદ્ધાર થયો? આધ્યાત્મિકતા પ્રગટે તો જ ઉદય થાય

પ્રભુનુ શરણુ લઇને કહો કે દરેક જીવ કર્મને લીધે મારી સાથે જોડાયેલો છે, કર્મ લઇને આવ્યો છે એમનુ સારુ થાય કે ખરાબ થાય એમા હું તો માત્ર નિમિત્ત જ છુ તકદીર નહિ હોય તો આપેલુ ચાલ્યુ જાય અને તકદીર હોય તો ન આપ્યુ હોય છતા મળી જાય નિમિત્ત માત્ર રહો, ઉપાધિઓનો ભાર ન લો

ગાડામા બેઠેલો પોટલુ માથે મૂકે અને માને કે મે બળદનો ભાર ઓછો કર્યો છે, આ જ રીતે ગામનો આધાર

બનીને કોઇ કહે કે તારો ઉદ્ધાર હું કરીશ એક બાજુ કહે કે હું અશરણ છું અને બીજી બાજુ લોકોનો આધાર બનવા માગે છે. તને તારો જ આધાર નથી તો બીજાનો આધાર કેમ બનીશ? લાકડું પોતે સડી ગયું હોય તો બીજાનો ટેકો કેમ બની શકે? ગાડામાં બેસીને ભાર નીચે મૂકવાને બદલે માથા ઉપર મૂકે તો તું હળવો થવાને બદલે ભારે થઈશ.

લોકો અહમ્‌નો ભાર લઇને બેઠા છે. જે ઘડીએ આ ભાર ફેંકી દે તે જ ક્ષણે નિશ્ચિંત. કોઈ તમને કહે કે તમે મારા આધાર છો તો કહો કે સહુનો આધાર ભગવાન છે, હું તો ફક્ત નિમિત્ત છું. તારી તરસ પાણીથી છિપાવવાની છે. હું તો માત્ર પ્યાલો ધરીશ. તરસ પ્યાલો નથી છિપાવતો, તરસ તો પાણીથી છિપાવાય છે. તમે સરસ નિમિત્ત બની શકો. પછી માથા ઉપર કોઈ બોજો નહિ. આ રીતે અહમ્‌ના ભારથી હળવા થાઓ.

તમે તમારી જાતને પૂછો કે મને જન્મ્યાને કેટલા વર્ષ થયા? મેં શું કર્યું? દુનિયામાં પ્રેમ અને મૈત્રીની હવા કેટલી ફેલાવી? ભલાઇનાં કામ કેટલા કર્યાં? મારું જીવન ગ્રંથિ વગરનું છે ખરું? મનમાં ગાંઠ હશે તો નહિ ચાલે. ગાંઠવાળા દોરાની ગાંઠ ભલે દૂરથી ન દેખાય પણ મૃત્યુરૂપી સોયમાં દોરાને પસાર થતી વખતે ગાંઠો હશે તો અટકવું પડશે. વેર અને બૂરાઈ કદાચ જગતમાં ચમકતાં પણ દેખાય પણ મુક્તિરૂપી સોયનાં દ્વારે તો એને અટકવું જ પડશે.

હું આત્મા છું એનો અનુભવ થવો જોઇએ. કાચમાં શરીર દેખાય છે પણ તેની પાછળ આત્મા દેખાય તો સમજવું કે પહેલું પગથિયું ચઢ્યા.

કાચમાં આંખ, નાક, કાન વગેરે દેખાય, કાળો છે કે ધોળો છે એ બધું દેખાય પણ બીજું કંઈ દેખાય છે? કહે કે, ગમાર! આ તો તારો રંગ છે. તું કેવો છે એ કહે ને? તું તો રંગ વગરનો છે.

આત્મા નિરંજન છે, રંગ વગરનો છે. કાળો, ધોળો, પીળો એ બધા રંગ દેહના છે. એ રંગની પાછળ નિરંજન બેઠેલો છે. રંગની મહત્તા નિરંજનને લીધે છે એ નિરંજન નીકળી ગયો પછી ગમે તેવી સૌંદર્યવતી આકૃતિ હોય પણ તેની કશી કિંમત નથી. રંગ વગરનાનો આ રંગ છે!

જે લોકો આ શરીરને સલામ ભરતા હોય, આ શરીરને સૂવા માટેની પથારીની પણ કાળજી કરતા હોય એ જ સ્વજનો આ નિરંજન નીકળી જતાં આ શરીરને લાકડામાં મૂકતાં વાર નહિ લગાડે.

આ વાત કાચમાં મોઢું જોતાં વિચારી શકો તો ધર્મનું પહેલું પગથિયું ચઢ્યા છો એમ સમજજો. ધર્મ શું છે? મંદિર ગયા, સામાયિક કર્યું એ જ શું ધર્મ છે? એ બધું છે, પણ કોને માટે છે? મૂળ વરરાજા કોણ? લોકો જાનને જમાડતા નથી પણ જાનની વચ્ચે બેસનારા વરરાજાના સગપણે સગપણ ઊભું થયું છે.

આપણી બધી પ્રવૃત્તિઓ, સંબંધો, નામ, સ્થાન કોને લીધે છે? આપણને દેખાય છે તે દેખાય છે અને નથી દેખાતું તે નથી દેખાતું. શરીર દેખાય છે પણ અરૂપી આત્મા દેખાતો નથી. જે દેખાતો નથી તે જ્યારે દેખાય તેનું નામ સમ્યક્ત્વ. જે દેખાતું નથી તેના ઉપર આ બધું દેખાતું ઊભું છે.

મકાનનો પાયો દેખાય નહિ પણ આ મકાન પાયા ઉપર ઊભું છે. સંસારમાં પાયો કોણ છે? આત્મા છે. આપણને આત્માનો વિચાર નથી આવતો. ચોવીસે કલાક જે દેખાય છે તેના વિચાર આવે છે પણ જે નથી દેખાતું તેનો વિચાર કલાક માટે પણ નથી આવતો.

સ્વાધ્યાય એટલે શું? સ્વનો અભ્યાસ કરવો તે. આ વિચાર નહિ કર્યો હોય તો આ બધા વિચાર ધૂળ બરાબર છે.

અહીં સહુ ભલે વાહવાહ કરે પણ આત્મા માટે થોડું પણ નહિ કર્યું હોય તો અહીંથી ગયો એટલે પત્તાંનો મહેલ ધૂળ બરાબર છે. વૈભવ, સંપત્તિ એ બધું પોતાના પુદ્ગળમાંથી ઊભી કરેલી બાજી છે. નીચેનું પાનું ખસી ગયું, આત્મા ગયો—એટલે આખો મહેલ નીચે આવવાનો.

એટલે જ ચિંતકો કહે છે કે તું થોડીકવાર બેસીને તારો વિચાર કર. તેં જે મહેલ ઊભો કર્યો એમાં તારી અવસ્થા શી છે?

આ જાગૃતિ ભરત ચક્રવર્તીને આવી. સ્નાન કરીને મહેલના દર્પણખંડમાં આવ્યા. આદર્શની સામે ઊભા ઊભા વિચારે છે. એમને થયું કે હું કોણ છું? આ બધું કોને માટે? હું ક્યાં છું? વિચાર કરતાં કરતાં પોતાનામાં ડૂબકી મારી તો નિરંજન અવસ્થામાં આવ્યા.

પરિસંવાદમાં આ વિચારણા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે વિચારણા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જ રસ્તો જડે. જ્યાં સુધી વલોણું થાય નહિ ત્યાં સુધી માખણ મળે નહિ. વલોણામાં

વલોવાવું પડે, હાથ ચીકણા પણ થાય તો માખણ મળ. જેમ જેમ વિચાર કરતા જાઓ, જેમ જેમ મંથન કરતા જાઓ, તેમ તેમ તમારા સ્વરૂપનું તમને દર્શન થાય.

શાસ્ત્રો કહે છે કે તું આનંદમય છો. પણ માણસને લાગે છે કે હું આજે દુઃખમય છું. આ વિરોધનું મૂળ શોધો કારણકે આત્માને જડની સાથે ભાગીદારી થઈ છે અને ભાગીદારનું દુઃખ એનું દુઃખ થઈ ગયું છે. ભાગીદારનું દેવું સુખીને દેવું પડે છે, તેમ આત્માને જડના કારણે, જડની ભાગીદારીને કારણે પોતાના આનંદને વેચી કાઢવો પડે છે.

મરે છે કોણ? શરીર મરે છે, આત્મા નથી મરતો. જીવ મરતો નથી પણ નબળો ભાગીદાર મરે તો સબળા ઉપર અમર થાય. આત્માએ દેહનો, કર્મનો સમાગમ કર્યો. આ કર્મના સમાગમના કારણે આ જીવ ઘડીએ ઘડીએ દુઃખી થાય છે, સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. આ ભાગીદારી કરવાથી આત્મા મુક્ત હોવા છતાં મરે છે, શોક કરે છે. એ પરિભ્રમણ મટાડવું હોય તો એ ભાગીદારી ધીમેધીમે ઓછી કરવી જોઇએ.

એ કેમ થાય? એ તો જ થાય જો તમે ચારિત્ર્યનો માર્ગ, તપનો માર્ગ સ્વીકારો. આ બધા માર્ગ દેહની ભાગીદારી ઓછી કરવા માટે છે. દેહના કારણે જીવ નીચે ઊતરી જાય છે.

મોગલોના છેલ્લામાં છેલ્લા બાદશાહ અહમદશાહની પડતી થઈ. પૌદ્ગલિક જાહોજલાલી એકસરખી રહેતી નથી. જ્ઞાનીઓએ કહ્યું કે એમ ન માનીશ કે તને રાખતાં આવડે છે એટલે રહ્યું છે અને રહેવાનું. પુણ્ય પરવારી જશે તો

પૈસા પગ કરશે અને પછી તેને કોઈ રોકી નહિ શકે. બુદ્ધિશાળી માણસો સાત પેઢી સુધી ચાલે એટલો સંગ્રહ અને એની વ્યવસ્થા કરી જાય છતાં પણ બીજી પેઢી સુધી પણ ન પહોંચે. અહમદશાહની એવી અવસ્થા થઈ. સૈનિકોનું, નોકરોનું દેવું વધી ગયું. ચૂકવી ન શકયો અને અધરાતે જેમ ચોર ભાગે તેમ દિલ્હી છોડીને એ ભાગ્યો. પણ એના સૈનિકો એને છોડે એમ નહોતા. અહમદશાહને પકડ્યો અને પિંજરામાં પૂર્યો. જેલમાં ફેંકાઈ ગયો, ખૂબ હેરાન થયો. પુદ્ગળ શું હેરાન કરે છે! પૂરું ખાવાનું કે પીવાનું મળે નહિ. ઉનાળાનો દિવસ છે, જેલમાં બેઠો છે, ખૂબ તરસ લાગી છે, પાણી પાણી કરે છે. એક સૈનિક પાસે પાણી માગ્યું. કહ્યું કે અલ્લાહની ખાતર પાણી આપ. જે ભીંતોએ ભીખ માગતો આ અવાજ સાંભળ્યો હશે તેને પણ આંસુ કેમ નહિ આવ્યાં હોય? હીરા-પન્ના પહેરનારો પાણી વગર તરફડે! સૈનિકને દયા આવી. ઠીકરામાં પાણી આપ્યું. કહે કે વાસણમાં કોણ આપે! તું મુસલમાન છે. દિલ્હીનો બાદશાહ પાણી પીએ છે. ફરીથી નહિ મળે એમ માનીને ફરી ફરીને પીએ છે. માણસ કેટલો બધો નીચે ફેંકાઈ જાય છે! ત્યારે તો હીરાને, કોહિનૂરને પણ થયું હશે કે પાછો કોલસો થઈ જાઉં! મુગટ પહેરનારો ઠીકરામાં પાણી પીએ! માણસની, સમ્રાટની આવી અવહેલના થાય! સમૃદ્ધિનો પડછાયો એવો છે કે માણસને બદલી નાખે.

પુદ્ગળની આ અવસ્થા બતાવી ચિંતકોએ કહ્યું કે આત્મા પુદ્ગળના સંગે કોઈવાર ધનવાન બને, કોઈવાર નિર્ધન બને; કોઈવાર સુખી બને, કોઈવાર દુ:ખી બને. જ્ઞાનીને થયું કે આ પુદ્ગળ આપણને ગમે ત્યારે અને ગમે

તેમ નચાવે છે તો તેનાથી હવે નથી નાચવું. જે વસ્તુ મને નચાવે તેને હું નચાવું.

આત્માને મરવાનું નથી, જન્મ-મરણ નથી, દુઃખ નથી પણ પુદ્ગળની ભાગીદારીને લીધે આત્મા હીન અને દીન બની જાય છે

બધા આત્મા સરખા હોવા છતાં એક મોટો અને બીજો નાનો એમ ભેદ પડે છે તે શાને લીધે? પુદ્ગળને લીધે જ ને! કોઈકની પાસેથી મેળવવાનું છે, જરૂરિયાત છે, એટલા માટે આપણે મન એ મોટો છે.

માના એક વચને શાલિભદ્રને જગાડયો. રાજા શ્રેણિક મળવા ગયા ત્યારે ગોભદ્રમાતાએ ઉપર જઈ શાલિભદ્રને કહ્યું, "આપણો ધણી આવ્યો છે." શાલિભદ્રે પૂછયું: "ધણી કોણ?" તો માએ કહ્યું કે "શ્રેણિક ગામધણી છે. ધારે તો આપણને ન્યાલ કરે અને ધારે તો આપણને લૂટી લે." શાલિભદ્રને થયું કે આ દેહ છે તો ધણી છે. માટે આ દેહ જ ન જોઈએ. મારે દાસ નથી બનવું, મને ધણીપણું નહિ જોઇએ. માને એણે પૂછયું: "મા, જેમ એ આપણો ધણી છે તેમ ભગવાન મહાવીરને ધણી ખરો?" માએ કહ્યુ: "ભગવાનને ધણી કેવો!" શાલિભદ્રને થયુ કે ભગવાન મનુષ્ય અને આપણેય મનુષ્ય. ભગવાનની પાસે કાંઈ જ નહિ અને આપણી પાસે આટલું બધું, છતાં જેની પાસે આટલું બધું હોવા છતા માથે ધણી! જે ભગવાનના માર્ગે જાય તેને કોઈ ધણી નહિ, તો હુંય તે માર્ગે શાને ન જાઉં? વૈભવ છોડી એ દીક્ષા લેવા નીકળ્યા.

જે લોકોએ આવું ખમીર બતાવી ત્યાગ કર્યો એ

અમીર બન્યા. કપડાંથી કરેલો ત્યાગ લાંબો નથી ચાલતો. છ મહિને રંગ ઊતરી જાય છે. ત્યાગનો રંગ ક્યારે ટકે? અંદરથી આવે ત્યારે. હળદરમાં રંગેલા પીળાં કપડા ન ભીંજવો અને તડકે ન ફરો ત્યા સુધી રંગ રહે; પણ જેવા તડકે ફરો કે રંગ ઊતરી જાય. ઘરે કજિયા થાય, અનુકૂળતા ન હોય અને પ્રતિકૂળતાને લીધે દીક્ષા લઈ નીકળી પડે એ હળદરિયો રંગ કહેવાય. મનમા વૈરાગ્ય નથી આવ્યો, જીવનમા મુસીબત આવી છે.

ત્યાગ વૈરાગ્યથી આવે છે. વૈરાગ્ય ક્યારે આવે? જ્ઞાનથી પુદ્ગળની અસારતા સમજાય, પુદ્ગળને લીધે જ સહન કરવું પડે છે. તો એ સહન કરવાનું ઓછું કેમ થાય એ વિચારણા જાગે ત્યારે વૈરાગ્ય આવે.

પુદ્ગળના સંગના પરિણામે બધી અવદશાઓ ઊભી થાય છે, અંદરનું સ્વામીત્વ દબાઈ જાય છે અને દાસપણું ઉપર આવે છે. કર્મબંધન વસ્તુમાં નથી પણ આસક્તિમાં છે. વર્ષોની સાધના પછી, વર્ષોના ચારિત્ર્ય પછી, વર્ષોના અભ્યાસ પછી એ તટસ્થતા આવે છે. અનુકૂલ હો કે પ્રતિકૂલ હો પણ દરેક પ્રસંગે ચિત્તમાં સમતા રાખવી એ કંઈ ભાષણોથી કે વાતોથી ન થાય. શઠના પ્રત્યે શઠતા કરવી એ સંસારનું કામ છે, શઠના પ્રત્યે પણ સૌજન્ય દાખવવું એ સાધુતાનું કામ છે. આ સમતા એટલે સાધુતા.

આત્મા અમર હોવા છતાં વારંવાર મોતના વિચાર આવે છે. માણસને થાય છે કે અણધાર્યું મોત આવી જાય તો શું થાય? ચિંતા થાય છે ને? જે વસ્તુ બનવાની છે એને ભ્રમે એવી બનાવી છે કે જાણે બનવાની નથી. આનું

નામ માયા. મૃત્યુ એ દેહ માટે એક હકીકત છે. દેહ મરવાનો છે, હું મરવાનો નથી. હું તો કયાંક જઈને રહેવાનો છું

આપણા સ્વાધ્યાયમાં આવતા એક ભાઈએ હમણાં પિતાનું છત્ર ગુમાવ્યું. એ ભાઈ મને મળવા આવ્યા ત્યારે એમણે એક પ્રશ્ન કર્યો, "મને સમજાતું નથી કે માણસ મરવાનો છે એમ જાણવા છતાં હું મરવાનો જ નથી એમ સમજીને ચોવીસે કલાક પ્રવૃત્તિઓ શા માટે કરે છે? મેં પિતાને ગુમાવ્યા, થોડા વખત પહેલાં માને ગુમાવ્યાં. તેમ છતાં પણ આ શોકનો આંચકો માત્ર ઘડીભર લાગી ગયો." જેમ ઘોડો ચણા ખાતો હોય અને વચમાં કાંકરો આવે તો ખાતાં ખાતાં એકદમ મોઢું ઊંચું કરે, જરાઘડીભર અટકી જાય, પણ પાછો એ કાંકરો પેટમાં ઊતરી જાય એટલે એ ચણાને તબિયતથી ચાવતો જ હોય છે. એવી આ સંસારીઓની અવસ્થા છે જ્યારે કોઈક બનાવ બને, કોઈકનુ મૃત્યુ આવે ત્યારે ઘડીભર વૈરાગ્યનો રગ લાગી જાય છે, જેમ ચણામા પેલો કાકરો આવે તેમ. પણ પાછો એ કાકરો આગળ ધકેલાઈ જતા માણસ હતો તેવો ને તેવો થઈ જાય છે. તો આવું કેમ? પિતા ગયા છે એટલે મૃત્યુના વિચાર આવે છે પણ હવે આ પંદર દિવસ વીતી ગયા, ધીમે ધીમે એ મૃત્યુનો શોક ઓછો થતો ગયો. જે દહાડે પિતાજી મરી ગયા ત્યારે એમ થઈ ગયું કે અમારે પણ જવાનું છે; તો આ બધું શા માટે? એ દિવસે એટલો વૈરાગ્ય આવ્યો પણ પદર દિવસમાં એ વૈરાગ્ય ચાલ્યો ગયો અને મને લાગે છે કે બેચાર મહિનામા તો મૃત્યુનો વિચારપણ ભુલાઇ જશે. તો મારે જાણવું છે કે માણસ મરે છે, મરતાને જુએ છે, મરેલાને વળાવે છે, બાળે છે, દાટે છે, દફનાવે છે અને એનુ શ્રાદ્ધ પણ કરે છે અને તેમ છતા પણ પોતે એમ કેમ ;

માનતો કે હું મરવાનો છું અને મરવાનો છું એમ જો માનતો હોય તો એ જીવન કેટલું સારું બની જાય.

મેં આ ભાઈને કહ્યું કે ભાઈ! આ આત્માને મરવાનો વિચાર આવવાનો જ નથી. આ વિચાર નથી આવતો એમાં એક પરમ સત્ય રહેલું છે. એનું કારણ એ છે કે જે મરે છે અને જે નથી મરતો એવા બે જણા આ શરીરમાં ભેગા થયા છે. મરે છે એવો એક છે અને નથી મરતો એવો બીજો છે. અને એ બન્નેની Partnership–ભાગીદારી ચાલી રહી છે. મરનારો કોણ? આ દેહ. અને ન મરનારો કોણ? આ આત્મા. એટલે આત્મા આછું આછું પણ, અપ્રત્યક્ષ રીતે પણ, એ પોતે જાણે છે કે તું મરવાનો નથી. જે મરે છે એ કોણ મરે છે? આ દેહ મરે છે. અને આ દેહના મૃત્યુની સાથે આત્માનું અમરત્વપણું તો રહેલું છે; પણ એનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કર્મને લીધે, વાસનાઓને લીધે, વૃત્તિઓને લીધે આપણને નથી થતું. એટલે ઘડીભર માટે આપણે ફફડી જઈએ છીએ, અને મૃત્યુનો ભય લાગી જાય છે. પણ જો ખરેખરું જ્ઞાન થઈ જાય, જો સાચેસાચો અનુભવ થઈ જાય તો કોઈ માણસ મરી જાય, જુદો થાય તે વખતે પણ તમને એમ જ થાય કે મરનાર મરે છે, નથી મરનાર નથી મરતો. મરનાર આ દેહ છે, આત્મા મરતો નથી એટલે તમને જે મૃત્યુનો વિચાર આવ્યો એ મૃત્યુનો વિચાર આત્મા માટે ન આવવો જોઈએ. જે મૃત્યુનો વિચાર આવે છે એ દેહને માટે આવે છે.

આ અનુભવ આનંદઘનજીને થયો અને એમણે ગાયું: "દેહ વિનાશી, હમ અવિનાશી, અપની ગતિ પકડેગે" જ્યારે અમારી partnership–ભાગીદારી જુદી થશે ત્યારે અમે બન્ને જુદા પડી જવાના. 'દેહ વિનાશી' આ શરીર અહીં

રહેવાનું. સગાંવહાલાં લઈ જવાનાં, ગોઠવવાનાં, બાળવાનાં 'હમ અવિનાશી' હું મરવાનો નથી. આ જે આત્માનું અવિનાશપણુ છે એનું જો ભાન થાય, એનું જો જ્ઞાન થાય તો ચોવીસે કલાક આ જીવ શરીરની મમતામાં, ધનની ચિંતામાં, પ્રતિષ્ઠાના મોહમાં અને મારાપણાના અજ્ઞાનમાં મૂંઝાઇને જે સહન કરી રહ્યો છે એ સહન કરવામાંથી મુક્ત થઈ જાય છે.

દક્ષિણ અમેરિકામાં ચીલી નામનો પ્રદેશ છે. એમાં ઘણીવાર ધરતીકંપ થાય છે. આથી ત્યાંના લોકોએ નક્કી કર્યું કે આપણે ઊંચા મકાનો બાંધવાં નહિ. જો મકાનો મોટાં બાંધીશું તો એ જ આપણા મૃત્યુનું કારણ બનવાનાં. એટલે ચીલી પ્રદેશના માણસો પાયા ઊંડા ઓછા નાખે અને મકાન ઓછાં ઊંચા બાંધે કે એના ભારથી માણસો દબાઇને મરી ન જાય. એ જાણે છે કે ગમે તે ઘડીએ ધરતીકંપ થાય, ગમે તે ઘડીએ આંચકો આવે અને આપણને બહાર નીકળવું પડે

આત્માના અમરત્વનો અપરોક્ષ અનુભવ જેને થાય છે તે સંસારમા રાગદ્વેષના ઊંડા પાયા ન નાખે. એ તો ચીલી પ્રદેશમાં વસતા માણસોની જેમ આ દેહમાં અપ્રમત્તપણે વસે.

તમે જુઓ છો ને આ બધું કેટલું ચંચળ છે! ચીલીમાં તો અમુક સમયે ધરતીકંપ થાય પણ આ માનવ જીવનમાં તો કઈ ઘડીએ કંપ થવાનો છે એની પોતાને ખબર નથી. સાંજે સૂતેલો માણસ સવારે ઊઠ્યો જ નહિ એવું આપણે છાપામાં કયા નથી વાંચતા. અમુક ઠેકાણે ગયેલા માણસ પાછા આવ્યા જ નહિ એવું પણ આપણે સાંભળીએ છીએ.

એટલે આ સંસાર ચીલી પ્રદેશ જેવો છે. કઇ ઘડીએ કયો બનાવ બની જાય એની ખબર નથી.

તો આ આત્મારૂપી રહેવાસીએ શું કરવું? ચીલીના માણસો બે કામ કરે છે: પાયો ઊંડો નહિ અને દીવાલ તોતિંગ નહિ. એમ આ સંસારમાં આપણે પણ રાગદ્વેષના પાયા ઊંડા નહિ નાખવા અને મોહની દીવાલો ઊંચી નહિ ચણવી. આ બે વસ્તુ બહુ સાવધાનીથી કરવાની છે. લોકોએ પાયા બહુ ઊંડા નાખ્યા છે. મારાતારાના ઝઘડા ઊભા કર્યાં પહેલાં તો ઝઘડા જર, જમીન અને જોરુ માટે કરતા હવે તો ભાષાને માટે, પંથને માટે, સંપ્રદાયને માટે, એમ જ્યાં જોવા જાઓ ત્યાં ઝઘડા થવા લાગ્યા છે. જે તરવાનું સાધન છે, જેનામાંથી કલ્યાણ થવાનું છે, જે કરવાથી આપણા આત્માના રાગદ્વેષ ઓછા થવાના છે એના નામે જ ઝઘડા! અમૃતને જ ઝેર બનાવવું છે!

આ જાણી માનવીએ એટલું તો સાવધાન રહેવું જ જોઇએ કે મારા પાયા ઊંડા ન નખાય, કોઇની સાથે તીવ્ર મનદુઃખ ન થાય ઘડીભર કદી મનદુઃખ થઈ ગયું તો સાંજ થાય તે પહેલાં તો એના ચોપડા ચોખ્ખા. શી ખબર આવતી કાલનું પ્રભાત જોવાનો વારો આવશે કે નહિ આવે? કદાચ તમને જોવાનો વારો આવે અને મને જોવાનો વારો ન આવે. આપણા બેમાંથી એક જો દુનિયામાંથી ચાલ્યો જાય અને આપણે ચોપડા ચોખ્ખો કર્યા વિના એમ ને એમ ચાલ્યા જઇએ તો બીજા જન્મમાં આપણે દેવું પડે છે.

આ જ્ઞાનદશા આવે, આ અપરોક્ષાનુભવ થાય તો આ કાયા, આ શરીર, આ ધન, જે બીજાને માટે જગતમાં

ઊંડા પાયા નાખવાનું કારણ બને છે એ ઉદ્દયનનું કારણ બની જાય છે આ જગતમા જેટલા દિવસો રહેવું, જેટલા મહિનાઓ રહેવું, જેટલા વર્ષો રહેવું એમાં આપણો પાયો અજાણતા પણ ઊંડો ન નખાઈ જાય તે માટે જાગ્રત રહેવું. ભૂલથી પણ પાયો જો ઊંડો નખાઈ ગયો તો સમજી લેજો કે તમારે જ સહન કરવાનું છે. તોતિંગ દીવાલનું નુકસાન બીજા કોઇને થવાનું નથી, તમને જ થશે. ધરતીકંપ થાય છે ત્યારે તોતિંગ દીવાલો બાંધનારની છાતી ઉપર જ એ દીવાલો ધસી પડે છે.

માણસ ખૂબ લોભ કરે, ખૂબ અહંકાર કરે, ખૂબ આ દુનિયાની ઉપાધિઓ ઊભી કરે તો જીવ એ જ ઉપાધિઓ નીચે પોતે જ દબાઇ જાય છે.

જેને આત્માના અમૃતતત્ત્વનો અનુભવ નથી થયો તે મરું મરું નો જ વિચાર કરે છે. અનુભવ થયા પછી થાય કે મરે છે કોણ? જેનો સ્વભાવ મરવાનો છે એ મરે છે. મરવાનો સ્વભાવ શરીરનો છે તો ભલે એ મરે! હું કેમ મરું? જ્યાં સુધી કર્મ છે ત્યા સુધી આ મરણ ચાલ્યા કરવાના કર્મની આસક્તિથી ભવ ચાલુ રહે છે એવો કોઈજ આનદ કે તહેવારનો દિવસ નથી કે સ્મશાનમા કોઇને અગ્નિદાહ દેવાતો ન હોય. બધાને રજા હોય પણ સ્મશાન તો ચાલુ જ હોય છે. એ બતાવી આપે છે કે દેહને માટે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે આત્મા માટે તો આ મરણ એ માત્ર દેહનો પલટો છે. પછી ગભરામણ શી? અફસોસ શો? દોરી સળગવા માડે ત્યારે દોરીનો બીજો છેડો પણ સળગવાનો જ, કારણ કે એ પણ દોરીનો એક ભાગ જ છે. આગ બીજે છેડે આવવાની જ છે. જે દિવસે જન્મ્યા તે દિવસે મરણ લાગુ

પડ્યું જ છે. મરણ જન્મથી જુદું નથી. આ સમજણ જાગે પછી ગમે તે ઘડીએ મૃત્યુ આવે; વાંધો નથી કારણ કે સ્લેટ ચોખ્ખી છે.

પરિસંવાદથી એવી આ અસીમ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય કે હું આત્મા છુ અને આત્મા વાસનાથી ઘેરાયેલો છે એટલે સંસારમાં સુખ અને દુઃખ છે. જો આત્મા વાસનાથી ઘેરાયેલો ન હોય તો દુઃખ છે જ નહિ. બીજો દુઃખ દઇ શકે છે કારણકે આપણી વાસનાએ આપણને નબળા બનાવ્યા છે એટલે એનો એ લાભ લે છે.

શરીરમાં પ્રાણપોષક તત્ત્વો ઓછા થાય ત્યારે જ રોગની અસર થાય. પણ Cells સબળ હોય તો ચેપ ન લાગે ટી બી.ની હોસ્પિટલમાં બાળકોને નથી લઈ જવાતાં કારણકે ટી. બી ના જંતુઓનો સામનો કરવા એમનાં શરીર તૈયાર નથી. તેવી જ રીતે ઘરડાંઓને રોગનો ઝપાટો જલદી લાગે કારણકે તેમના શરીર નબળા થયા હોય છે.

બીજા તને દુઃખ દેવામાં નિમિત્ત બને છે કારણકે તારું પુણ્ય ઓછુ છે. પુણ્યના Cells બળવાન હોય તો એની શુ તાકાત છે કે તને તે કાઇ કરી શકે!

આપણુ પુણ્ય પરવાર્યું હોય ત્યારે તો એક સામાન્ય માણસ પણ આપણને હેરાન કરી શકે છે. માણસ શું, ઢેકું પણ નિમિત્ત બને. ઢેકું વાગે, લોહી વહે અને માણસ મરી જાય. આ એક નિમિત્ત છે પણ મૂળ તો જીવવાનું પુણ્ય પૂરુ થયું, આયુષ્ય પૂરું થયું.

ઘરમાં દીવો બળતો હોય, તેલ ખૂટ્યું હોય ત્યાં બારણું ખૂલે, હવા આવે અને દીવો ઓલવાઈ જાય. કોઈ કહે. બારણું ખોલ્યું એટલે ઓલવાયો, એમ નથી. દીવેલ ખૂટ્યું

હતું એટલે એ તો બળીબળીને પણ ખલાસ થઈ જ જવાનો હતો.

આપણે અંદરથી સબળ બનવાનું છે. અંદરથી સબળ કેમ બનવું? જ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય એ અંદરની તાકાત છે. કર્મ ખપે છે જ્ઞાનની આરાધનાથી કે શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી

નબળા બનેલા તત્ત્વોને સબળ કરવા માટે પાસપોર્ટ લેતા પહેલાં ઈજેકશન આપે છે જેથી રોગ આવે ત્યારે સામનો કરી શકે.

દુઃખ આવે તે પહેલાં દુઃખને જાણી લો. પછી દુઃખ આવે તો અજાણ્યું નહિ લાગે. દુઃખ તો બેઠું જ છે. જ્યાં ઘર છે ત્યાં દુઃખ છે; મેદાનમાં દુઃખ નથી. માટે જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ છે કે મહેલ નથી જોઈતો, મેદાનમા જવું છે. મહેલમાં જેલ છે. મસ્તી મેદાનમાં છે. સરસમાં સરસ મહેલ હોય પણ તેને ખૂણો તો હશે જ. જ્યાં ખૂણો હોય ત્યાં દુ.ખ જરૂર હોય. મેદાનમાં ખૂણો નથી તો દુઃખ પણ નથી.

શાંતિ, સમતા અને જ્ઞાનદશાથી વિચાર કરીએ ત્યારે થાય છે કે જે લોકો સર્વ મમતાનો ત્યાગ કરી જંગલમાં બેઠા એ જેટલા સુખી હતા એના કરોડમા અંશે પણ અહીંનો કરોડપતિ સુખી નથી. જે બધું છોડી કરીને બેઠા એને ચિંતા નથી.

દુ ખ કયાં છે? દુ.ખ મમતામાં છે ગમતા નથી ત્યાં દુઃખ પણ નથી. સમતામાં સુખ અને મમતામાં દુઃખ. જે વ્યક્તિ પ્રત્યે મમતા થઈ ત્યાં દુઃખ ઊભું થયું. એની વિચારણા થાય, એનામાં મન રમ્યા કરે, પછી આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કયાંથી થાય?

જેમ પતંગ દોરાથી બંધાયેલો છે એમ આ જીવ મમતાથી બંધાયેલો છે. ગમે ત્યાં જાય પણ મમતાનો દોરો એને પાછો નીચે લઇ આવે.

દુઃખ મમતાના ખૂણામાં છે.

ચક્રવર્તીઓએ જ્યારે રાજ્ય છોડી ચારિત્ર્ય લીધું હશે ત્યારે ચારિત્ર્યમાં કેવી મીઠાશ દેખાણી હશે ?

છોડવામાં મર્દાનગી છે. ભેગું કરવાનું કામ તો ભિખારીઓ પણ કરે છે. પોતાના શ્રમથી મેળવેલું છોડવામાં ચક્રવર્તીનું દિલ જોઇએ.

જે છોડી શકે છે એની મહત્તા મોટી છે. ચક્રવર્તીઓને લાગ્યું કે દુઃખ મમતામાં છે. જેટલી મમતા એટલાં દુઃખ કોઇ દુઃખી હોય કે સુખી-તેના પ્રત્યે બને એટલી શુભ ભાવના રાખવી, મમતા નહિ. શુભ ભાવનામાં સર્વનું ભલું થાઓ એવી ભાવના હોય. મમતામાં ચિંતા ઊભી થાય છે, દુઃખ બીજાનું અને ઉપાધિ તમારી. ઉપાધિ કેમ આવી? મમત્વ પડેલું છે એટલે.

ચક્રવર્તી છોડે ત્યારે ભોગોને તણખલું જાણી છોડે. જે દુઃખ આપે, મગજમાં ઉપાધિ ઊભી કરે એ નકામું છે એમ જાણી છોડી દે છે.

જે વસ્તુ છોડવા બેઠા તેની કિંમત મગજમાં હોય તો ન છોડાય. જે છોડો તેની કિંમત ઓછી લાગે અને જેને માટે છોડો તેની કિંમત વધારે લાગે તો છોડી શકો; નહિતર જીવ છૂટે નહિ, છૂટી જાય તો પાછળથી બળતરા થાય. છ ખંડનું રાજ્ય તણખલા જેવું ગણી છોડયું અને સમતાનું

સિંહાસન મેળવ્યું. ચારિત્ર્યની મજા એ છે કે તમારામાં અંદરથી ખુમારી આવે, મસ્તી આવી જાય, ત્યાગ સહજ લાગે. પછી વસ્તુ સામે આવે પણ મૂર્છા ન જાગે નિસ્પૃહીનાં જેટલાં કામ થાય એટલાં સ્પૃહાવાળાનાં ન થાય

છોડો ત્યારે કહો કે તુચ્છને છોડયું અને પરમને મેળવ્યું. અક્ષયસુખનું કારણ, પરમસુખનું કારણ ત્યાગધર્મ છે, ચારિત્ર્યધર્મ છે.

ચારિત્ર્ય અને જ્ઞાનથી આત્મામાં એવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય કે પાપ એને અડી પણ ન શકે. વિશ્વની કોઇ તાકાત એનાથી બળવાન નથી!

હું આત્મા છું. હું જેમાં વસુ છું એ દેહને દુઃખ આવે છે તેમાં કારણ દુઃખ આપનારાં નથી, પણ કર્મ છે. આ કર્મને ખલાસ કરવાં છે. જેમ કાંટો વાગે તો ન નીકળે ત્યાં સુધી વેદના થાય તેમ કર્મ લાગ્યાં હોય ત્યાં સુધી એક અથવા બીજી રીતે દુઃખ આવ્યા કરે છે.

હું આત્મા છું એવી પ્રતીતિ થયા પછી પૂર્ણતા માટે બધી જ ક્રિયાઓ કરતાં આનંદ થાય છે.

એક બાઇ બોર્ડિંગના દોઢસો છોકરાઓ માટે રસોઈ બનાવે અને ઘેર જઇને પોતાના દીકરા માટે બનાવે. પેલા બોર્ડિંગના છોકરા સારા છે, દેખાવડા છે, ભણેલા છે પણ એમાં મારાપણાની રુચિ નથી. એટલે એમને જમાડતાં મનમાં રુચિ નહિ જાગે અને ગમે તેમ કરીને કામ પૂરું કરશે પણ પોતાનો પુત્ર સાવ સામાન્ય હોય તો પણ તેને જોઇને તેને રુચિ થાય છે, ઉલ્લાસ જાગે છે કારણકે 'એ

મારો પુત્ર' છે એ જાતની એની સમજણ છે. ત્યા દેખાવ કે ભણુતર નહિ, પણ સબંધને સ્થાન છે એ શ્રમિત હોય તો પણ દીકરા માટે કામ કરતાં તેને થાક નહિ લાગે

આત્મા સમજાય પછી ધર્મક્રિયા કરવામાં જે રુચિ જાગે તે સમ્યગ્ દર્શનનુ પરિણામ છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિ આત્મા ક્રિયા નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ જ દૃષ્ટિથી એટલે કે સમ્યગ્ દૃષ્ટિથી કરે. બધી ક્રિયા કરે પણ ધાવમાતાની જેમ કરે. દેહને નવડાવે, ખવડાવે ત્યારે કહેઃ 'આત્મા, તું આ દેહમા છે એટલે આને નવડાવવો પડે છે, ખવડાવવો પડે છે. તું ન હોય તો એને બાળવો જ રહે.'

અજ્ઞાનીને દેહને માટે મમતા છે. મમતા ત્યાં ભય. ભય અસંભવિત વસ્તુને સભવિત બનાવે છે.

આત્મભાવ અને દેહભાવમાં શો ફરક છે? દેહભાવમાં અંદરથી બીકણપણું પ્રગટે છે. હું મરી જઇશ, મારું લૂંટાઈ જશે, મારુ શું થશે? આમ એ કલ્પનાથી અસંભ વિતને સંભવિત કરી દે છે. જે કાલે બનવાનું નથી તે બનવાનું છે એમ માની આજે જ ઉપાધિ ઊભી કરે. જે વસ્તુ આવવાની નથી તેને ભયથી બોલાવી લે છે.

જે માણસ બીકણુ હોય, અંધારાથી બીતો હોય તે અંધારામા બેઠો હોય તો વિચાર કરે કે અંદર કોઈ છે તો નહિ ને! અંદર કઈ નથી પણ 'કદાચ હોય' એવો વિચાર કરી તેને મંભવિત બનાવે છે જરાક પતરું હાલે કે લાકડી પર પ્રકાશ પડે એટલે એને એ 'કંઇક' એમ સમજી ભયભીત બને છે. મોટાભાગના લોકો દેહભાવને લીધે ભયના વિચાર દ્વારા અસંભવિતને સંભવિત કરે છે.

આત્મદશા આવી પછી કોઈ જાતનો ભય નહિ. સંભવિતને એ અસંભવિત કરે. કહે કે મારા આત્માને શું નુકસાન થવાનું છે? થાય તો દેહને થવાનું છે. પછી એ કોઈથી ન ડરે. આત્માની શક્તિ અભય છે.

ભય હોય તે સ્મશાનમાં ધ્યાન લગાવી કેમ બેસે? ભય હોય તેને તો રાતે ઘરમાં જતાં પણ બીક લાગે દેહ ભાવ બીકણ છે.

એક રાજાએ એકવાર સંન્યાસી બનવાનું જાહેર કર્યું. એ ગુરુની શોધમા પડ્યા. ઘણા ય સંન્યાસીઓએ વિચાર કર્યો કે આપણે એના ગુરુ બનીએ. આ આશામાં ઘણા સંન્યાસીઓ આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા "અમે મોટા આશ્રમવાળા છીએ. તમને બધી જાતની સગવડ અમે આપી શકીશું." રાજાને હસવું આવ્યુ એણે કહ્યુઃ "હુ એને ગુરુ બનાવું જેના આશ્રમનું આંગણું લાંબામાં લાંબુ હોય" પછી રાજા જોવા નીકળ્યો દરેકનું આંગણુ પહેલાના સંન્યાસીના આંગણા કરતાં મોટું હતું. એક સંન્યાસી જે ચૂપ હતા એની પાસે ગયા તો ત્યાં આંગણું જ નહિ.

પૂછ્યું તો કહેઃ "જોતા નથી! આ ક્ષિતિજ એ જ તો મારા આશ્રમનું આંગણું છે. ધરતી કો છેડો આભકી પિછોડી. આભને ઓઢું છું અને ધરતીને બિછાવુ છું. ક્ષિતિજ પ્રતિ જ્યાં સુધી જઈ શકાય એ બધું આશ્રમનુ આંગણું જ ગણું છું."

કોઈ પણ વસ્તુને મર્યાદિત કરીએ એટલે એમાં પુરાઈ જઈએ છીએ મુક્તિનો અનુભવ અનંતમાં જ થાય.

માણુસ વિચાર કરતો થાય કે આ દેખાય છે એની પાછળ

મિત્ર પણ સાથે નથી આવવાનો અને દુશ્મન પણ સાથે નથી આવવાનો. બન્ને અહીં રહી જવાના છે. પણ એ નિમિત્તે કરેલાં પુણ્ય-પાપ સાથે હશે.

સંસારની આ હળવી બાજુ તો જુઓ જે બાપ મહેનત કરી, પૈસા ભેગા કરી દીકરા માટે મૂકીને જાય એ દીકરાની બાપને પ્રેમ કરવાની રીત કેવી? બાપને અગ્નિસંસ્કાર દીકરો જ કરે. બાપને બાળવાનો હક દીકરાને હકથી મળે.

સંસારનો પ્રેમ આગ લગાડવાનો જ ને! જેટલા સગાં આગ લગાડે એટલા દૂરનાં નથી લગાડતાં. શોક અને સંતાપ નજીકનાથી ઊભો થાય છે. લોકો જેને સ્નેહ કહે છે એમાંથી જ આ બધાં દુઃખોનો દાવાનળ ઊભો થાય છે.

આ જગતમાં જે કાંઇ બને છે તે પુણ્ય અને પાપના કારણે બને છે, તેને લીધે સુખ અને દુઃખનો યોગ થાય છે, કલ્પ્યું પણ ન હોય તેની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પ્રાપ્ત થયેલું હોય તેનો વિયોગ થાય છે.

પુણ્યને લીધે અનુકૂળ મળે ત્યારે નમ્ર બનો. અને પાપને લીધે પ્રતિકૂળ મળે ત્યારે સમભાવ રાખો. પ્રતિકૂળ આવે ત્યારે અનુકૂળ બની જાઓ.

પ્રતિકૂળને અનુકૂળ થાઓ તો પ્રતિકૂળને પ્રતિકૂળ બન્યા વિના ચાલ્યા જ જવું પડે.

લોકોને સુખ ભોગવવું ગમે છે પણ દુઃખ ભોગવવુ નથી ગમતું. સુખ અને દુઃખ એ બે પોતાની કરણીથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, બન્ને ભોગવી લઈએ તો જ મુક્તિ થાય

કવિવર લખે છે : પગમાં દોરીની ગૂંચ પડી હોય

ફૂદાફૂદ કરવાથી તો વધારે ગૂંચ પડે. એ વખતે તો બેસીને શાંતિથી ગૂંચ ખોલવાથી જ એ ઉકલે.

એમ આપણાં કર્મને લીધે ગૂંચ પડી જાય તે વખતે શાંતિ અને સમાધાન રાખવાને બદલે; ધ્યાન, મૌન અને સ્વાધ્યાય કરવાને બદલે; ધાંધલ-ધમાલ કરીએ તો એનો ઉકેલ કેમ થાય? ટૂંકામાં બધું ય પ્રતિકૂળ થાય પણ તું અનુકૂળ બની શકે તો બધું જ સરળ બની જાય.

એક ઋષિની ચામડી ઉતારવા જલ્લાદ આવ્યો તો ઋષિ કહે કે, તું કહે તેમ હું ઊભો રહું જેથી ચામડી ઉતારતાં તને ક્યાંય વાગી જાય નહિ. આનું નામ જ પ્રતિકૂળને અનુકૂળ.

પ્રતિકૂળતા વખતે દુઃખમાં દુઃખ વડે વધારો કરો, આર્તધ્યાનમાં દિવસ પૂરો કરો એના કરતાં કહો કે આ દિવસ પણ પૂરો થઈ જશે. વાદળ ખસતાં પ્રકાશ પાછો આવવાનો જ છે.

આ વિચાર કોને આવે? જે પરિસંવાદ કરે છે તેને આવે. એ પોતાને જ પૂછે કે શું આ નિમિત્તોમાં એટલી તાકાત છે કે તને દુઃખ આપી શકે? દુઃખ તને કોણ દે છે? નિમિત્તો નહિ, તારા પૂર્વજન્મનું દેવું દુઃખ દે છે.

સાધુને સહુ વંદન કરે પણ રસ્તામાં ગાંડો મળે તો ગાળ દે. ત્યારે સાધુ શું વિચાર કરે? એણે ગાળ કેમ દીધી, તુંકારો કેમ દીધો? એમ નહિ વિચારે પણ વિચારશે કે ગાંડો છે, એને કર્મનો ઉદય છે. મારે એના નિમિત્તે આવું સાંભળવાનો ઉદય છે. તો જીવ તું સાંભળી લે. એક કર્મ બાંધે છે, બીજો સમતા રાખે છે.

ભગવાન પાર્શ્વનાથને ધરણેન્દ્ર પૂજે છે અને સામાન્ય કમઠ હેરાન કરે છે.

એક ઉપાસના કરે છે, બીજો ઉપહાસ કરે છે. એ બેની વચ્ચે સમતા રાખવી, તુલ્ય મનોવૃત્તિ રાખવી એ જ તો વિચારણાની મઝા છે.

આ સમજણ જેટલી જેટલી જીવનમાં આવતી જાય, તેટલાં તેટલાં જન્મ સુધરતાં જાય. દેવું પૂરું કરીશ તો લેણિયાત નહિ આવે.

જીવે બેસીને શાંતિથી વિચાર કરવાનો છે કે કર્મો બાંધ્યા છે એનુ પરિણામ પુણ્ય અને પાપ છે. એમાં સમતુલા રાખવા માટે સદા જાગ્રત રહેવું જોઈએ.

વીતરાગ પાસે ચક્રવર્તીને ન હોય એવી રિદ્ધિસિદ્ધિ હોય છે અને યોગી પાસે ન હોય એવી ત્યાગવૃત્તિ છે. આ બેનું સંમિશ્રણ વીતરાગમાં જોવા મળે છે.

આજે તમારી શ્રીમંતાઇ તમને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની નજીક લાવવાને બદલે આઘા લઈ જાય છે. ખરી શ્રીમંતાઈ કઇ? જેમ જેમ ધન આવે, જેમ જેમ સગવડતા મળે તેમ તેમ દેવ, ગુરુ અને ધર્મની નજીક લઈ જાય તે જ સાચી શ્રીમંતાઇ.

એ વૈભવ શું કામનો કે જે વૈભવ આપણને આત્માથી દૂર લઈ જાય ?

પુણ્ય અને પાપનો ઉદય એ પૂર્વજન્મમાં કે આ જન્મમાં કરેલા શુભ કે અશુભ કૃત્યોનાં પરિણામે મળે છે.

પણ ભોગવટા વખતે અંદરની સ્વસ્થતા કેમ રાખવી, વિચારો કેવા ઉદાત્ત રાખવા એ વિશિષ્ટ જીવનની વિશિષ્ટતા છે.

ઘણીવાર પુણ્યને લીધે થાકી જાઓ એટલું સુખ મળે અને પાપને લીધે ત્રાસી જાઓ એટલું દુઃખ મળે. બન્ને કર્મસત્તાનાં પરિણામો છે. પુણ્ય અને પાપના ઉદયમાં સ્વસ્થ રહીએ તો નિર્જરા થાય.

આપણને સુખ અને દુઃખ કોઈ નથી આપતું. નહિતર કર્મસત્તાને કોઈ માનતું ન હોત. દુઃખમાં હસવું એ તત્ત્વજ્ઞાનનું કામ છે.

જે અવસ્થામાં કર્મ બંધાય એમાં જ જ્ઞાનદશાથી કર્મ છોડી શકાય. એ માટે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે.

તત્ત્વજ્ઞાન શું કરે છે? જગતનાં જે પદાર્થો અજ્ઞાનીને રડાવે તે જ્ઞાનીને હસાવે છે.

આત્માને ત્યા પુણ્ય અને પાપ નામના પદાર્થો આવ્યા છે. એને લીધે કોઈવાર અનુકૂળ મળે, કોઈવાર પ્રતિકૂળ મળે; સુખ મળે, દુઃખ મળે પણ એ બધાયમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા રાખવી. આ બધાય એ ઋતુઋતુનાં ફૂળ છે. Seasonનાં Fruits છે. શિયાળામાં ઠંડી પડે, ઉનાળામાં ગરમી પડે અને વર્ષા ઋતુમાં વરસાદ વરસે પણ તે બધામાં કાળ એક જ છે, તેમ પુણ્ય અને પાપની ઋતુઓમાં આવતાં સુખ–દુઃખના પલટા ઓમાં આત્મા એક છે. ભિન્ન હવામાન ઊભું થાય તે વખતે મનની શાંતિ જાળવી શકો તો ઘણું ઘણું મેળવી શકો.

જેમાં જીવ બાળો તેમાં કર્મ બંધાય. માટે જીવ બાળવો નહિ. શોક, સંતાપ, ચિંતા, ઉદ્વેગ ઊભા થાય તો

ઊભા થઈ જાઓ, આંટો મારી આવો, સ્વાધ્યાયમાં સ્નાન કરી આવો.

સંસાર કાર્યથી નથી વધતો, પણ શોકથી વધે છે. જીવ શોકમાં ડૂબી જાય તે વખતે અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય, ચિંતનવડે જીવને અદ્ધર રાખો. જે જીવ અદ્ધર રહી શકે તે જીવનની બધી ઋતુઓમાં સ્વસ્થ રહી શકે છે. સંસારમાં બાંધનાર શોક અને આસક્તિ છે.

આપણો ધર્મ એ નથી કે કબરમાં ગયા એટલે પૂરું થયું. આપણો ધર્મ એ છે કે અહીં કરેલું કામ જે હજુ અધૂરું હોય તે આવતી કાલે કરવાનું છે અને અહીં રાખેલું દેવું આવતી કાલે દેવાનું છે. અહીં વાવેલું દાન ત્યાંથી જઇને લણવાનું છે.

તમે કદી વિચાર કર્યો કે મને આટલી બધી સગવડ કેમ? મને કેમ આટલાં બધાં સાધનો મળ્યાં? હું જ્યાં હાથ નાખું છું ત્યાં જોઇએ એટલી વસ્તુઓ મેળવી શકું છું અને બીજા લોકો ટળવળે છે, કરગરે છે, વિનવે છે છતાં અન્ન અને વસ્ત્ર જેવી પ્રાથમિક વસ્તુઓ પણ પૂરતી મેળવી શકતા નથી.

બિહારમાં છોકરાઓ ઘરમાં જાય એટલે એમની માઓ ચૂંટલા ભરે, બચકાં ભરે કે તમે ઘરમાં આવશો નહિ. ખાવાનું જ નથી ત્યાં રોતાં કકળતાં એવાં તમને આપીએ શું? જાઓ, જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ, ખાવા મળે ત્યાં જઇને ખાઓ. એટલે છોકરાંઓ આઠ આઠ દિવસ સુધી ઘરમાં આવે નહિ. ક્યાંક ઝાડની નીચે પડ્યાં રહે, ક્યાંક મહુડા ખાય, ક્યાંક આપણા કેન્દ્ર જેવા ચાલતાં અન્નક્ષેત્ર પર જઈ

પેટનો ખાડો ભરે. મા જેવી મા જે પ્રેમની મૂર્તિ કહેવાય એ બાળક ઘરમા આવે ત્યારે ચૂટલા ભરીને કાઢી મૂકે—આવું કયારે ? એ જાણે કે એ દર્દ હવે એનાથી જોઈ શકાય એમ નથી, એનાં કરતાં એ દુઃખિયા છોકરાઓ દૂર ચાલી જાય તો સારુ.

ત્યારે બીજી બાજુ સાહેબી એટલી બધી હોય છે કે દીકરો કહે કે પપ્પા! મારે World tour ઉપર જવું છે તો કહેઃ "જઈ આવ, બેટા." "પાંત્રીસ હજારનો ખર્ચો થશે." તો કહે: "કાંઈ વાંધો નથી." એ World tour ઉપર જઈ આવે અને પચાસ હજાર ખરચી આવે.

વિચાર કરો. ત્યા તમે કાંઈ કરી શકતા નથી. કેટલી માણુસની નિરાધારતા છે!

છોકરાં તમારાં પણ છે, છોકરાં એનાં પણ છે. એક છોકરાને ખવડાવી શકવા સમર્થ નથી. એટલે ચૂંટલા ભરીને દૂર કાઢે છે. બીજાનો છોકરો ઘરમાં ખાઇખાઇને થાકી ગયો છે એટલે હવે બહાર જઇને ગમે એટલાં હોટેલનાં ખરચા કરીને આવે તોય હસીને વધાવે!

આ બધી વસ્તુઓની પાછળ કોણ કામ કરી રહ્યું છે? એનો જો તમે વિચાર નહિ કરો, એ વાતને ગંભીરતાથી નહિ જુઓ તો નુકશાન જગતને નહિ તમને છે. નુકશાન જડને નહિ, જીવને થાય છે. કારણકે પોતે જે કરણી કરીને આવ્યો એ અહીં જ પૂરી કરી નાખે તો આગળ શું ?

પરિસંવાદ કરો તો જ વિચાર આવે કે મેં એવી કોઈક પુણ્યની કરણી કરી છે કે જેથી આજ મારી આમ

પાસ હું ઈચ્છા કરું છું અને વસ્તુ હાજર થાય છે. તો હવે આવતા ભવમાં આગળ વધી શકાય એ માટે હું શુભ કરણીનો, સુંદર કરણીનો પ્રવાહ ચાલુ રાખું.

તમારા ઘરની જ્યોત તમારે જો બળતી રાખવી હોય, તોફાનની અંધારી રાતમાં ભયથી બચવું હોય તો એટલું તો ધ્યાન રાખવું જ કે ઉંઘી જવા કરતા તમારા દીવામાં થોડું થોડું તેલ ભરતા રહો.

ત્રીજું પગથિયું કે આ આત્મા કોનાથી બંધાય છે? આસ્રવથી.

જ્યાં સુધી જીવનરૂપી સરોવરમાં આસ્રવનો પ્રવાહ ચાલુ છે ત્યાં સુધી એક પ્રકારનું દુ:ખ બંધ થયું તો બીજા પ્રકારનું દુઃખ આવવાનું. દુઃખનું કારણ આસ્રવ છે, પાપ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને પ્રમાદ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી આસ્રવ બંધ કેમ થાય? આ પાંચે આસ્રવનાં મુખ્ય કારણ છે.

આ પાપથી, આસ્રવથી મુક્ત થવા માટે સંવર છે. સંવર એટલે સારી રીતે બંધ કરવું. જે જીવ સંવર કરીને, ઉપર જણાવેલાં પાપનાં દ્વાર બંધ કરીને જીવન જીવે છે એ આત્મામાં પાપરૂપી ચોર ઘૂસી જ કેમ શકે?

સંવર માટે સમ્યક્ત્વ, સંયમ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, વ્રત વગેરે છે. જીવો વ્રત કરે છે તે કોઈને માટે નહિ પણ પોતાના આત્માને પાપમાથી બચાવવા માટે. સંવર કરવાથી નકામાં પાપો બંધાતાં નથી.

એક ભાઈ કહે કે જે વસ્તુ અમે નથી વાપરતા એ વસ્તુનું પાપ અમને કેવી રીતે લાગે? મેં કહ્યું કે, "

ત્યાગ નથી કર્યો એ જ પાપનું કારણ છે. તમે વાપરતા નથી પણ વાપરવા માટે પાપનાં બારણાં ખુલ્લાં છે. નિયમ કરો ત્યારે જ એનો સંબંધ તૂટે છે.

પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો જાગૃતિ રહે છે. પણ પ્રતિજ્ઞા ન લીધી હોય તો બાર મહિના ન ખાધું પણ એકવાર ખવાઈ જાય તો તમને કંઈ અફસોસ ન થાય.

વ્રત કેવાં છે? ધારો કે કોઈના શરીરમાં એક ઠેકાણે રસોળી હોય. ભોજન કરતા ઇચ્છે કે સારું ખાઉં તો શરીર સારું રહે. એ એમ ઇચ્છતો નથી કે હું જાડો થાઉં એની જોડે મારી રસોળી પણ મોટી થાય! પણ શરીર વધવાનું તેની સાથે રસોળી પણ વધવાની. રસોળી વધતી અટકાવવા Operation કરવું પડે છે. નહિતર શરીર વધતાંની સાથે ખોરાકનો અમુક ભાગ રસોળીની વૃદ્ધિમાં વપરાવાનો. તમે ઇચ્છયું ન હોય પણ બન્યા વગર રહે નહિ.

તેમ આ વિશ્વરૂપી દેહમાં બેઠેલા જીવે વ્રતરૂપી Operation ન કર્યું હોય તો આસ્રવમાં વધારો કરે જ છે. માટે જ વ્રત અનિવાર્ય છે.

Vaccination કેમ આવ્યાં? જે લોકો બહારનું ખાય, Cleanliness (સ્વચ્છતા) ન જળવાય, ગમે તે ખાય એનાં શરીરમાં Germs જાય અને માંદગી ઊભી કરે. Vaccinationથી તે બહારથી આવેલાં જંતુઓ સાથે લઢી શકે. પણ જે તંદુરસ્ત, સ્વસ્થ જીવન જીવે તેને Vaccinationની જરૂર નથી.

આ વિશ્વમાં મહાપુરુષોએ જે નિયમ કર્યા તેમાં સંવરનો માર્ગ બતાવ્યો. યોગીમાં Germsનો પ્રવેશ જલદી થતો નથી,

આત્મા માટે શ્રદ્ધા થવી એ સમ્યગ્દર્શન છે, આત્માને જાણવો એ જ્ઞાન અને આત્માને કર્મથી જુદો પાડવો એનું નામ ચારિત્ર્ય

મારા આત્માને લપેટીને બાંધેલું તત્ત્વ કર્મ છે. એ કર્મની નિર્જરા એ જ આત્માની નિર્મળતા. આ જ અનુભવ અપૂર્વ છે.

કપડું ગંદુ હોય અને એને ઇસ્ત્રી કરો તો સારું ન લાગે, પણ મેલ કાઢી, સ્વચ્છ કરી ઇસ્ત્રી કરો તો કેવો રંગ આવે ? તેમ નિર્જરા પછી થતી નિર્મળતા પણ એક સૌંદર્ય બની જાય છે.

કણાદ નામના એક સાધુ હતા. પોતાના દેહને નભાવવા કણકણને એ વીણી ખાતા એટલે એમને લોકો કણાદ કહેતા. એ સદા પોતાના સ્વાધ્યાય અને સાધનામાં મગ્ન અને મસ્ત રહેતા. લોકો વાત કરતા કે એમની પાસે સુવર્ણ-સિદ્ધિ છે. આ વાત ઊડતી ઊડતી રાજાના કાન સુધી પહોંચી. રાજાને થયું આ સિદ્ધિનો લાભ ઉઠાવું. એ ફળ–ફૂલ, ઉત્તમ ભોજન લઈ ત્યાં પહોંચ્યા અને એમના ચરણે ધર્યાં. પણ કણાદ પોતાના કાર્યમાં એવા મગ્ન હતા કે એ વસ્તુઓની સામે પણ એમણે ન જોયું. એટલે રાજા ચિડાઈ ગયા. જતાં જતાં મનમાં કહે: "છે તો ભિખારી પણ મગરૂબી કેટલી છે !"

મંત્રીએ સાચી સલાહ આપી. "રાજન ! મગરૂબી કેમ ન હોય ? એ સિદ્ધિના સ્વામી છે ! એમની ઉપેક્ષા કરવા કરતાં એમને ભક્તિથી પ્રસન્ન કરો અને ભક્તિ ધનથી નહિ તનથી થાય; પૈસાથી નહિ, પ્રેમથી થાય. એ પ્રસન્ન થાય અને હૈયાની દાબડી ખોલે તો તમારું કામ થઈ જાય."

રાત્રીના શાંત સમયમાં રાજા ભિસ્તીના વેશે ત્યાં જાય છે. ઉનાળાનો દિવસ હોવાથી એના ઝૂંપડા આગળ પાણી છાંટે છે. પછી કણાદના એ પગ દાબે છે. લાકડા જેવા પગ દાબી રહ્યા છે. અડધા કલાક પછી રાજાએ પગ દાબતાં દાબતાં પૂછ્યું "પ્રભો! આપને દુઃખ તો નથી થતું ને?" ત્યારે સાધુએ સ્મિત કરી કહ્યું: "ભાઈ, આ લાકડાઓને શું થવાનું હતું! એના ઉપર તો રંદાઓ ફર્યા જ કરે છે, પણ રાજાના આ કોમળ પાંખડી જેવા હાથને દુઃખ નથી થતું ને?" રાજાને થયું કે આ જાણી ગયા. રાજાએ આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું: "આપ જાણી ગયા?" તો સાધુ કહે: "એમાં જાણવા જેવું શું છે? પણ હું તમને એક વાત પૂછું? હું અકિંચન હોવા છતા તમારે ત્યાં દિવસે પણ નથી આવ્યો અને તમે રાજા હોવા છતાં મહેલ મૂકીને આ ઝૂંપડીમાં કેમ આવ્યા?"

રાજાએ કહ્યું: "મેં જાણ્યું છે કે આપ લોખંડમાંથી સોનું બનાવો છો. આપ જ કહો શું આ સાચું છે?" સાધુએ માથું ધુણાવ્યું "હા, હું જાણું છું. હું લોખંડમાથી સોનુ બનાવું છું. ગમે ત્યારે અને ગમે તેટલું સોનું બનાવી શકું અને એ સોનું એવું કે બન્યા પછી મૂકીને ન જવું પડે એવું સોનું બનાવું છું." રાજાએ કહ્યુ: "એવું? મને બતાવો."

કણાદે કહ્યું: "તમને એક પ્રશ્ન પૂછું? ફૂલ થાય છે એ શેનામાંથી થાય છે?" તો કહે: "માટીમાં રહેલા બીજમાંથી થાય છે." "અનાજ થાય છે એ શેનામાંથી થાય છે?" તો કહે: "ખાતરમાં ભળેલા બીજમાંથી થાય છે." ખાતરને કોઈ ભાણામાં આપે અને ખાવાનું કહે તો નહિ ખવાય, ઉલ્ટી થાય. પણ એ જ ખાતરમાંથી અનાજ

પેદા થાય છે જે માણુસ આનંદપૂર્વક ખાય છે. અને માટી ભોજનમાં આપી હોય તો માટી કોઇ ખાય? નહિ ખાય. પણ એ જ માટીમાથી ખીલેલા સુરભિવાળા ફૂલો થાય છે જેને લોકો પોતાના ઘરના મુખ્ય ખંડમા ફૂલદાનીમાં શોભા માટે ગોઠવે છે

જેમ માટીમાથી ફૂલ થાય અને ખાતરમાંથી અનાજ થાય છે તેવી જ રીતે હું તમને પૂછું છુ કે આ દેહમા રહેલા આત્મામાંથી પરમાત્મા કેમ ન થાય? તેનો ઉપયોગ કરતા આવડવો જોઈએ. એમનું એમ ખાતર મૂકી દો તો કાંઈ પણ ન થાય; એમની એમ માટી મૂકી દો તો કાંઈ પણ ન થાય. એને તૈયાર કરીને એનામાં બીજ વાવવામાં આવે તો એમાંથી ફૂલ પણ થાય, અનાજ પણ થાય.

"એમ, હે રાજન્! માણુસના વિકારો, માણુસની વૃત્તિઓ, માણુસના આવેશો એ ખાતર જેવા છે. એનું ઊર્ધ્વીકરણ થાય તો એ વિકાસમાં પરિણમી જાય, એનાથી પરમાત્મા-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય."

અને એ વાત તો માનવી જ પડે છે. તમારામાં રહેલા વિકારો, તમારામાં રહેલી વૃત્તિઓ, તમારામા રહેલા આવેશો એનુ જો તમે ઊર્ધ્વીકરણ કરો તો એ જ તમારી સાધનાનુ સાધન બની જાય છે જે તમને સામાન્ય ભૂમિકામાં રાખે છે અને માનવની સામાન્યતામાં મૂકી દે છે એનું જ તમે Sublimation કરો. નિર્માલ્ય માણુસો કોઈ ઠેકાણે કાંઈ જ કરી શકતા નથી. તાકાત તો જોઇએ જ, પણ એટલો ફેર કે જે તાકાત અને આવેગ દુનિયાની વાતમાં કામ લાગવાનાં હતાં એને તમે હવે અધ્યાત્મમાં ફેરવી નાંખો છો. જે વૃત્તિઓનુ ખાતર કોહવાઇને ગંધ મારવાનું હતું એ જ ખાતરમાંથી સુંદર સુગંધી ફૂલો પેદા કરો છો અને ધૂળમાંથી મોલ અને પાક ઉતારો છો.

"એટલે ભાઈ, લોખંડનું સોનું બનાવવું એટલે શું ? આ શરીર સાધના માટે.વાપરવું અને આત્માને પરમાત્મા બનાવી દેવો."

એ કોનાથી બને ? જેમ પેલા પારસમણિના સંપર્કથી લોખંડ સોનું બને એમ પરિસંવાદના સંપર્કથી આ આત્મા પરમાત્મા બને.

જે લોકો લોખંડમાંથી સોનું બનાવતા હતા એ વિદ્યા એટલે શું ? આ દેહને પરમાર્થ માટે વાપરવો અને આત્માને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવી દેવો એનું નામ જ એ લોખંડમાંથી સોનું બનાવવું, એ આ વિદ્યાનું રહસ્ય છે.

આ વસ્તુ જો તમને સમજાય તો પરિસંવાદ દ્વારા તમે ઉપર અને ઉપર જઇ શકો. આ મંથનમાં પોતે પોતાની સાથે વાતો કરતા થાઓ. આ સ્વાધ્યાયથી માણસ ધીરે ધીરે કર્મથી, મળથી અને વૃત્તિઓથી મુક્ત થતો જાય છે અને મુક્ત થયેલો આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ બને છે.

જેવી રીતે ઊંચે જવું હોય તો કોઈ નિસરણી જોઇએ એમ પરમાત્મતત્ત્વે પહોંચવું હોય તો આ પરિસંવાદ એક નિસરણી છે. તો એ પરિસંવાદમાં શું આવે છે ?

આત્માને મુક્ત કરવો એ જ આ મનુષ્ય જીવનનો એક હેતુ છે. અને આ હેતુ પરિસંવાદથી જ સિદ્ધ થાય છે.

તો જેવી રીતે માટીમાં રહેલા બીજમાંથી ફૂલ બને, ખાતરમાં ભળેલા બિયામણમાંથી સુંદરમાં સુંદર અનાજ બને એવી જ રીતે આ કર્મમાં ભળેલા આત્મામાંથી પરમાત્મા બને.

આ પરિસંવાદ દ્વારા એ પરમાત્મતત્ત્વના પ્રકાશને પામી પૂર્ણની પૂર્ણતામાં પૂર્ણ બની જીવીએ.

જીવનને પૂર્ણ કેમ બનાવવું ?

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णम् उदच्यते
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ।

ગાંધીજીની પ્રાર્થનામાં આ સુભાષિતનો સમાવેશ થયેલો છે. આ સુભાષિત પ્રત્યેક પ્રભાતની પ્રાર્થનાના વાતાવરણને અર્પણના મંગળમય ભાવથી ભરી દે છે. એમાં સમર્પણની ઉલ્લાસમય અભિલાષા છે.

પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર નિવૃત્તિ છે. પણ નિવૃત્તિ મેળવવા પ્રવૃત્તિ આવશ્યક છે.

મનુષ્યજીવન એ એક પ્રયાણ છે, યાત્રા છે, ક્યાંક જવાનું છે, આગળ દિશા છે, પણ ધ્યેય નિશ્ચિત અને અચલ છે.

આપણે પૂર્ણતાએ પહોંચવાનું છે. પહોંચનાર પૂર્ણ છે પણ કામલોભની અપૂર્ણતામાં એ પૂર્ણને ભૂલી ગયો છે. પૂર્ણને લક્ષ્યમાં રાખી પ્રયાણ કરે તો જ પૂર્ણમાં મળી પૂર્ણ બનવાના છીએ.

મનુષ્ય પૂર્ણનો પ્યાસી છે. તમે જોશો કે સંસારમાં બધા પ્રાણીઓની ગરદન અને દૃષ્ટિ નીચે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિ આકાશ પ્રતિ છે. એનું મસ્તક ઉન્નત છે. આથી મનુષ્યને

કહેવું પડે છે કે નીચે જોઇને ચાલ. કારણકે એ ઉંચે જોઇને ચાલે છે. એને ઉપર જવું છે. પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠતા મનુષ્યની છે કારણકે મનુષ્યની દૃષ્ટિ પૂર્ણ પ્રત્યે છે. જે મનુષ્ય પાસે પૂર્ણની દૃષ્ટિ નથી, પૂર્ણતાની અભીપ્સા નથી એ મનુષ્ય પશુ સમાન છે.

એક કવિએ કહ્યું છે કે આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન મનુષ્યમાં અને પશુમાં સરખાં છે. પણ મનુષ્ય માટે ગૌરવપ્રદ અને શ્રેષ્ઠ વાત તો એના દિલમાં જલતો ધર્મનો દીપક છે, જે ગાઢ અંધકારમાં પ્રકાશ આપે છે.

કેટલાક કહે છે કે અમારો ધર્મ સારો છે. હું કહું છું, "ધર્મ એ દીપક છે. અને જે દીપક પ્રકાશ પાથરે છે અને પથદર્શક બને છે તે સારો છે. એ અમારો કે તમારો નથી, આચરે તેનો છે. દીપક પ્રકાશ માટે છે, ઝઘડવા માટે નહિ. ઘણા તો દીપકના પ્રકાશનો ઉપયોગ કરવાને બદલે માગ–તારાના ઝઘડામાં જ એને પૂરો કરી નાખે છે."

મનુષ્ય પાસે આ દીપક છે. આ દીપક મનુષ્યને ખોટા રસ્તે જતાં રોકે છે. માનવ જ્યારે સારા રસ્તા ઉપર જાય છે ત્યારે એ દીપક એના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ ચમકાવે છે, હૃદયમાં આનંદ અને અભયની ઉજ્જ્વળતા પાથરે છે અને પ્રવૃત્તિમાં આહ્‌લાદ આણે છે. પણ જેવો મનુષ્ય ખરાબ રસ્તા ઉપર ચઢે કે તરત હૃદયમાં ભય ઊભો કરે છે, મુખ ઉપર ચિંતાનું આવરણ લાવે છે અને આનંદને ઉડાડી દે છે. પછી એ મનુષ્ય મુક્ત હાસ્ય પણ કરી શકતો નથી.

આપણે સ્વાર્થનું જ કામ કર્યે જઇએ તો થાક લાગે પણ સેવાનું કામ કરીએ તો આનંદ અને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત

થાય. તમારો પોતાનો અનુભવ તમને નથી કહેતો કે ઘણી વાર સ્વાર્થનું કામ કરતાં કરતાં માણસ જીવનથી પણ કંટાળી જાય છે જ્યારે પરમાર્થનું કામ માણસને એક પ્રકારનો સંતોષભર્યો આનંદ આપે છે.

ધનપતિઓ થાકી જાય છે એમની પાસે સોનું, ચાંદી, હીરા ખૂબ હોય છતા પણ થાકી જાય છે કારણકે એમની પ્રવૃત્તિના મૂળમા માત્ર સ્વાર્થ જ છે આનંદ તો પરમાર્થથી જ મળે. પરમાર્થમા એક પ્રકારનો આરામ–recreation છે પ્રાર્થના એ પરમાર્થ છે. એ કરીએ છીએ ત્યારે દેહભાવ ભૂલીને દિવ્યતા પ્રતિ પ્રયાણ કરીએ છીએ. પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવી એ જ જીવનનું પરમ ધ્યેય છે.

એક નાના–શા બીજમાં કેવું મોટું વૃક્ષ સંતાયેલું છે! કેરી ખાતાં ખાતાં આ વિચાર કર્યો છે કદી ? આ કેરીની ગોટલીના હૃદયમા પોઢેલું વૃક્ષ હજારો કેરીઓ આપી શકે એમ છે એ વિચાર્યું છે કદી ?

એ રીતે આ દેહમાં વસતા આત્મામાં અસંખ્યાત શક્તિઓથી પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે.

આપણો સ્વાર્થ, આપણાં કષાયો, આપણા વિકારો આ દિવ્યતાને આવૃત કરે છે. પ્રાર્થના આ દિવ્યતાને પ્રગટ કરે છે પ્રાર્થનાની પાછળ આ જ ભાવના છે.

ગીતામા કહ્યું છે उद्धरेद् आत्मनात्मान ।

આત્માએ જ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. તું તારો નાશ ન કર. તું જ તારો મિત્ર છે અને તું જ તારો શત્રુ છે.

મિત્ર ! તારો ઉદ્ધાર કરવા ભગવાન નહિ આવે. લોકો પ્રતીક્ષા કરતા બેઠા છે એ ભ્રમ છે. ભગવાન આવવાના હોત તો સેંકડો વર્ષ પહેલાં આવ્યા હોત !

He is not a Creator but Indicator. ભગવાન બનાવવા નહિ પણ બતલાવવા આવ્યા છે.

શું ભગવાન અહીં આવી શકતા હોત તો આ બધાં યુદ્ધો કરવા દેત ખરા ? કૂતરાની જેમ સતત લડતા માણસોને એ અટકાવત નહિ ? શું આપણાં દુઃખોને દૂર બેઠા બેઠા જોયા કરે એવા એ નિષ્ઠુર છે ? પરમાત્માને આપણે સમજી શકતા નથી. આપણે આપણી કલ્પના પ્રમાણે જ તેમને આકાર આપીએ છીએ. ભૂલો આપણે કરીએ અને એનો દોષ ભગવાન ઉપર નાખીએ !

આજથી આઠ વર્ષ પહેલાં સાબરમતી જેલમાં કેદીઓ આગળ પ્રવચન કરવાનો મારે પ્રસંગ આવ્યો હતો.

મેં કહ્યું હતું કે તમને જેલમાં નાખનાર પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કે સરકાર નથી. તમને જેલમા લાવનાર તમારા વિચાર અને તમારો આચાર છે.

તમે રસ્તામાં જતા હો અને એક સરસ વસ્તુ જુઓ; મનમાં પ્રલોભન થાય. થાય કે આ વસ્તુ લઈ લઉં ? પણ જો આપણો આત્મા આપણો મિત્ર હોય તો કહેશે - " આ એક પ્રલોભન છે, આ મારું નથી, તે મારાથી ન લેવાય " આમ વિવેકવંત આત્મા પોતે જ પોતાને કાબૂમાં રાખે. પણ વિવેકવાન ન હોય અને પ્રલોભનથી પ્રેરાઈ જાય તો પોલીસ દ્વારા પકડાય. એમાં પોલીસ ગુનેગાર નથી, તમે જ તમારા શત્રુ બની તમારી જાતને પોલીસના હાથમાં સોંપી દીધી છે.

તમે તમને ન પકડી શકો તો તમને પોલીસ પકડે. જો તમે તમારા વિચારને પકડો તો તમને પોલીસ કેમ પકડી શકે ? જૂઠાને પોલીસ ડરાવી શકે, પકડી શકે, સાચાને નહિ એટલે જેલમા મોકલનાર આપણી વૃત્તિઓ જ છે.

આપણી વૃત્તિ આપણી દુશ્મન બને તો આખું વિશ્વ દુશ્મન બને; અને આપણી વૃત્તિ આપણો મિત્ર બને પછી સંસારમાં આપણને નુકસાન કરનાર કોઈ નથી. સત્યના પથ ઉપર ચાલનાર સદા સ્વતંત્ર છે.

દુ:ખ દેનારા પારકા નથી, આપણે જ છીએ. આજે દેશમાં પણ પારકા લોકો કરતા આપણા લોકો વધારે નુકસાન કરી રહ્યા છે ને ?

આજની પરિસ્થિતિ વિકટ છે. દેશમાં અસ્થિરતા છે. સરકાર જ નહિ પણ માનવ અસ્થિર છે. મનુષ્યની વિકલતાનું કારણ મનની અસ્થિરતા છે. વિકલતામાં અને અસ્થિરતામાં જ જીવન વિતાવ્યે કેમ ચાલે ? આપણું ધ્યેય તો પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરવાનું છે. જીવન વિકલતામાં પૂરું થાય તો કામ અધૂરું રહી જશે. આ પૂર્ણતાનું કામ મનુષ્ય નહિ કરે તો કોણ કરશે ?

અહિંસક વસ્તુઓનો વ્યાપાર એ અત્તરનો વ્યાપાર છે. અત્તર વેચો કે ન વેચો તો પણ સુગંધ જેમ મળે, તેમ સત્ય, સદાચાર અને નીતિનો વ્યાપાર કરે તેને આર્થિક લાભ સાથે પારમાર્થિક લાભ મળે છે. અને તમે ધારો તો આ પારમાર્થિક લાભ તમે પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં અહીં મેળવી શકો છો.

બધાં લોકો પવિત્રતાની ભાવનાથી પ્રવેશ કરે તો આ સ્થાન અને પ્રવૃત્તિ બન્ને પવિત્ર બની જાય.

પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં અહંકારનું વિસર્જન કરવાનું છે એ સતત લક્ષ્યમાં રહેવું જોઈએ. નહિ તો પતન થાય.

મને એક રૂપક યાદ આવે છે. એક શિલ્પી હતો. એને ગર્વ હતો કે મારા જેવાં પૂતળાં કોઈ જ ન કરી શકે. પૂતળું એવું સરસ બનાવે કે માણસ અને પૂતળું પાસે પાસે રાખ્યાં હોય તો જોનાર ભૂલી જાય કે આમાં માણસ કોણ અને પૂતળું કોણ ? એક વાર શિલ્પીનું મૃત્યુ નજીક આવ્યું. શિલ્પીને થયું કે મૃત્યુને મારી કલા કેમ બતાવવી ? એણે બાર પૂતળાં બનાવ્યાં. બારે પોતાનાં જેવાં. આકૃતિ, રંગ, આંખની પાંપણ અને નાક–બધું જ નખશીખ એના જેવું જ. પછી એ બાર પૂતળાંની વચ્ચે પોતે સૂઈ ગયો. ત્યાં મૃત્યુનો દૂત આવ્યો. એને થયું કે આ તેર વ્યક્તિઓમાંથી કોને ઉઠાડુ ? જેને સ્પર્શ કરીશ તે મરી જશે, ખોટાને પકડીશ તો યમરાજા ગુસ્સે થશે. દૂત પાછો ગયો. યમરાજાને કહ્યું કે કયા શિલ્પીને લાવું ? ત્યાં એક નહિ પણ એક સરખા તેર શિલ્પી છે. પછી મૃત્યુદેવ આવ્યા. જોયુ તો વાત સાચી હતી, ઓળખી જ ન શકાય. શિલ્પીએ પ્રાણાયામથી શરીરને પૂતળાં જેવું સ્થિર બનાવ્યું હતું, એટલે કંઈ ખબર જ ન પડે.

મૃત્યુદેવ મનુષ્યની નિર્બળતા જાણતા હતા. મનુષ્યની નિર્બળતા એ જ તો મૃત્યુ છે. પૂતળાથી માણસને જુદો કેમ પાડવો ? એ માટે મૂંઝાયેલા મૃત્યુદેવે માણસની આ નિર્બળતાનું શરણ લીધું. એણે કહ્યું : " સરસ ! ખૂબ સરસ કર્યું છે ! માનવજાતના ઇતિહાસમાં આવો શિલ્પી આજ સુધી કોઈ પાક્યો નથી. શું અદ્‌ભુત કામ છે ! પણ નાની શી ભૂલ રહી ગઈ છે ! " આ સાંભળતાં તરત શિલ્પી ઊભો જ

થઈ ગયો. બોલ્યો: "મારા શિલ્પમાં ભૂલ? ક્યાં ભૂલ છે?" મૃત્યુદેવે એને સ્પર્શતાં કહ્યું: "આ જ ભૂલ છે. આ તારો અહંકાર એ જ તારી નિર્બળતા–ભૂલ. અને એ જ તારું મૃત્યુ! અહંકાર ન કર્યો હોત તો મૃત્યુ પણ તને સ્પર્શી ન શકત. મારામાં ભૂલ કોણ કાઢી શકે? આ અહં માણસને પાડી દે છે."

આ સંસ્થા છે. સંસ્થા એટલે અનેક વ્યક્તિઓનું શુભ હેતુ માટેનું એક સ્થાને મિલન. એમાં કદીક મનદુઃખ પણ થાય. કાર્યકર ખોટો નથી, કાર્યકરની ભાવના ખોટી નથી પણ કાર્ય કરતાં આ અહં આવી જાય. 'હું' એ બહુ વાંકો છે. એનો આકાર જ વક્ર છે.

સેવા અને ચિંતનના અમૃતમાં આ અહંનું વિષબિન્દુ ન પડી જાય તે માટે સતત જાગ્રત રહેવાનું છે.

આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં મારે અહીંથી નીકળવાનું થયું હતું ત્યારે આ જગ્યા વિદેશી માલથી ભરેલી હતી આજે એ જ જગ્યા દેશી માલથી અને ભારતીય ભાવથી ભરેલી છે.

આ જોતાં આપણને સહજ વિચાર આવે છે કે સેવાની ભાવના સ્થળનું કેવુ રૂપાન્તર કરી નાખે છે?

જેમ આ સ્થળનું થયું તેમ આ દેહમાં વસતા આત્માનું પૂર્ણ રૂપાન્તર પૂર્ણ પરમાત્મામાં થઈ જાય એવી શુભેચ્છા.

❁

જીવનનું દર્શન

આ સંસારમા અનેક દર્શન છે. દરેક એમ જ માને છે કે માનવીને હું જ સુખી કરી શકું એમ છું.

પહેલા નંબરમાં અર્થદર્શન–અર્થશાસ્ત્ર આવે છે. અને તે એમ કહે છે કે જેની પાસે પૈસો હોય, એ જ આ દુનિયામાં સુખી. પૈસાથી સંસારની કોઈ પણ મનગમતી વસ્તુ તમે મેળવી શકો. સત્તા પણ શ્રીમંતાઇથી ખરીદી શકાય. એટલે સુખનું સાધન અર્થ જ છે.

બીજા નંબરમાં વૈદકદર્શન અગર વૈદકશાસ્ત્ર આવે છે, જે કહે છે કે તંદુરસ્તીમાં જ સુખ છે. બીમારને વળી સુખ શું ? ખાધેલું જ જ્યાં પચતું ન હોય ત્યાં સુખ શું ? દુનિયામાં જો તંદુરસ્તી હોય તો બધું જ સારું છે. એટલે વૈદકશાસ્ત્ર પણ આ રીતે દર્શન બની જાય છે. એ પણ કહે છે કે તમારી તકલીફને હું જ દૂર કરું છું.

ત્યાર બાદ, આજ જેને રાજનીતિ કહેવામાં આવે છે એ રાજશાસ્ત્ર પણ એમ કહે છે કે લોકોને સત્તાનો બરોબર ઉપયોગ કરતાં નથી આવડતો એટલે દુનિયામા અર્થની અને બીજી બધીય ઉપાધિઓ ઊભી થઇ છે. પણ જો બરાબર શાસન કરતાં આવડે, બરાબર રાજ્ય ચલાવતાં આવડે અને લોકોને આપવાની વસ્તુઓની બરાબર વહેંચણી કરતા

આવડે તો બધાં જ દુ.ખો દૂર થઇ જાય અને શાતિ પ્રસરી જાય એટલે રાજ્યનીતિ આપણને એમ બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે જગતમા જો કોઈ દર્શન બની શકે એમ હોય તો બીજું કોઇ નહિ, પણ હું જ બની શકું એમ છું.

તેવી જ રીતે કામશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે દુનિયામા જેટલા વધારે ભોગ ભોગવી શકાય તેટલો માણસ સુખી! અર્થ, શરીર, અને રાજ્ય–આ બધાં પણ અંતે તો ભોગનાં સુદર પ્રસાધનો પૂરા પાડવા માટે માત્ર સાધન જ છે ને? સુખ તો ઉપભોગમાં છે. એટલે કામ પણ આ રીતે એક દર્શન બની બેઠું છે અર્થ, વૈદક, રાજ્ય અને કામ–આ બધા સપ્રદાયો પોતાની જાતને દર્શન બનાવવા માટે તૈયાર બન્યા છે.

એટલે જ્ઞાનીઓ આપણને બતાવે છે કે સસારમા આ બધાય દર્શનો માનવ જાતના દુ ખોનો ઉકેલ કરવા માટે નીકળી તો પડ્યા છે પણ એ બધાંય એવા પગુ છે કે એક વસ્તુ મળતાની સાથે બીજી વસ્તુની તરત ઊણપ ઊભી થાય છે તે વસ્તુને કોણ પૂરી કરી શકે એની એમને સમજણ જ નથી.

માણસને પૈસો મળી જાય અને એનાથી જ જો જીવન સુખ અને શાતિમય થઈ જતુ હોય, તો દુનિયાના મોટા મોટા ઉદ્યોગપતિઓ મંદિરમા જઈ જઇને લાબા થઈ નમસ્કાર કરે છે અને નવા નવા મદિરો બાંધે છે એ મદિરો બાંધત જ નહિ, કારણકે એ લોકો તો આજે કરોડપતિઓ છે જ. ધનથી પૂર્ણ સમૃદ્ધ છે એને મદિર બધાવવાની શી જરૂર છે? એ મદિર બધાવે છે, પ્રાર્થના કરે છે એ જ

બતાવી આપે છે કે એના જીવનમાં હજી કોઇક એવી વસ્તુની ઊણપ છે જે ખટકે છે, ખૂટે છે. એટલે અર્થશાસ્ત્ર પણ પૂર્ણ સુખશાંતિ આપવા સમર્થ નથી.

એવી જ રીતે રાજ્ય ચલાવનાર માણસો, એમને પાંચ પાચ વર્ષ સુધી સત્તાનો સંપૂર્ણ દોર આપવામાં આવે અને એમ કહેવામાં આવે કે કાયદાઓથી કે હુકમથી તમે જે કાંઈ કરવા માગો તે કરીને પણ સુખ લાવો. પણ એ બધું'ય કરવા છતાં પ્રજાની ઉપર નિષ્ફળતાનો આરોપ મૂકીને જ્યારે એ નીકળી જાય છે ત્યારે આપણને એમ લાગે છે કે ખરેખર રાજ્યશાસ્ત્ર એ પણ દર્શન બનવા માટે યોગ્ય અને ઉચિત નથી

ભોગશાસ્ત્ર, જેમા કહેવામાં આવે છે કે ઇંદ્રિયો વડે તૃપ્તિ કરો, ભોગ ભોગવો, પણ એનીય મર્યાદા છે. તમને ચહા બહુ ભાવતી હોય એટલે તમને એક કપ ચહા મળે તો તમને જરા મઝા આવે. પછી બે કપ આવે, પછી પાચ કપ આવે, પછી દશ કપ આવે, કોઈ કહે કે તમે પીએ જ જાઓ. પછી તમે હાથ જોડો. ત્યા પેલો કહે કે જેટલા કપ પીઓ એટલી તમને હું ગીની આપતો જાઉં છું. તમારામા બહુ જોર હોય તો તમે પંદર અને વીસ કપ પી જાઓ પછી એક મર્યાદા આવીને ઊભી રહે છે. પછી કહે કે હવે હું બે ગીની આપું. કદાચ ગીનીના માર્યા એક કપ વધારે પી જાઓ. પછી પેલો કહે કે હવે એક કપની ત્રણ ગીની આપું, તમે કેટલીક પીવાના? જો એ માણસ ત્યા મર્યાદા ન મૂકે તો ઊલટી થાય, માંદો પડે, બીમાર થાય અને સ્મશાન ભેગો થઈ જાય, ગીનીઓ એમની એમ રહી જાય!

તો, દુનિયાની આ બધી વસ્તુઓ આપણને બતાવે છે કે સસારના આ વૈદકશાસ્ત્ર કહો, અર્થશાસ્ત્ર કહો કે પછી રાજ્યશાસ્ત્ર કહો—એ ગમે એવા શક્તિશાળી હોય, તો પણ એ મર્યાદિત સુખ આપી શકે, પૂર્ણ અને શાશ્વત નહિ જ

અમર્યાદિત સુખ આપનાર, શાશ્વત સુખ આપનાર, જે સુખ આવ્યા પછી દુ ખનો સંભવ જ ન હોય એવુ સુખ આપનાર જગતમા કોઈ હોય તો એ આત્મદર્શન છે આત્મ દર્શન કોઈ દાવો નથી કરતું, અને એ કોઈ દહાડો બજારમા આવીને એમ પણ નથી કહેતું કે મારા વિના તમને નહિ ચાલે પણ તમે જો શોધ કરશો તો તમને અ તે ખબર પડશે કે એના વિના આપણને ચાલે એમ નથી. એ બોલતુ નથી, અને એટલા જ માટે ધર્મની ભાષા એ મૌનની ભાષા છે, એ મૌનમા જ બધુ કહે છે, અને મૌનમા જ એનો અનુ ભવ થાય છે

એટલા માટે ધર્મની બધી જ ક્રિયાઓ શાતિપ્રધાન, યોગપ્રધાન, સયમપ્રધાન, સમાધિપ્રધાન અને મૌનપ્રધાન છે ધર્મક્રિયાઓમા આ પાંચ વસ્તુઓ જેટલી આવતી જાય એટલું તમારામાં ઊડાણુ આવે અને આત્મદર્શનનો તમને અનુભવ થતો જાય

આત્મદર્શન—આત્મશાસ્ત્ર એ શાતિપ્રધાન છે આપણે જેવા એ માર્ગે ચાલીએ ત્યા અ દરથી સ ભળાય ઠરી જાઓ તમે ઠરશો ત્યારે જ તમારુ જે છે તે તમને દેખાશે. ઠરવાનુ જો કોઇ કહેતું હોય તો એક દર્શન જ કહે છે, અને તે આત્મદર્શન કહે છે કારણ શું ? કે જ્યા સુધી ઠરે નહિ ત્યા સુધી એની વસ્તુ પોતાને મળે નહિ જ્યાં સુધી ચંચળતા

છે, ત્યાં સુધી અસ્થિરતા છે, ત્યાં સુધી કોઈ પણ વસ્તુ દેખાય નહિ ઠરે તે જ વરે.

તમે નદીમાં નહાવા ગયા હો અને નહાતાં નહાતાં તમારી હીરાની વીંટી હાથમાંથી સરકી જાય અને પડી જાય. પાણીનો પ્રવાહ જો વહેતો હોય, તો એ પાણીના પ્રવાહમાં તળિયે પડેલી વસ્તુ તમને દેખાય નહિ. પણ એ પાણી જો શાંત હોય, તરંગ વગરનું હોય, સ્થિર હોય, તો તળિયે પડેલી વસ્તુ દેખાઈ જાય છે.

જ્ઞાનીઓએ આપણને કહ્યું કે અંદર સુખ છે. પણ આ જીવ સમજતો નથી, ઠરતો નથી, અને ભમ્યા જ કરે છે. અને ભમવામાં તો આખું જીવન પૂરું થઈ જાય છે.

એવો કોઈ માણસ તમે અહીં બતાવશો કે જે માણસ ઘણી ઓળખાણવાળો હોય, ઘણી પિછાનવાળો હોય, જેને ઘણા દોસ્તો હોય, ઘણા માણસોની નામાવલિ એની પાસે હોય અને આખી જિંદગી સુધી લોકોને રાજી રાજી કરતો ગયો હોય અને છેટલે એ પોતાના 'જીવનનું કામ પૂરું કરીને ગયો હોય!

જ્ઞાનીઓએ કહ્યું કે ભૌતિક વસ્તુઓમાં કોઇના ય જીવનનું કામ પૂરું થવાનું જ નથી. તમને એમ લાગશે કે આ વર્ષે હું નિવૃત્ત થાઉં છું. જે વખતે નિવૃત્ત થવાનો તમે વિચાર કરો એ જ વખતે પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય છે. પણ લોકો અજ્ઞાન છે અને આ દીવાલની પાછળ શું છે એનો એમને ખ્યાલ નથી. અહીં એ લોકોએ અમુક જાતની કલ્પનાઓ બાંધી છે કે અમને અમુક રૂપિયા મળી જાય તો સુખ થાય, પરણી જાઉં તો સુખ થાય, એક છોકરો-

હોય તો સુખ થઈ જાય, અગર તો અમુક કાર્ય આ રીતે થાય તો સુખ થાય. પણ પૂર્ણ સુખ એમ મળવાનું નથી. આ અતૃપ્તિ માણસને દોરતી દોરતી ઝાંઝવાનાં જળની જેમ ખેંચતી જ જાય છે.

તમે પણ આમ વિચાર કરતાં કરતાં આટલાં વર્ષ કાઢ્યાં છે ને ?–કે હમણાં સુખ આવે છે. આ વર્ષ જશે એટલે આવતું વર્ષ, આવતું વર્ષ જશે એટલે....

જગતની મેં ત્રણ વ્યાખ્યા બાંધી છે: સમજીને સરકવું એનું નામ સંસાર; જાણીને જીવવું એનું નામ જીવન અને મૂકીને મુક્ત થઈ જવું એનું નામ મોક્ષ.

આ સંસારમાં ડાહ્યો માણસ કોણ ? જે સંસારમાં રહે ખરો, પણ ધીમે ધીમે સરકતો જાય.

કો'કવાર ચારપાંચ ગુંડાઓ તમને ઘેરી વળ્યા હોય અને તમે એકદમ ભાગવા જાઓ તો તમને છરો મારી દે એવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે ધીમે ધીમે વાતો કરતાં કરતાં એની પકડમાંથી તમે સરકવાનો કેવો કુશળતાભર્યો ઉપાય શોધો છો ?

એમ આ સંસારમાં પણ એ જ કામ કરવાનું છે. આપણે સંસારના એક સકંજામાં આવી ગયા છીએ તમે એકદમ ભાગવા જાઓ તો બધાય લોકો તમારા કપડાં ફાડી નાખે ત્યાં સુધી તમને વળગે: "નહિ, તમે નહિ જાઓ. તમારું અમારે કામ છે." કારણકે રળીરળીને બધાયના પેટ ભરતો હોય અને ચિંતા કરતો હોય એવો વગર પગારનો નોકર ક્યાંથી મળે ? હું ઘણા વૃદ્ધ માણસોને જોઉં છું.

છેલ્લી ઘડી આવે ત્યાં સુધી પણ દુકાને બેસે, છોકરાંઓનાં છોકરાંને રમાડતાં રમાડતાં રાજી થાય અને મનમાં માનેઃ "આ છોકરાઓનું મારા વગર કોણ કરશે?" પણ એ ગમારને ખબર નથી કે તું જો ચિંતામાં ઉપડીશ તો તારું કોણ કરશે?

એ લોકો પણ માને છે કે આજના જમાનામાં બસો રૂપિયા આપતાં પણ પ્રામાણિક નોકર મળતો નથી; અને આ માણસ વગર પગારે ખાલી બે ટંક રોટી ખાઈને આખો દહાડો આપણે માટે મહેનત કરતો હોય તો એમાં શું ખોટું છે!

એટલે એ લોકો તમને રાજી રાખવા જરૂર પ્રયત્ન કરે. પણ જીવે પોતે તો સમજવું જોઈએ કે "ભાઇ, હવે મારું શું? હું આ બધું સાચવ્યા કરીશ, લોકોને મળ્યા કરીશ, વેવાણો અને વેવાઈઓને મનાવ્યા કરીશ, સગાં-વહાલાંઓને બોલાવ્યા કરીશ, ગામમાં જેટલાં લગન હોય એમાં હાજરી આપ્યા કરીશ, જેટલી મોકાણ હોય એમાં રોવા ગયા કરીશ, તો જીવન આમને આમ પૂરું થઈ જશે." હા, એમ કરનાર માણસને દુનિયા બહુ ડાહ્યો માણસ ગણશે, વ્યવહારકુશળ માનશે અને કહેશે કે આને ઘણી ઓળખાણ છે.

પણ આત્માની ઓળખ વિના આ બધી જ ઓળખ નકામી છે. આત્માની ઓળખ કરવા માટે આ મનુષ્યજન્મ જ શ્રેષ્ઠ છે, દેવોનો જન્મ પણ નહિ.

દેવો મનુષ્ય કરતાં ઘણા સમૃદ્ધ છેઃ હીરાથી, પન્નાથી એ શોભતા હોય છે છતાં ય દેવનો ભવ માનવના ભવ કરતાં ઊંચો નથી.

આચાર્યશ્રી સ્વયંભવસૂરીશ્વરે દશવૈકાલિકના પ્રારંભમાં જે શ્લોક બનાવ્યો એ શ્લોક નથી, પણ જીવનમંત્ર છે.

"धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संजमो तवो;
देवा वि त नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ।"

અહિંસા, સંયમ અને તપ–આ ત્રણ તત્ત્વયુક્ત એવો ધર્મ એ સર્વ મંગલોમા ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે. આ ધર્મ જેના હૈયામાં વસે છે એને તો દેવો પણ નમન કરે છે.

એમણે કહ્યું કે બધા જ મંગળમાં પણ જો ઉત્તમ મંગળ કોઈ હોય તો તે ધર્મ છે.

આ અહિંસા, આ સંયમ અને આ તપ જેના હૃદયમાં ઊતરી જાય છે એને માણસો તો નમે, પણ દેવતાઓય નમે છે.

કરોડપતિઓ આવીને મુનિને નમે એમાં મુનિએ કાંઈ ફૂલી જવાની જરૂર નથી. જો ફુલાય તો એ મુનિ ગમાર છે. લોકો માણસને નથી નમતા; એણે જે ત્યાગ કર્યો છે એ ત્યાગને નમન કરે છે. એ ત્યાગ જેની પાસે છે એ બધાયને નમન થાય છે.

અને દેવતાઓ નમન કરે છે એ કયા ભાવથી નમે છે? આ માણસ ઘણી ઓળખાણવાળો છે, મોટો સત્તાધીશ છે, આને ઘણી ડિગ્રીઓ લાગેલી છે અગર તો એને ઘણી પદવીઓ મળેલી છે એટલે નહિ. એ જે નમન કરે છે એની પાછળ સદ્ભાવ છેઃ અહિસા, સંયમ, તપ છે. તેને એ નમે છે.

જે માણસ અહિંસક છે એની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય? એના જીવનથી, એની કરણીથી કોઈનેય દુઃખ ન થાય, ક્યાંય એ હિંસાનું નિમિત્ત ન બને. તેવી જ રીતે એ મનમાંય

સાચા બનાવો સાંભળ્યા હોય તો મન કેવું સુવિકસિત બની જાય ! ખરાબ વાતો ઘણીવાર આપણા દિવસો અને રાતોને બગાડી મારે છે, જ્યારે સારી વાત સૂવા જતા પહેલા સાભળેલી કે વિચારેલી એક સારી વાત–રાતને સુંદર ભાવોથી ભરી દે છે.

નિયમિત પ્રાર્થના કરતા હોઇએ, પ્રભુનું સ્મરણ કરી, કોઈ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર વાચી, એ સુંદર સ્મરણોમા અને સ્મરણોમા ઊંઘી જતા હોઇએ તો કદાચ સ્વપ્ન આવે તો એમાં પણ ભગવાનની મૂર્તિઓ, તીર્થ–સ્થળો, સંતોનો સમાગમ, પ્રકૃતિનું પર્યટણ એવું બધું જ આવવાનું કેટલાકને સુંદર સ્વપ્ન આવે ત્યારે નવાઈ લાગે કે આજે ભગવાન મને સ્વપ્નામા દેખાયા ! એક જ દહાડો સ્વપ્નામાં ભગવાન દેખાય એવું કેમ બને ? રોજ શયતાનો દેખાય અને એક દહાડો ભગવાન દેખાય એટલે આશ્ચર્ય ન થાય તો શું થાય ? પણ રોજ ભગવાન દેખાય એવું થવા માટે સૂતા પહેલાં પૂરી શાંતિ જોઇએ. કાનમા સારા શબ્દો ગુંજતા હોય, આખમા સુંદર છબીઓનું દર્શન હોય અને પ્રાણોમા પ્રભુતાનો પરાગ હોય તેનું નામ સંયમી જીવન.

અહિંસા, સંયમ પછી આવે છે તપ. માણસને કોઈ પણ ક્ષેત્રમા આગળ વધવું હોય તો તપશ્ચર્યા અનિવાર્ય છે. તપશ્ચર્યા એટલે માત્ર એકાસણું કે ઉપવાસ જ નહિ; બે કલાક પલાંઠી વાળીને બેસવું એ પણ તપ છે. “ આ કામ હું કરીને જ ઊઠીશ. ” એવા સંકલ્પથી તમે જે કર્યું એનું નામ અભ્યંતર તપ કહેવાય. તમારી કાયાનો ઉત્સર્ગ કરી સંકલ્પ બળથી એટલી વાર તમે એક આસન પર બેઠા એ આંતરિક તપ છે. દેખનારને ખ્યાલ ન આવે કે આ

તપ કરે છે પણ કરનાર સાધનામાં છે એટલે અભ્યંતર તપ ચાલુ છે.

જીવનમાં જેટલાં શ્રેષ્ઠ કામ કરવાનાં છે એમાં તપશ્ચર્યાની જરૂર છે. કોઈપણ મોટું કામ તપશ્ચર્યા વિના સિદ્ધ થતું નથી. સહેલા કામો, ખાવાપીવાનાં કામો વગર તપશ્ચર્યાએ થઈ જવાના. પણ દુનિયાના મોટાં કામ તપશ્ચર્યા વિના થયાં જાણ્યાં નથી.

અહિંસા, સંયમ અને તપ–આ ત્રણ વાત જેના હૃદયમાં હોય તેને તો દેવતાઓ પણ નમન કરે છે.

દુનિયામાં દેવો બહુ ઉત્તમ અને મોટા કહેવાય છે. પણ દેવોને મન આવો માણસ વધારે ઉત્તમ છે, એનું કારણ એ કે આત્મદર્શન જો કોઈ કરી શકે, આત્માનો વિકાસ જો કોઈ કરી શકે અને આ દેહ દ્વારા મોક્ષ જો કોઈ મેળવી શકે તો તે એક માત્ર માણસ જ છે.

આ શરીર એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. આ શરીરથી મોક્ષ મળે છે. આ દુનિયામાં આ શરીર જેવું ઉત્તમ સાધન એક પણ નથી. શરીરને તમે જરૂર જાળવજો પણ તે એક માત્ર સાધના માટે. 'પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા.' એમ વૃદ્ધોએ કહ્યું છે તે શા માટે? કારણકે એ મોક્ષનું સાધન છે; મોક્ષનું સાધન બનવા માટે સમર્થ છે. એ ત્યારે બને કે જ્યારે તમારા મનમાં તમારું ધ્યેય નિશ્ચિત હોય. મૂકીને મુક્ત થવું એટલે મોક્ષ. એ મોક્ષ મેળવવા માટે મારે આ સંસારમાંથી સમજીને સરકતા રહેવું જોઈએ.

જીવ અજ્ઞાનથી આવૃત છે એટલે એ સમજીને સરકતો નથી. છેલ્લી ઘડી સુધી વસ્તુઓમાં એની મમતા રહે છે.

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. જબલપુર પાસે ધૂંવાધાર કરીને એક પાણીનો ધોધ છે એ ધોધમાં પાણી ખૂબ ઉપરથી પડે છે અને નીચે પથ્થરની મોટી મોટી જે શિલાઓ છે એના ઉપર પછડાય છે ત્યારે પાણીની એટલી બધી ઝીણી ઝણુ થાય કે જાણે ધુમાડો હોય એવું દૂરથી લાગે. એ દૃશ્ય બહુ જ મનોહર છે. એ જોવા માટે લોકો દૂરદૂરથી આવે છે.

એક વાર યુરોપથી ત્રણ મિત્રો મોટા દૂરબીન સાથે આ જોવા આવ્યા હતા. એક ટેકરી ઉપર ચઢીને દૂરથી આવતા આ પાણીના પ્રવાહને એ જોઈ રહ્યા હતા. એ પાણીનો પ્રવાહ આવે છે અને આવતો આવતો પેલી કિનાર ઉપર આવે, ત્યાંથી પછડાય અને ચૂરેચૂરા થઈ વિખરાય.

એમણે દૂરબીનથી જોયું તો માણસનું એક મડદું પાણીના પ્રવાહ ઉપર તરતું તરતું આવી રહ્યું હતું. એ મડદું પાણી પર હોવાથી ફુલાઈ ગયું હતું, અને એના ઉપર એક સમડી તાકી રહી હતી. સમડીને પ્રલોભન થયું. લાવ, હું આમાંથી થોડું ખાઈ લઉં. એટલે અનંત આકાશમાં સ્વતંત્ર રીતે ઊડતી સમડી એ મડદાને ખાવા માટે એકદમ નીચે ઊતરી અને એ મડદા ઉપર બેસી ગઈ.

મડદું પાણીના પ્રવાહ ઉપર છે. પ્રવાહ જોરથી વહી રહ્યો છે તો મડદું પણ સ્થિર નથી. એ પણ પ્રવાહની સાથે તણાઈ રહ્યું છે. પણ મડદા પર બેઠેલ સમડીને બધું સ્થિર લાગે છે, કારણકે એનું ચિત્ત ખાવામાં મગ્ન છે.

એણે તો પેલા મડદામાં ચાંચ મારી અને એનું માંસ ખાવા મંડી પડી. મડદાની ગતિ ચાલુ છે ત્યાં સમડીને

જરા ભાન આવ્યુ અગર તો એમ કહો કે થોડો વિચાર આવ્યો; રે, આ કિનાર તો નજીક આવે છે. જો હું નહિ ઊડુ તો આ મડદા ભેગી પાણીમાં હું પણ સપડાઈ મરી જવાની. એણે પોતાની પાંખો તૈયાર કરી અને આસપાસ જોયું. હજુ કિનાર દૂર છે. હમણાં હું ઊડી જાઉં છું.

પણ ઊડવાની ભાવના કરતાં ખાવાની લાલસા બહુ જબરી હતી. સ્વતંત્રતાના આનંદ કરતાં વસ્તુઓની મમતા બહુ તીવ્ર હતી.

સમડી સમજે છે કે ઊડ્યા વિના છૂટકો નથી. જો નહિ ઊડું તો મડદાની ભેગી હું હમણાં જ પછડાઈ જવાની. જ્યાં પાણીની ઝણુ થઈ જાય અને ધુમાડા જેમ થઈને ઊડે ત્યાં આ મમડીનું શું ગજુ કે જીવી શકે? પણ પેલું આકર્ષણ, કયુ આકર્ષણ? પેલું માસ ખાવાનુ આકર્ષણ, મમતાનું આકર્ષણ, એ એટલું તીવ્ર હતું, એવું આસક્તિવાળું હતું કે એને સત્ય સ્પષ્ટ દેખાતું નહોતું. જરાક ખાઈ લઉં એમ વિચારી ફરીથી એમાં મોઢું નાખ્યું ત્યા કિનાર આવી ગઈ. અને પાણીનો પ્રવાહ, પેલું મડદુ, સમડી સૌના ચૂરેચૂરા!

પેલા ત્રણે મિત્રોએ દૂરબીનથી આ દૃશ્ય જોયું. આ દૃશ્યની છાપ એમના ચિત્ત પર એટલી ઊંડી પડી કે એકે તો પોતાની આત્મકથામાં આ પ્રસંગ લખ્યો.

માણસને સ્વતંત્રતા કરતાં મમતાનુ આકર્ષણ કેવુ તીવ્ર હોય છે અને તે કેવો ભ્રમ ખડો કરે છે!

માણુસ પણુ એવો જ છે. કાળરૂપી પ્રવાહ ઉપર આ દેહરૂપી મડદામાં સમડી જેવો સ્વતંત્ર આત્મા બેઠો છે.

કાળનો પ્રવાહ તો વહે જ જાય છે, કેલેન્ડરો બદલાતાં જાય છે, લોકો વર્ષગાંઠ ઊજવે છે. પણ ખરી રીતે તો ધૂંવાધારની નજીક આવતા જાય છે. ધીમે ધીમે પોતે તણાતા જાય છે પણ ઉપયોગ નથી. માણસ બીજાઓને મરતાં જુએ છે પણ પોતાનો વિચાર નથી કરતો.

આ જ રીતે માણસો સમડીની જેમ આ મમતાના મડદામાં ચોંટી રહ્યા છે. એમ ન માનશો કે લોકો જાણતા નથી. બીજાને શિખામણ દેવા બેસે તો એમ જ કહે કે હવે તમે છૂટી જાઓ. પણ પોતાનો વારો આવે છે ત્યારે એ એમ કહે કે ભાઈ, મારી સ્થિતિ તો હું સમજું, કારણકે મારાં છોકરાંઓ, મારું કુટુંબ, મારા ભાઈઓ અને મેં જે વળગાડ ઊભો કર્યો છે એ બધું એવું વિકટ છે કે એમાંથી એકદમ છૂટવું મુશ્કેલ છે.

માણસ જાગૃતિના પ્રભાતમાં પોતે પોતાની રીતે વિચાર નહિ કરે તો એની સ્થિતિ એ થવાની જે સમડીની છેલ્લી ઘડીએ થઈ. કાળના પ્રવાહમાં માણસ તણાઈ જવાનો. કાળનો પ્રવાહ વાટ જોઈને ઊભો રહેતો નથી. એને એ વિચાર નથી આવતો કે આ માણસને થોડું કામ બાકી રહી ગયું છે તો પૂરું કરે ત્યાં સુધી રોકાઈ જાઉં. કાળ તો ઝડપથી વહી જ રહ્યો છે.

હું કો'કવાર મારા દીક્ષાના દિવસને યાદ કરું છું ત્યારે મને થાય છે કે એ દિવસોમાં જે જન્મ્યા હતા એ આજે જુવાન થઈ ગયા છે, જે જુવાન હતા તે વૃદ્ધ થઈ ગયા છે અને જે વૃદ્ધ હતા એ સ્વર્ગે સિધાવી ગયા છે. કાળ માણસને કેવી રીતે માપી રહ્યો છે; કાળ વહી રહ્યો છે છતાં માણસના

મનમાં મમતાનું એક ખેંચાણ એવું પડ્યું છે કે એને કારણે એ પૂર્ણ રીતે જાગતો જ નથી. હા, કદીક એ જાગી જાય છે, કદીક કદીક એ સારા વિચારો પણ કરી નાખે છે પણ ફરીથી પેલું આવરણ આવીને એના ઉપર એવું બેસી જાય છે કે પાછો એ રાગદ્વેષના કીચડમાં ખૂંચી જાય છે

માણસના મન ઉપર મમતા એવું આવરણ લાવીને નાખે છે કે એકવાર જાગ્રત બનેલ આત્મા પણ પાછો ભુલભુલામણીમાં ફેંકાઇ જાય છે. એવો ભુલભુલામણીમાં ફેંકાય કે એક વખત નિવૃત્ત થયેલા આત્માને પણ પાછું પ્રવૃત્તિનું જોતરું વળગી જાય છે અને એ પ્રવૃત્તિના જોતરામાં ખેંચાતો જાય છે. અને પછી તો એમા એવો અટવાય છે કે પોતાને માટે એક કલાક કાઢવો હોય તો પણ એ કાઢી ન શકે.

જ્ઞાનીઓ પૂછે છે: "આ માનવદેહ જેને દેવતાઓ નમન કરે છે, એવા માનવદેહને તું માત્ર આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનમાં પૂરો કરી નાખીશ? આ માનવદેહ જે દેવદુર્લભ છે, એવા આ માનવદેહને માત્ર તું થોડું ધન ભેગું કરવામાં, થોડાં મકાનોનો સંગ્રહ કરવામાં, થોડી પદવીઓ લેવામાં અને થોડીક વાહવાહ કહેવડાવવામાં સમાપ્ત કરીશ તો જીવનના સમગ્ર દુઃખનો નાશ કરનાર અને પરમ સુખની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષને ક્યારે મેળવીશ?

આત્મદર્શન આ મૂળ વસ્તુની મહત્તા સમજાવે છે; રાજ્યશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, વૈદકશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્ર ભૌતિક વસ્તુઓ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે; જ્યારે આત્મશાસ્ત્ર પારમાર્થિક સત્યને લક્ષ્યમાં રાખે છે. અહીં જ આ ભેદરેખા દેખાય છે.

આત્મશાસ્ત્રના પરિશીલનથી ચિત્તમાં શાંતિનો, બુદ્ધિમાં વિવેકનો અને હૃદયમાં સંતોષનો ઉદય થાય છે.

ચિત્તને શાંતિની જરૂર છે. "अशान्तस्य कुतः सुखम्" અશાન્તને સુખ ક્યાથી ? એ ખાવા બેસે તો ખાવામાંય એને આનંદ નહિ અશાન્તિથી ખાનારના મોઢાં ઉપર જે આનંદ ન હોય તે ઘણીવાર શાન્ત તપસ્વીના મોઢા ઉપર હોય છે. એનુ કારણુ એ કે એને ખાવાનું નથી પણ ચિત્તમા શાંતિ તો છે જ. ચિત્તમાં શાંતિ ન હોય એવા કોઈ તાજમહાલની પાર્ટીમાં જઈ આવેલાને પૂછો કે તમે શું ખાઇને આવ્યા ? તો કહેશે ભૂલી ગયો, કારણકે એ ધમાલમાં પડેલો હતો, એવી પરિસ્થિતિમાં વસ્તુનો આસ્વાદ એ કયાથી માણી શકે ? પણ આવો અશાંત, ધમાલિયો આસ્વાદને માણી નથી શકયો એટલા માત્રથી એને અનાસક્ત ન કહેવાય આસક્તિ તો છે, પણ અવકાશ નથી.

સુખ વસ્તુમાં નથી, તમારા ચિત્તમાં છે. એ ચિત્તમા જો શાંતિ ન હોય તો દુનિયાની સમગ્ર વસ્તુઓ આપી દેવામાં આવે તો પણ માણુસ સુખી બની શકતો નથી. એટલે થોડી વસ્તુઓ ભલે મળે પણ તમે પ્રાર્થના એ કરો કે શાંતિ મળે

કેટલાક માણસોની એવી માન્યતા હોય છે કે હું નહિ હોઉં તો આ બધાનું શું થશે અને આમ માની ધમાલ અને ધાધલ કરતા હોય છે. પણ લખી રાખજો કે તમે નહિ હો તો જગત વિધુર નથી બની જવાનું. જગત તો એમ જ ચાલ્યા કરવાનુ છે કોઈ એમ માનતો હોય કે હું નહિ હોઉં તો શું થશે ! અરે ભાઇ ! તુ નહોતો તો પણ જગત ચાલતુ હતું અને તું નહિ હોય તો પણ જગત ચાલવાનું

છે મોટા મોટા રાજાધિરાજ ચાલ્યા જાય તો પણ રાજ્યના કારભાર બંધ થતા નથી, તો ઘરનો એક માણસ ચાલ્યો જાય તો શું થવાનુ છે?

એટલે કોઈ પણ બાબતમાં બહુ ધમાલ કરવાની જરૂર નથી. એક જ નિર્ણય કરવાનો કે મારે જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરવાની છે એ બહુ શાંતિથી કરવાની છે. કોઈ tensionની જરૂર નથી. અને એ શાંતિનું જીવન જેટલી ક્ષણો જિવાય, જેટલા કલાકો જિવાય અને જેટલાં વર્ષો જિવાય એ જ તમારું જીવન છે; બાકી બધુ તો માત્ર જીવન પૂરું કરવાનું.

યોગીરાજ શ્રી આનંદઘને તો ગાયું:

"આઠ પહોરકી ચોસઠ ઘડીયાં, દો ઘડીયાં તેરી સાચી,
પ્રભુ ભજ લે મેરા દિલ રાજી."

રાત-દિવસ મળી આઠ પ્રહર છે એમાં જો સાચી ઘડીઓ હોય, શાંતિની ઘડીઓ હોય તો તે બે છે જેમાં પ્રભુને ભજતો ભજતો તું તને રાજી કરે છે, અંદરવાળાને રાજી કરે છે; દેહ નહિ, મન નહિ, મગજ નહિ પણ અંદરનાને રાજી કરવાનો છે.

મેં એવા માણસોને પણ જોયા છે જે બજારમાંથી પૈસો ખૂબ કમાઇને આવ્યા હોય છતાં રાજી ન હોય. અંદર બેઠેલો કહે કે, તું કયાં કમાયો છે? તેં તો લૂંટ કરી છે, બીજાને છેતરી નાખ્યો છે. ખીસાં તર હોય પણ જીવ અંદર બળ્યા કરતો હોય. અંદર એમ થાય કે મેં આ શું કરી નાખ્યું?

એને રાજી કરવો એ જુદી વાત છે. એક ગરીબ માણસ હતો. બહુ જ વૃદ્ધ હોવાથી કંઇ કામ નહોતો કરી શકતો.

જરૂર પડે ત્યારે કોઇની પાસે માગી લેતો. એક દિવસ સવારના એ ચાલ્યો જતો હતો. એને કકડીને ભૂખ લાગી સામેથી એક માણસ આવતો હતો. એનું ખીસું બહુ મોટું હતું. એમાં ચણા ભરેલા હતા. આણે એની પાસે માગણી કરી. પેલાએ કહ્યું કે "મારી પાસે બીજું તો કંઈ જ નથી, માત્ર ખીસામાં ચણા છે." એણે હસીને કહ્યું, "ભાઈ! ભૂખ્યાને બીજું શું જોઇએ ?" એટલે એણે મૂઠી ભરીને ચણા આપ્યા એ ચણા લઈને એની ઝૂંપડીમાં ગયો અને ખાવા બેઠો. જોયું તો એની અંદર એક ગીની આવી ગઈ હતી ! આપનારના ખીસામાં ગીની હશે તે ભૂલથી ચણા ભેગી આવી ગઈ

એણે ચણા ખાધા અને ગીની કપડાના છેડામાં બાંધી રાખી મૂકી એને રાતના સૂતાં સૂતાં વિચાર આવ્યોઃ પેલા સજ્જને ચણા આપેલા, ગીની જાણીને તો નથી જ આપી. ભૂલથી ગીની આવી ગઈ છે. આ ગીની રાખી લઉં તો મહિનાઓ સુધી મારે ચણા નહિ માગવા પડે. પણ અંદરથી આત્મા કહે કે આ તો એક જાતની ચોરી છે, અન્યાય છે એણે તને આપ્યું નથી છતાં તારે રાખી લેવું છે ? ભલમનસાઇનો આવો દુરુપયોગ !

આખી રાત એ અશાંતિમાં સૂતો સૂતો વિચાર કરતો રહ્યોઃ મન કહે કે રાખી લે, આત્મા કહે કે પાછી આપી દે; મન કહે કે તારો મહિનો સારો જશે, આત્મા કહે છે કે મહિનો તારો બગડી જશે. મન કહે છે કે આટલો પૈસો વારંવાર તને કયાં મળવાનો છે ? પણ આત્મા કહે છે કે આવા અન્યાયના પૈસાથી તું સુખી કયાં થવાનો છે ? આમ રાતભર ઘર્ષણ ચાલ્યા જ કર્યું !

આવો વિવેક કોને જાગે ? જાગ્રત હોય તેને. જેનો આત્મા ખુઠ્ઠો બની ગયો છે અગર તો આવરણુ વડે પોતાની જાતને ગુમાવી નાખી છે તેને તો આ પ્રશ્નો ઊઠતા જ નથી. જે જાગ્રત છે, જેને આવું ઘર્ષણ ઊભું થાય છે એને એ શુદ્ધિ લાવે છે, પૂર્ણતા તરફ લઈ જાય છે

આ વૃદ્ધે સારી રાત ચિન્તનમાં વિતાવી, ભાતે એ નિર્ણય સાથે ઊઠ્યો અને પેલા સજ્જનની શોધમાં નીકળી પડ્યો. જે ઠેકાણે એ સવારે ફરવા આવતો અને જે બાંકડા ઉપર બેસતો ત્યા ગયો જોયું તો પેલો સજ્જન બેઠો હતો. "લો, ભાઈ, આ તમારી ગીની!" પેલો આશ્ચર્ય પામી ગયો. "ગીની! ક્યાંથી લાવ્યા ?" કહ્યુ: "તમે મને કાલે ચણા આપ્યા એની ભેગી આ ગીની આવી છે." પુત્રના સગપણુ પ્રસંગે આવેલી ગીની એના ખીસામાં જ રહી ગયેલી. એણે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું : "આવી ગરીબી છે છતાં તમને ગીની પાછી આપવાનું મન કેમ થયું ?"

એણે કહ્યુ: "મારા ઘરમાં કજિયો થયો. એક કહે, 'રાખો' બીજો કહે, 'આપી દો'." પેલા ભાઈએ પૂછ્યું: "તમે તો કાલે કહેતા હતા કે હું એકલો જ છું અને મારી ખબર કાઢનાર કોઈ નથી. અને હમણાં કહો છો કે ઘરમા કજિયો થયો. તો કજિયો કોની સાથે થયો ?"

વૃદ્ધના ગાલ પર પ્રસન્નતાની સુરખી આવી. "ઘર એટલે શરીર. અને કજિયો મન અને આત્મા વચ્ચે. એ બેને કજિયો થયો. મન રાખવાનું કહેતું હતું, અને આત્મા આપવાનું કહેતો હતો. આખી રાત કજિયો ચાલ્યો. એમા આત્માનો વિજય થયો, મનને હરાવી દીધું એટલે આ ગીની આપવા હું આવ્યો છું."

પેલા માણસને થયું: આવા માણસનો સંગ મને કામનો છે. બોલ્યો: "હવે તમારે કોઈ ઠેકાણે જવાની જરૂર નથી બે ટંક આવીને મારી સાથે જમો, કલાક બે કલાક આવી જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરો. તમારી વાણીનો, તમારા સત્સંગનો મને સંગ કરવા દો. મારો અતિથિસત્કાર સફળ થઈ જશે."

એવા માણસો આપણી પડખે જોઈએ. જેમનામા મન અને આત્મા વચ્ચેનો વિવેક હોય, ઘર્ષણમાં આત્માનો જ વિજય હોય, આંતરિક વિજયનો આનંદ હોય

તમને પણ એ અનુભવ નથી થયો કે જે દિવસે સારુ કામ કરીને આત્મા હસી જાય છે તે દિવસનો આનંદ એ જિંદગીનો મોટામાં મોટો આનંદ હોય છે એ આનંદ મેળવવા માટે જ સમગ્ર જીવનનો પ્રયત્ન છે.

ઘણીવાર ધન–વૈભવ મળી જાય છતાં માયલો રાજી નથી થતો. માયલાને રાજી કરવો એ સહુથી કઠિન વાત છે. બીજા બધાયને સમજાવી શકીએ પણ એ નથી સમજતો, કારણકે એ સૌથી વધારે સમજે છે–બીજા બધા જે સમજે છે એના કરતાં એ વધારે સમજે છે. સર્વજ્ઞ કોટિનો હોય તો તે આત્મા છે. તમારી દલીલો, તમારા તર્ક, તમારી સમજણ, એને સમજાવી શકતા નથી અંદર છે એને સમજાવવા માટે તો પોતે પોતાની મૂળ અવસ્થામાં આવે તો જ એ સમજીને રાજી થાય છે.

એટલે આનંદઘનજીએ લલકાર્યું :

"પ્રભુ ભજ લે મેરા દિલ રાજી!"

પ્રભુ ! હું જ્યારે તમારી સાથે એકાકાર બનું છું તે જ સાચી અને સફળ ઘડીઓ છે.

તો આપણું જીવન કેલેન્ડરથી નથી મપાતું, આવી ઘડીઓથી મપાય છે. અને જીવન વર્ષોથી નહિ, પણ આવી સુખદ અને આનંદમય પળોથી ધન્ય બને છે.

એવી નોંધપોથી હોય તો કેવું સારું ! જેમાં સંતોના સમાગમની મીઠી યાદ હોય, પ્રવચનની ટૂંકી નોંધ હોય, દાન દઈને દાનનો ઉત્સવ તમે માણ્યો હોય એનું શુભ સ્મરણ હોય. કોઈકવાર ઢળતી સાંજ હોય અગર ઊઘડતું પ્રભાત હોય એવે વખતે તમે એ નોંધપોથી લઈને બેસો અને વાંચતાં વાંચતાં અનુભવો કે મારા જીવનની કિતાબમાં કેવા સુંદર પ્રસંગો પ્રતિષ્ઠા પામી ગયા ! એ સુંદર પ્રસંગો એ જ સાચું જીવન છે. એની યાદ પણ અદ્ભુત આનંદ છે; જેમાં જીવન યાદગાર બને છે.

જીવનમાં યાદ કરવા જેવું શું છે એ આપણે સમજવાનું છે. યાદ કરવા જેવું આ શાંતિ, આ સંતોષ અને આ તૃપ્તિ—એ જ જીવનનાં મહત્ત્વવાળાં સાર્થક ઉત્તમ તત્ત્વો છે.

આત્માનું દર્શન થાય પછી અર્થશાસ્ત્ર, ભોગશાસ્ત્ર, વૈદકશાસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર અને રાજ્યશાસ્ત્ર—એ બધાં ય શાસ્ત્રો આત્મશાસ્ત્ર આગળ સામાન્યશાસ્ત્ર લાગે છે.

બધાં જ દર્શનો અને શાસ્ત્રોમાં સમ્રાટનું સ્થાન ભોગવતું હોય તો આ આત્મદર્શન છે, આ આત્મશાસ્ત્ર છે.

આ આત્મદર્શન કરવા માટે આ ત્રણ ભૂમિકા છે: જે સંસારમાં તમે છો એમાંથી સમજીને સરકવું એનું નામ

સંસાર ધીરે ધીરે સરકતા જાઓ, સમય આવે એટલે કહો "આ નીકળ્યો! ચાલો!" આને સમજીને સરકવાનું કહેવાય ભલે તમે એકદમ ન સરકી શકો પણ સરકવાનુ છે એ ભૂલશો નહિ

ગાડી જ્યારે રીવર્સમા લેવાની હોય ત્યારે ડ્રાઈવર કેવો સાવધાન હોય છે! કારણકે એને ગાડી ગલીમાથી બહાર કાઢવી છે.

એમ આ સંસારરૂપી સાંકડી ગલીમા જો તમે ભરાઈ ગયા હો તો સમજીને સરકતા જવુ. બીજો વિચાર તે જાણીને જીવવું જેટલું જીવન જીવો એ જાણીને જીવો જાણીને જાગ્રતિથી જીવવુ એનું નામ જ જીવન; અને ત્રીજો વિચાર તે મમતાને મૂકી જીવનમુક્ત થવુ એનું નામ જ મોક્ષ છે

જીવનદર્શન કરવુ હોય તો આ ત્રણે ય વસ્તુને વિચારવી પડશે સમજીને સરકનાર, જાણીને જીવનાર અને મમતાને મૂકી મુક્ત બનનાર જ પરમસુખને પામી શાંતિમા પ્રતિષ્ઠિત થાય છે

સમ્યગ્દર્શન

સમ્યગ્દર્શન અને મિથ્યાદર્શન એ કોઈ સંપ્રદાયના નામ નથી અને એવો એ કોઈ પંથ નથી કે અમુક વ્યક્તિને માની લો એટલે સમ્યગ્દર્શન અને અમુકને નહિ માનો એટલે મિથ્યાદર્શન. મિથ્યાદર્શન એ શબ્દ જ બતાવી આપે છે કે એ ખોટું દર્શન છે, એ ભ્રમવાળું દર્શન છે, એ મિથ્યાદર્શન છે. મિથ્યાત્વ મટી જાય અને સાચું દર્શન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એનું નામ સમ્યગ્દર્શન.

સમ્યગ્દર્શન એટલે શું? આ શરીરમાં એક એવું પ્રકાશમય તત્ત્વ પડયું છે જે તત્ત્વ સાધના કરે તો ઊંચામાં ઊંચી ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરી શકે અને પરમાત્મા બની શકે. દુનિયામાં જે મહાત્માઓ બન્યા, પ્રગતિશીલ સંતો બન્યા અને વિશ્વનાં કલ્યાણમાં જેમણે કાંઇક ફાળો આપ્યો એવા પ્રકાશવંતા શક્તિશાળી માણસો આમાંથી જ બન્યા. પણ બન્યા ક્યારે? આત્માનો વિકાસ કરતા ગયા ત્યારે. એ મહાત્મા બની ગયા તો હું મારા આત્માને એવો શા માટે ન બનાવું? જેવો આત્મા બીજામાં છે એવો જ આત્મા મારામાં પડેલો છે એ જાતનું જ્યારથી જ્ઞાન થાય, જ્યારથી દૃષ્ટિ ઊઘડે, જ્યારથી આ આત્મતત્ત્વનું અનુભવમય જ્ઞાન થાય ત્યારથી સમ્યગ્દર્શનનો પ્રારંભ થાય છે.

એ સમ્યગ્દર્શન સ્થૂળ રીતે દુનિયામાં કેવી રીતે ઊતરે

છે એ જુઓ પોતાનું દર્શન થયા પછી દેવનું, ગુરુનું અને ધર્મનું દર્શન થાય છે

લોકો કહે છે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખો પણ પહેલા પોતાને પોતાનામા શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ એમ થાય તો પછી દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થાય જેને પોતાના ઉપર જ શ્રદ્ધા નથી એ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા પણ કેવી રીતે મૂકવાનો ?

એટલે પહેલા તો તારુ દર્શન તને થવુ જોઈએ હુ આત્મા છુ, હું ચૈતન્ય છું, હુ મરી જનારો નથી, હુ જડ નથી મારા તત્ત્વનુ અસ્તિત્વ જડથી ભિન્ન છે. 'દુનિયાના સાધનોના વિકાસ નહિ પણ દુનિયાના સાધનોના હ્રાસમા મારો વિકાસ રહેલો છે

આ ઉપરથી તમને લાગશે કે વ્યક્તિગત ભૌતિક સાધનોનો જેટલો જેટલો વિકાસ થતો જાય તેટલો તેટલો આત્માનો હ્રાસ થતો જાય છે.

ભૌતિક દૃષ્ટિ અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ વચ્ચે અંતર છે ભૌતિક દૃષ્ટિ એમ બતાવે છે કે સાધનોની વૃદ્ધિ એ ખરેખરી પ્રગતિ છે જ્યારે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ સૂચવે છે કે ભૌતિક સાધનો મળતા જાય તેમ આત્મા સાધનોમા અટવાતો જાય છે સમૃદ્ધિ વધતી જાય એમ એક રીતે જુઓ તો આત્માનો તો હ્રાસ થતો જાય છે કારણકે જેટલા પરના સાધન વધારે થવાના એટલી સ્વની સાધના ઓછી થવાની

કોઈ એમ કહે કે આ માણસની પાસે પૈસો વધી ગયો, એની સત્તા વિશાળ છે, ડિગ્રી વધી ગઈ, મોટી પદવીઓ

કે એટલે એણે આધ્યાત્મિક સાધના કરી હોવી જોઈએ-તો એની સાથે હું સંમત નહિ થાઉં. ભાઈ! આ બધા લક્ષણો એ આધ્યાત્મિક સાધનાનાં નહિ, ભૌતિક સાધનાનાં છે.

આધ્યાત્મિક સાધના શું છે? એ આવે એટલે ભૌતિકતા છૂટી જ જાય. નંદીવર્ધને મહાવીરને કહ્યું કે આવું રાજ્ય જેવું રાજ્ય છોડીને તમે ક્યાં ચાલ્યા? અને આવો વૈભવ છોડીને તમે જંગલમાં શાને જાઓ છો? ભગવાન મહાવીરે કહ્યું: "હે નંદીવર્ધન! જે દુનિયાનું રાજ્ય સાચવવા બેસી જાય છે એ આત્મા ઉપર કદી રાજ્ય કરી શકતો નથી. અને હું આત્માનું રાજ્ય મેળવવા માટે આવ્યો છું, નહિ કે દુનિયાનું રાજ્ય. આ રાજ્ય સામે પીઠ ફેરવીશ તો જ પેલું રાજ્ય મેળવી શકીશ. આ રાજ્ય અને તે રાજ્ય, બેને સાથે રાખી કોઈપણ માણસ મોક્ષ મેળવી શકતો નથી.

કાંઇ લાગતું-વળગતું નથી. પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, ધન, પ્રસિદ્ધિ, વાહવાહ એ બધાંય ભૌતિક દુનિયાના પદાર્થો છે. અને આ બધું જવા છતાં આત્માનું સત્ત્વ તલમાત્ર પણ ઓછું થતું નથી

સાધકે સાધનાકાળમાં, કોઇ કારણે કલંકિત બનવું પડયું તો કલંકિત પણ બન્યા, પણ કલંકિત ન બનું એટલા ખાતર હું ધર્મને છોડી દઉં, આત્માની વાત છોડી દઉં એવો વિચાર એમણે નહોતો કર્યો.

ઝાંઝરિયા મુનિ અસત્યની સામે જો નમી ગયા હોત તો એ દુનિયાની વાહવાહમાં આવી ગયા હોત. પણ તેઓ અસત્ય સામે નમ્યા નહિ. એમણે તો કહ્યું કે લોકો જોડા મારે તો પણ શું થઈ ગયું ? મારો આત્મા સત્યની ઉપાસનામાં અચલ છે.

જેને આત્મદષ્ટિનું ભાન થાય છે એને એટલો જ ખ્યાલ આવે કે આ દેહ તો માત્ર એક કવર છે, એમાં રહેલો કાગળ જુદો જ છે. કવર અને કાગળ એ જુદાં છે એ સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. મોટા ભાગના માણસોને તો આ દેહ એક કવર છે અને અંદર એક કાગળ છે એવો કોઈ ખ્યાલ જ નથી.

૧૫ પૈસાના કવરમાં લાખ રૂપિયાનો ચૅક પડ્યો હોય, તેથી કાંઇ પેલા ૧૫ પૈસાના કવરની કિંમત લાખ રૂપિયા થતી નથી; કિંમત તો પેલા લાખ રૂપિયાના ચૅકની છે.

એવી રીતે જ્ઞાનીઓએ કહ્યું કે આ દેહ છે એ તો એક ૧૫ પૈસાનું પરબીડિયું છે. એમાં જે ચૅક પડ્યો છે એની જ કિંમત છે. ચૅકને ઓળખવાની જે દૃષ્ટિ છે એનું નામ સમ્યગ્દર્શન.

જેને આ ખ્યાલ આવી જાય એ કવરને એવી રીતે ફાડે કે કવર ભલે ફાટે, પણ ચૅક ન ફાટે. કુશળ વ્યાપારી કવરને ગમે તે બાજુથી ફાડી નાખે. એને લાગે કે ચૅક ફાટી જાય એમ છે તો બીજી બાજુથી ફાડે, વચ્ચેથી ફાડે, જરૂર પડે તો આખું કવર પણ ફાડી નાખે; એને ચૅક સાચવવો છે, કવરની સાથે કંઈ જ સંબંધ નથી.

આ દૃષ્ટિ મળતાં તમને થશે કે મારા આત્માને જાળવીને હું આ શરીરની પાસેથી કામ લઉં. શરીર એક કવર તરીકે જરૂર કામનું છે. આ કવરની મહત્તા હોય તો એટલા પૂરતી જ કે એ પેલા ચૅકને એક ગામથી બીજે ગામ પહોંચાડવાનું કામ કરે છે. આ શરીરની મહત્તા પણ એટલી જ છે આ આત્માને મોક્ષ સુધી પહોંચાડવામાં એ સાધનનું કામ કરે છે.

આ દૃષ્ટિ આવ્યા પછી તમારું શરીર ગમે ત્યાં હોય; મંદિરમાં હોય કે મસાણમાં, પણ તમે જાગતા છો. તમે જાણો છો કે આ તો ઉપરનું એક કવર છે, અંદરનો ચૅક હું કોઈ જુદો જ છું.

ધર્મી આત્મા કોને કહેવાય? જેના અંતરની આ દૃષ્ટિ ખૂલી હોય.

મને ઘણા કહે કે દેવ ઉપર, ગુરુ ઉપર અને ધર્મ ઉપર મને ખૂબ શ્રદ્ધા છે. હું એમને પૂછું: "એવી જ જો શ્રદ્ધા હોય તો મુસલમાનને પણ એના ઈમામમાં શ્રદ્ધા હોય છે, એને પણ એની મસ્જિદમાં શ્રદ્ધા હોય છે અને એને પણ એની નમાજમાં શ્રદ્ધા હોય છે. એમાં અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિમાં ફેર શું?"

પણ ના ! ત્યાં આત્માની શ્રદ્ધા નથી, અહીં આત્માની શ્રદ્ધાથી શરૂઆત થાય છે

આચારાંગ સૂત્રમાં પહેલી વાત એ બતાવી કે "એગ આયા" તું પહેલા આત્માને, એકને જાણ. એને જાણી લીધા પછી, એને સમજ્યા પછી, એનુ જ્ઞાન થયા પછી પ્રાણી માત્રમા તારા જેવા આત્માનુ દર્શન થશે, એના નાના-શા દુઃખનું પણ તને સ વેદનામા સ્પર્શન થશે. પછી હિસા તો સભવે જ કેમ ?

એટલે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ શુ થયા ? સાધ્ય નહિ, સાધન થયા, નિમિત્ત થયા. સાધ્ય કોણ ? આત્મા પોતે છે કોઈ માણસને નિસરણી ઉપર ચઢવું પડે છે, શા માટે ? ઉપર આવવા માટે. એટલે નિસરણી શું થઈ ? એક સાધન થયું. એ સાધન જો ન હોય તો ઉપર ન આવી શકે સાધન મહત્ત્વનું છે,—inevitable છે. એ અનિવાર્ય—indispensable ખરુ પણ તમે ઉપર આવી ગયા પછી એનુ કાર્ય પૂરું થયુ.

એમ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ મોક્ષ પામવામાં એક મહત્ત્વનુ સાધન છે, નિસરણી છે પણ પહોચવાનુ કોને ? સાધકને પોતાને એટલે કહ્યુ કે આત્માની ઓળખથી સમ્યગ્ દર્શનનો પ્રારંભ થાય છે

ઘણે ઠેકાણે એમ કહેવામા આવે કે દેવમા શ્રદ્ધા રાખો, ગુરુમા શ્રદ્ધા રાખો, ધર્મમા શ્રદ્ધા રાખો. પણ ભાઇ ! શ્રદ્ધા રાખનારો કોણ ? એને તો ઓળખો શ્રદ્ધા શા માટે રાખવી એ આપણે જાણવુ પડશે. શ્રદ્ધા રાખીને મેળવવાનુ શુ એ આપણે સમજવુ પડશે. આ વસ્તુઓ જો આપણને

સમજાય નહિ તો મૂળ વાત એ છે કે શ્રદ્ધા રાખે અને એ શ્રદ્ધાના નામે ઝઘડા કરે; શ્રદ્ધા રાખે અને એ શ્રદ્ધાના નામે રાગદ્વેષ વધારે. એટલે શ્રદ્ધા તો છે પણ શ્રદ્ધા શા માટે રાખવી એ વાત ભુલાઈ ગઈ.

નાનપણમાં તમે આ વાત સાંભળી હશે. કોઈ એક ભોળો આદમી માલ લઈને જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં એને ચોરો મળ્યા, એને લૂંટ્યો. માલ બધો જ લૂંટાઇ ગયો. જ્યારે એ ઘરે આવ્યો ત્યારે લોકોએ એને પૂછ્યું કે તારો બધો માલ ચોરાઈ ગયો છતાં તું હસે છે કેમ? તો કહે કે ચોરો કેવા મૂર્ખા! માલ લૂંટ્યો છે પણ ભરતિયું તો મારી પાસે પડયું છે. એ વેચશે કેમ? એમને ભાવની ખબર કેમ પડશે?

આ વાત સાંભળીને તમે કોઇકવાર હસ્યા હશો. પણ ખરેખર, જીવ એમ જ માને છે કે મારી પાસે શ્રદ્ધારૂપી ભરતિયું છે. પેલો ભોળો માણસ જેમ ભરતિયાને પકડીને બેઠો છે એમ આ માણસો શ્રદ્ધાને પકડીને બેઠા છે. પણ એકલી શ્રદ્ધા શું કામ લાગવાની? શ્રદ્ધા શા માટે રાખવી એ એક પ્રશ્ન છે. જ્યાં સુધી એનો નિર્ણય ન કરો, એ માર્ગનો તમને અનુભવ ન થાય, એની અનુભૂતિનો સ્પર્શ ન થાય ત્યાં સુધી એ શ્રદ્ધા માત્ર ભરતિયાને વળગી રહેવા બરાબર જ છે. એવી શ્રદ્ધાને નામે અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ પોષાઇ જાય છે.

સંપ્રદાયો અને વ્યક્તિઓની શ્રદ્ધાથી માનવી ધર્મથી વંચિત થાય છે, તીર્થથી વંચિત થાય છે અને સાચા સાધુઓથી વંચિત થાય છે. કહે છે કે મને તો અમુક દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પર શ્રદ્ધા થઈ ગઈ. જેવી રીતે સુલો શિયા પાસે

ન જાય અને શિયા સુન્ની પાસે ન જાય એમ આ શ્રદ્ધાને નામે એક સપ્રદાય, એક પથ અને એક વ્યક્તિને વળગી રહે પછી માણસની જીવનદૃષ્ટિમા વિશાળ દૃષ્ટિનો અભાવ આવી જાય છે. જીવનનુ જે સત્યાનાશ વાળી નાખે છે સાધના કરવાનો આ એક જ ભવ છે. એમા વિકાસહીન અને વિશાળહીન જીવન કેમ પાલવે? સપ્રદાયની તુચ્છતામા જીવન પૂરુ થયુ તો ન પૂરી શકાય તેવુ નુકસાન પોતાના આત્માને જ થવાનુ છે

ચક્રવર્તીના સુખ ભોગવવા માટે બીજો ભવ મળે પણ ખરો, દેવલોકમા તો તિર્યંચમાથી પણ જવાય છે પણ મુક્તિ પામવા તો સાધન–સામગ્રીપૂર્ણ આ જ એક ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ છે. બીજુ એવું કોઇ સ્થાન નથી કે જ્યાથી મોક્ષે જવાનુ હોય અનુત્તર વિમાનમા ગયેલા કે જેને મોક્ષ બહુ નજીક છે તેવાઓને પણ સાધના કરવા માટે આ માનવજન્મમા આવવુ પડે છે!

આ માનવજન્મમા આપણા વિકાસનો વિચાર કરવાને બદલે આવી અજ્ઞાન શ્રદ્ધામા જીવન પૂરું થઇ જાય તો આપણે જે મેળવવાનુ છે, દૃષ્ટિ જે રીતે ખીલવવી છે અને આત્મઅવબોધ કરી સાધના દ્વારા આ એક જન્મમા આપણે જે કામ કરી લેવાનુ છે તે રહી જશે

સાંજે લગ્ન હોય અને તમારી પાસે માત્ર એક જ દિવસ હોય તો તમે એ દિવસનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરો છો? એ વખતે મિત્ર આવીને કહે કે ચાલો, હૉટલમા જઇને બે ચાર કલાક બેસીએ, ગપ્પા મારીએ! તો તમે શુ કહો? તમે કહો કે "ભલા માણસ, સાંજે તો લગ્ન છે, આ કાઈ

ગપ્પા મારવાનો સમય છે ?" પેલો કહે કે મારા ખરચે હું તમને ચા પાઈશ, તો તમે તુરત કહેશો કે "તું સમજતો કેમ નથી. મારી પાસે સમય બહુ થોડો છે, તેને હું કેવી રીતે નકામો વાપરી શકું ? સાંજે લગ્ન છે અને બધી તૈયારીઓ કરવાની છે."

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પરણવા બેઠેલો માણસ પણ આવી ભૂલ નથી કરતો, છતાં કરે તો ય એને એટલું નુકસાન ન થાય જેટલું આ આત્મા પ્રમાદ કરે તો થાય. છતાં મનુષ્ય તો પોતાના કીમતી સમયને વેડફી જ રહ્યો છે. ગમે ત્યાં બે કલાક ગપ્પાં મારવા હોય તો કહે, ચાલ. ખાલી પત્તાં કૂટવામાં ચાર કલાક વેડફવા હોય તો કહે, ચાલ. પણ એ સમયને આપણે સ્વાધ્યાયથી, ચિંતનથી, અભ્યાસથી, ધ્યાનથી કે યોગથી ન ભરી દઈએ !

મહિના પહેલાની વાત છે હુ એક વ્યક્તિને ત્યા ગયો હતો મરણપથારીએ હતા મે કહ્યુ કે તમે હવે ધર્મધ્યાન કરો, જે કાઈ દાન કરવુ હોય એ કરી લો અને થેડીક તૈયારી કરો. તો કહે "મહારાજ, શુ આપ એમ માનો છો કે હુ મરી જવાનો છુ? એટલા માટે મે તમને બોલાવ્યા છે?" મે કહ્યુ "હુ એટલા માટે નથી આવ્યો હુ તો તમને એ કહેવા આવ્યો છુ કે આત્માની સાધના કરવી હોય તો નિવૃત્તિ અનિવાર્ય છે" પેલા ભાઈ કહે "હુ તો પાછો ઊભો થઈ જવાનો છુ મહારાજ! તમે આવી કેવી વાત કરો છો? હજી તો મને પાસઠ થયા છે નિવૃત્તિ અત્યારે?" આવાને કહેવુ પણ શુ? મે કહ્યુ "તમે તો હજી સો વર્ષ જીવો એવા સશક્ત છો, પણ જાગ્રત રહો એટલુ જ મારુ સૂચન છે ચાલો, હુ તમને સભળાવુ" ચાર દિવસ પછી મે સાભળ્યુ કે એ ભાઈ તો ઊપડી ગયા!

માણુસ અજ્ઞાનમા ન પોતાનુ કરે છે, ન પાછળ રહેલા સ્વજનોનુ કરે છે પણ માણુસ જો દૃષ્ટિવાળો હોય તો સ્વનુ પણ કરે અને પરનુ પણ કરે

મને લાગે છે કે આજની જે દેહરૂપી Company-કપની છે એ ક્યારે ફડચામા–liquidationમા જાય અને એના સગા રૂપી શૅરહોલ્ડરો રોતા થઈ જાય એ ખબર પડે એમ નથી જો ખરેખર વિચાર કરવા જાઓ તો આ સગા બધા જ શૅર હોલ્ડરો છે કોઈકને નવ ટકા તો કોઈકને બાર ટકા મળ્યા જ કરે અને આ કાયારૂપી કપની ચાલ્યા કરે જેવી આ કાયારૂપી કપની ગઈ એટલે સૌ રોવાના એમા જેના વધારે શૅર છે એ વધારે રૂએ છે

પામ્યા !" એનો જવાબ તમે ઝીણવટથી વાંચ્યો છે? દીકરો ભલે લખે કે અમારા બાપા સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે, જવાબમાં તો લોકો લખે છે. "તમારા બાપા સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે એ બહુ જ ખોટું થયું !" કારણકે સ્વર્ગવાસ પામે એવું કોઈ કામ એણે કર્યું જ નથી એ તેઓ જાણતા જ હોય છે તો એ લાગવગ લગાડીને સ્વર્ગવાસમાં કેવી રીતે ગયો ! બાપડો દીકરો લાગવગ લગાડીને મોકલી દે કે મારા બાપા સ્વર્ગવાસમાં ગયા છે, પણ લોકો શેના માને ? એટલે જ ચોખ્ખે-ચોખ્ખું લખે છે, "આ બહુ ખોટું થયું !"

જેમ કોર્ટમાંથી ખોટો માણસ છૂટી જાય અને તમે કહો કે બહુ ખોટું થયું, ન્યાય જેવી કોઈ વસ્તુ રહી નથી, લાગવગથી કામ થાય છે. કાગળના જવાબમાં પણ આ જ અર્થ રહેલો છે.

માણસ જો સારુ જીવન જીવે તો આવો કોઈ પ્રશ્ન આવતો જ નથી.

સમાધિમરણ પામવા માટે જીવનની આ એક યાત્રા છે. એ યાત્રામાં મનુષ્યે પોતાનો વિચાર કરવાનો છે પહેલો વિચાર એ કે હું એક આત્મા છું અને મારા આત્માના વિકાસ માટે આ દેહને મેં એક સાધનરૂપે સ્વીકાર્યું છે હું ગમે ત્યાં જાઉં પણ મારો આત્મા સ્વચ્છ રહેવો જોઈએ આ કવરની ખાતર મારો ચેક ક્યાય ગુમ ન થઈ જાય એ મારે જોવાનું છે.

કવરને તમે ખૂબ સારી રીતે સાચવજો, કારણકે એમાં જ તમારો આ ચેક રહેવાનો છે. પણ જ્યારે એવો

પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે બેમાંથી કયું ફાટી જાય તો એ વખતે તમારે નિર્ણય લેવાનો કે ભલે કવર ફાટી જાય, ચેક ફાટવો ન જોઇએ.

એમ આત્મા અને દેહ—જ્યારે એકાંતમાં બેઠા હો અને તમને થાય કે મારા આત્માનો નાશ થાય છે તો ગમે તેવા લાભને પણ જતો કરો. આત્માને બચાવવાની દૃષ્ટિ આવી ગયા પછી તમે ટોળામાં હો કે એકાંતમાં હો; પ્રલોભનમાં હો કે પ્રવૃત્તિમાં-પણ તમે અડગ રહી શકશો. જે લોકો પ્રલોભન સામે અડોલ રહી શકયા અને જેમનામાં અડોલ રહી શકવાની તાકાત આવી તે આ દૃષ્ટિથી જ.

સ્થૂળીભદ્ર ચાર મહિના વેશ્યાને (કોશ્યાને) ત્યાં રહ્યા. રૂપ, રંગ અને શૃંગારથી ભરેલી નાર સામે છે, ષડરસનાં ભોજન છે, ઉત્તેજક નૃત્યોનાં ચિત્રોથી ભરેલી રંગશાળા છે. માણસની વૃત્તિઓ પ્રદીપ્ત થઈ જાય એવા વાતાવરણ વચ્ચે પણ સ્થૂળીભદ્ર શાંત અને સ્વસ્થ છે. શાંત અને સ્વસ્થ રાખનાર તત્ત્વ કયું ? આ આત્માનું જ્ઞાન.

એ જ્ઞાન ન હોય પછી ઘડપણ હોય કે વડપણ હોય; તીર્થ હોય કે તરાપો હોય, લપસતાને કોઈ નહિ બચાવે. આત્મજ્ઞાનના અભાવે વ્યાસ જેવા વ્યાસ તરાપો ચલાવતી મત્સ્યગંધામાં મોહી પડ્યા. તમે એમ માનો કે તીર્થમાં જાઓ અને તરી જાઓ ? દુનિયામાં એવું કોઈ સ્થળ નથી કે જ્યાં અજ્ઞાની માણસનો વિકાર જાગતો ન હોય ! અને એવું કોઈ સ્થાન કે વ્યક્તિ નથી કે જે જાગ્રત આત્માને પાડી શકે. બચવા માટે પહેલાં પોતાને જ્ઞાન થવું જોઇએ.

પરણવા માટે મા-બાપે દબાણ કરી આગ્રહપૂર્વક પૂ

ચંદ્રને લગ્નના મંડપમા બેસાડ્યો,–કહ્યુ· પરણુવુ જ પડશે પણ એમણે લગ્નના મંડપને જ વૈરાગ્યનો મંડપ બનાવ્યો એના અંતરમા, રોમરોમમાં વૈરાગ્ય ભર્યો છે એ સ્ત્રીને જુએ છે તો કઈ દૃષ્ટિથી જુએ છે? આ શરીરમા એક જ્યોત જગી રહી છે. આ તનના કોડિયામા ચૈતન્યનો પ્રકાશ તગતગે છે

નારી નરકની ખાણ એમ કોઈ બોલી દે એ ઉપરથી એમનામા વૈરાગ્ય છે એ ભ્રમમા કદી પડશો નહિ એ નરકની ખાણ નથી, પોતાની વૃત્તિઓ નરકની ખાણ છે પોતાનામા જ અધમ વૃત્તિઓ પડેલી હોય તો સામી વ્યક્તિ શું કરે? જેઓ એમ માને કે સ્ત્રીઓને વધારેમા વધારે ભાંડીએ, ઉતારી પાડીએ, નિંદા કરીએ તો આપણે નિર્વિકારી તો તે ભૂલ છે એક રીતે જુઓ તો પોતાની વૃત્તિઓનુ પ્રદર્શન છે. સાચી સમજણમા સ્ત્રી કે પુરુષ ખરાબ નથી પણ એના પ્રત્યે જે કામવૃત્તિ જાગવી એ ખરાબ છે, અને કામવૃત્તિ જે દેહમાં જાગે છે એ દેહ નરક છે ને કામવૃત્તિ ન હોય તો આ દેહ એક મંદિર છે જે દેહમાં કામવૃત્તિ જાગી એ દેહમાં નરક આવ્યું. ત્યાં સામી વ્યક્તિ નરક ક્યાથી થઈ?

બે વૃદ્ધ મિત્રો વાત કરતા હતા, 'અઢી નંબરના ચશ્મા લીધા હોય તો સારી રીતે વાંચી શકાય ત્યા એક ગામડિયો બેઠો હતો એને કાને આ વાત પડી એ ઊઠ્યો અને સીધો ગયો ચશ્માવાળાને ત્યા "એય! અઢી નંબરના ચશ્મા લાવ" એ ચશ્મા ચઢાવી આગળથી જુએ, પાછળથી જુએ પણ વાચી શકે નહિ. ચશ્માવાળાએ કહ્યુ કે તમારો નંબર બરાબર નહિ હોય, એટલે ત્રણ નંબરના આપ્યા એનાથી પણ ન વંચાયુ. કલાકની મહેનતને અંતે દુકાનદારને

ર શંકા આવી એટલે પૂછ્યું · "ભાઈ, તમે આ બધું રો છો પણ તમને વાચતા તો બરાબર આવડે છે ને?" ામડિયાએ કહ્યું · "મને જો વાચતા આવડતું હોત તો હું શ્મા લેવા શુ કરવા આવત?"

ચશ્માથી વાંચતાં નથી આવડતું પણ વાંચતાં આવડતું ાય તો વાચનમા એ મદદ કરે છે, એ વાચતા શીખવાડતા નથી.

જેમ પેલા ગમાર માણસે ચશ્મા ઊથલાવી ઊથલાવીને ેલાને હેરાન કરી મૂકયો એમ આ જીવ પોતાનું અજ્ઞાન પાસ્યા વિના સસારમાં ગાળો દેતો ચાલ્યો જાય છે: આ રાબ, તે ખરાબ. પણ વસ્તુ ખરાબ છે કે વૃત્તિ ખરાબ ે એનું સંશોધન એણે કદી કર્યું નથી.

જ્યાં સુધી વૃત્તિ સામે તમારી દૃષ્ટિ ન જાય, વૃત્તિનુ વેશ્લેષણ ન કરો ત્યાં સુધી જગતના પદાર્થોમા સમભાવ અને તટસ્થતા આવવા બહુ દુષ્કર છે.

મે એવા ઘણા માણસોને જોયા છે. એ ધર્મમાં જોડાય, મદિરમાં જાય ત્યારે ઘેલા ઘેલા થઈ જાય અને બહાર જાય એટલે જાણે ધર્મ સાથે કાઈ લાગેવળગે જ નહિ.

જ્ઞાન અંદરનું હોય તો એક સરખો સમભાવ ટકી શકે. તમે જે કરો તેમાં સંવાદ લાવો. તમને ખ્યાલ રહે કે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમા મારો આત્મા છે, જે સમાધાન ચાહે છે. એવુ તો ન જ બને કે તમે આખો ય દિવસ ઉપાશ્રયમા કે દેરાસરમા રહો. દિવસના ૨૨ કલાક તમારે દુનિયામા કાઢવાના છે. તમે દુનિયામાં ઉપયોગવત-જાગ્રત ન રહો અને અહીં માત્ર બે કલાક માટે જ ઉપયોગવંત રહો તો

૨૨ કલાકનું શું ? એથી તો બે કલાકનું પણ ધોવાઈ જાય. જમા કરતાં ઉધાર વધી જાય. ઉપયોગની સાવધાની તમને મળી જાય, તો દરેક પ્રસંગે તમે વૃત્તિઓનું સંશોધન, અવલોકન, નિરીક્ષણ કરી શકો.

નાનક એકતામાં બહુ માનતા. નાનકને લખનૌના નવાબ અવારનવાર જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરવા મળતા. નવાબને કાજીએ કહ્યું : "નાનક મોટી વાતો કરે છે પણ નમાજ પઢવા કદી આવે છે?" એટલે નવાબે નાનકને પૂછ્યું: "તમે મારે ત્યાં આવીને નમાજ પઢશો?" નાનકે કહ્યું: "હું આવીશ, જરૂર આવીશ. એમાં મને શો વાંધો છે?" નાનક તો ગયા. નમાજ પઢવાની શરૂઆત થઇ. નાનક તો એકધ્યાન, એકતાન હતા. પેલા બન્નેએ નમાજ તો શરૂ કરી. ત્યાં નવાબને થયું: "નમાજ જલદી પૂરી થવી જોઇએ. આજે અરબસ્તાનથી ઘોડાવાળો આવવાનો છે. સારામાં સારા ઘોડા લેવાના છે. મેં વળી નાનકને આજે ક્યાં બોલાવ્યો!" કાજી ગર્વમાં ચકચૂર હતો—હું કેવો કે આ નાનકને ઝુકાવીને લઈ આવ્યો. એને મસ્જિદમાં માથું ઘસતો કરી નાખ્યો! મેં એને વટલાવી નાખ્યો!

સ્વાર્થની ધૂનમાં જ નમાજ પૂરી થઈ. કાજીએ કહ્યું: "અરે! તમે તો ઊભા જ છો. અમારી જેમ વળી વળીને નમાજ તો પઢ્યા જ નહિ." નાનકે કહ્યું: "નમાજ તો ખરી રીતે હું પઢ્યો છું, તમે નમાજમાં હતા જ ક્યા? એક જણ ઘોડા ખરીદવા ગયો હતો અને બીજો નાનકને વટલાવી નાખ્યો તેની મગરૂરીના ગર્વમાં ચકચૂર હતો." બન્નેને આશ્ચર્ય થયું. અંતરની વાત એ કેમ જાણી ગયા!

વટલાવવાથી કંઈ કલ્યાણ થતાં નથી પોતાને સુધારવાને બદલે બીજાને સુધારવાનો જાણે ઇજારો લીધો!

આપણે કોઇને સુધારવાનો ઇજારો લીધો નથી. પહેલાં તો આપણે પોતે જ સુધરીને સ્વનો વિકાસ કરીએ.

પૂર્ણ વિકસિત અને શુદ્ધ આત્માના સંપર્ક માત્રથી જે સુધારો અને નિર્મળતા આવી શકે તે અણુવિકસેલ અને અશુદ્ધ માણસનાં ભાષણોથી પણ નહિ આવે.

મારા અભ્યાસ કાળમાં મારા ગુરુ કહેતા કે તું પ્રવચન આપે ત્યારે એવો ખ્યાલ પણ ન આવવો જોઇએ કે હું લોકોનો ઉદ્ધાર કરું છું. તું એમ વિચારજે કે હું સ્વાધ્યાય કરવા બેઠો છું, અને એ સ્વાધ્યાયમાં આ બધા મારા સાક્ષી છે. સ્વાધ્યાયમાં ક્યાંય પ્રમાદ થાય તો શ્રોતાઓ સુધારે કે તમે આ વિષય ઉપર બોલતા હતા અને ક્યાં ઊપડી ગયા? આમ તમારા સ્વાધ્યાયનો ઉપયોગ અખંડ રહે. શ્રોતાજનો તો તમારા પરીક્ષકો છે. તમે એકલા ચોપડી વાંચતા હો અને તમારે થોડીકવાર આરામ કરવો હોય તો કરાય, ચોપડી મૂકી પણ દેવાય, પણ એક કલાક પ્રવચન ચાલતું હોય એમાં એ ન ચાલે. સ્વાધ્યાય ચાલતો હોય અને એમાંનો કોઇ વિચાર કો'કને ગમી જાય, જચી જાય, અંતરમાં ઊતરી જાય, ક્યાંક લાગુ પડી જાય અને શુદ્ધિ આવી જાય તો તે સહજ છે. પણ ઉદ્ધાર કર્યાનો અહંકાર ન આવવો જોઇએ.

નદી વહે છે, વહેવાનો એનો સ્વભાવ છે. એનો એવો હેતુ નથી કે લાવ, ગામનાં લોકોનાં કપડાં ધોતી જાઉં, લોકોને પાણી પાતી જાઉં. એને તો વહેવું છે; સાગરમાં મળી જવું છે, વચ્ચે આવતા ગામડાંઓના લોકોને પ્રવાહનો લાભ મળતો હોય તો એ એમનું સદ્ભાગ્ય છે.

એવી રીતે સાધુ સાધનાના પ્રવાસમાં પ્રગાણ કરી રહ્યો હોય છે. એમાં લોકો આવીને લાભ લેતા હોય તો બહુ સારી વાત છે. આમાં સાધુને ગર્વ નહિ આવે. ઘણાને તો અમુક દેશના ઉદ્ધારક હોવાનો ગર્વ આવી ગયો છે પોતાના નામની આગળ વિશેષણ તરીકે એનો ઉપયોગ કરે! અમુક દેશોદ્ધારક! પણ પહેલાં તું તારો ઉદ્ધાર તો કર! કોઈ કોઈનો ઉદ્ધાર કરી શકતું નથી. આ એક અજ્ઞાન છે અને આ અજ્ઞાન જ માણસને ભુલામણીમાં નાખે છે.

જે ઘડીએ આ દૃષ્ટિ આવી, કે મેં આનો ઉદ્ધાર કર્યો, એને તાર્યો, એ જ ઘડીએ પતન. આ ગર્વે ઉપર લઈ જવાને બદલે નીચે નાખી દીધો. માણસે સહજ દશામા રહેવાનું છે.

જેમ દીવો બળતો હોય એના પ્રકાશમાં કોઈ પણ વાંચી શકે, તેમ જ્ઞાનદશામાં કે સ્વાધ્યાયમાં પણ સહભાગી બને.

અહંકાર આવતા અસ્મિતાનું કેન્દ્ર સ્થૂળ બની જાય છે, ત્યાં સૂક્ષ્મતા સંભવે જ કેમ?

આંતરધ્વનિ સૂક્ષ્મ છે. આ ધ્વનિનો સ્પર્શ એ જ પ્રાર્થના છે. સમાધિ કહો કે ધ્યાન કહો, આ બધાં તો નામ છે. મૂળ વસ્તુ શું છે એ આપણે જોવાનું છે.

લોકો લઢી કયાં રહ્યા છે? નામના નામે લઢી રહ્યા છે. આત્મ–રામના કામના નામે ઝૂરતા હોત તો તો કલ્યાણ થઈ ગયું હોત. પણ રામનું કામ શું છે એ ખબર નથી અને નામ યુદ્ધનું ધામ બન્યું છે.

આ વિશ્વમાં એક ઊર્ધ્વગામી પરમતત્ત્વ છે. એ પરમ-તત્ત્વ સાથે એકતા સાધવી એનું નામ પ્રાર્થના, એનું નામ

ધ્યાન, એનું નામ સામાયિક, એનુ નામ શુદ્ધિ અને એનુ નામ સમાધિ.

ભગવાન આગળ સ્તવનમા શું કહીએ છીએ? "હું તો ક્રોધ કષાયનો ભરિયો, તું તો ઉપશમનો દરિયો" આ અંતરનો ખ્યાલ આપે છે? હું ક્રોધથી ભરેલો છું, તું ઉપશમથી સભર છે, તો હવે તારા અને મારા વચ્ચે મેળ કેમ જામે?

આ વસ્તુનો વિચાર કરવા માટે આપણે તીર્થે, મંદિરે જઇએ છીએ. આ એકતા ન આવે; પરમાત્મતત્ત્વની સાથે મળવાનું ન થાય; તો આપણે જે લેવું જોઇએ, જે મેળવવુ જોઈએ, તે જ રહી જાય.

કોઇકવાર તો પરમતત્ત્વને મળો! મળવાની એ ઘડી કેવી પરમશાતિની હોય! એનું મિલન વર્ષમાં એક વાર પ્રાપ્ત થાય તો પણ ભવે. એ ભલે એક કલાક માટે હોય પણ એ એક કલાક જીવનના હજારો કલાકને ટપી જાય એવો કલાક છે. જિંદગી વર્ષોથી નથી મપાતી, આવા કલા કોથી મપાય છે. જિંદગી જો વર્ષોથી મપાતી હોત તો તો વૃક્ષો અને જનાવરો હજારો વર્ષ આમના આમ જીવતાં હોય છે

જીવવું શુ છે? અનુભવવુ છે, સવેદન કરવાનું છે, અને સવેદન કોની સાથે? પરમતત્ત્વની સાથે એકતાનું સંવેદન કરવાનું છે. જેટલી એકતા માણસ કરી શકે એટલો એ સાચા અર્થમાં જીવે છે.

રાવણ બીજી બધી બાબતમાં પૂરો હતો પણ એક વાર થોડા સમય માટે એ એકતાર બની ગયો, એકરૂપ બની

ગયો, સ્વમાં ઓગળી ગયો સારંગીનો તાર તૂટે તો એની એકતા તૂટે એની ખાતર એ નસ તોડીને પણ એકતા ટકાવવા માગે છે. એણે શું કરી નાખ્યું? ગજબ કરી નાખ્યો તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી નાખ્યું કેટલી વારમા તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યુ? વર્ષો નહિ, કલાકોમા

આ તો સોદો છે. લાગી જાય તો થોડીકવારમાં. આખો જન્મારો સુધરી જાય. કેટલાક હમેશ બજારમા જાય અને કાંઈ ન મેળવે અને કેટલાક બજારમાં જાય, બેસે, એકાદો સોદો એવો કરે કે પછી બાર મહિના એમને ઊંચું પણ જોવુ ન પડે.

ધર્મ પણ એમ જ છે. કોઈ એમ કહે કે હું રોજ ઉપાશ્રયમા બેસું છું, સૂઈ રહું છું. એ ઉપરથી એમ માનવા જેવુ નથી કે આ બહુ કમાણીવાળો લાગે છે. હા, એ બેઠો બેઠો બીજું પણ કરતો હોય. કોણ શું કરે છે એની ગણતરી જ કરતો હોય એમ તો પૂજારી પણ ભગવાન પાસે જ રહે છે. શુ એ તરી જાય?

તરવાની રીત કાંઈ જુદી જ છે. આધ્યાત્મિક કમાણી સહેલી નથી. લય લાગવો એ બહુ મુશ્કેલ છે શિખર ઉપર ગયેલા તળેટીએ આવી પછડાયાના હજારો દાખલાઓ છે શિખર ઉપર ગયેલાઓને પણ કોઈકવાર પાછું નીચે તળેટીમાં જવાનું મન થઈ જાય છે.

ધર્મમાં પણ એવું જ છે. માણસ ધર્મ કરતો હોય, એ બધાને છોડી બેઠો હોય. ક્રોધને છોડ્યો, માનને છોડયુ, માયાને છોડી લોભને છોડ્યો પણ કોઈકવાર એને પાછી એવી વૃત્તિ જાગે અને એ બીજા જ પ્રકારના લોભમા ઊતરી --- ધનનો લોભ ન હોય પણ બીજો જ કોઈ લોભ જાગી

જાય. આ બધું છોડીને એ શિખર ઉપર ગયો હતો પણ બીજા લોભે પાછો એને ત્યાંથી તળેટીએ આણ્યો

નાનકે પેલા કાજીને એ જ કહ્યું: "પ્રાર્થના, નમાજ તો મેં કરી. તું તો મને ઝુકાવવાની ધૂનમાં હતો. તમે બન્નેએ નમાજ પઢી છે જ કયાં ? તમે તો ખાલી ઊઠાનીચા થતા હતા. વૃત્તિ તો સ્વચ્છંદ થઈ ભટકતી હતી."

નવાબે અને ઈમામે પૂછ્યું: "અમારા મનની અંદર રહેલી વાત તમે કેમ જાણી ?"

દિલ અને દિલ વચ્ચે સંદેશા ચાલ્યા જ કરે છે. મનના પડદા છાના નથી રહેતા. માણસ ન બોલે તો પણ ઘણીવાર જણાઈ આવે છે.

એક ડોશી પોતાની દીકરીને લઈને જાય છે. રસ્તામાં ઊંટવાળાને જોઈને કહે છે કે મારી દીકરીને તું ઊંટ ઉપર બેસાડ, એ થાકી ગઈ છે. પેલાએ કહ્યું કે આ ઊંટ હવા ખાવા અને ફરવા માટે છે, ભાડાં માટે નહિ. આગળ જતાં ઊંટવાળાનો વિચાર બદલાયો. યુવાન છોકરી હતી, દાગીના પહેરેલા હતા. આવી તક મેં જતી કરી ! એ ઊભો રહ્યો. ડોશી આવી એટલે ઊંટવાળાએ કહ્યું, કે તારી છોકરીને બેસાડી દે, એટલો મને સેવાનો લહાવો મળે. ડોશીએ કહ્યું: "એ સમય તો ગયો." "કેમ ?" "તને જે કહી ગયો એ જ મને કહી ગયો." "શું કહ્યું ?" "તને જે વિચાર આવ્યો એ વિચાર મને પણ આવી ગયો."

આવું reflection સામાન્ય ભૂમિકા પર રહેલા માણસોને પણ થાય. તમે વ્યાપાર કરતા હો અને કોઈકવાર મુશ્કેલીમાં આવો તે પહેલાં જ તમને intuition નથી આવતું ? બહાર-

ગામ કોઈ બીમાર હોય અને તમને એના પત્રથી જાણ થાય એ પહેલા કાગળ લખવાનું મન થઈ જાય છે ને? કોઈક માણસ આવતો હોય ને તમને સાભરે કે ફલાણાભાઈ કેમ આવ્યા નથી? અને એ જ સમયે એ બારણે ટકોરા મારે તમે કહો કે તમે સો વર્ષના થવાના, હમણા જ તમને યાદ કર્યા.

વાત એ છે કે વિચારોની કેટલી જબરજસ્ત શક્તિ છે એનો લોકોને ખ્યાલ નથી. મહાપુરુષોને એનો ખ્યાલ છે, એટલે એકેએક વિચારને એ સારો રાખે છે. દરેક વિચારને એ ધોઈને સ્વચ્છ રાખે છે.

અમુક દેશના સમાચાર લોકોના રેડિયો ઉપર ન આવવા દેવા હોય તો રેડિયો સૅન્ટરવાળા centreમાંથી એ તાર જરા ફેરવી નાખે પછી એ સૅન્ટર ઉપર તમે ગમે એટલીવાર સ્વિચ ફેરવો પણ ત્યાના News તમારા સ્ટેશન ઉપર નહિ આવે.

એવી જ રીતે આપણું આ ચૈતન્ય એક એવુ centre છે, જેમા વિશ્વના બધા જ પ્રવાહો તમે પકડી શકો. પણ અંદરનો તાર ખસી ગયો તો સામાનો પ્રવાહ નહિ ઝિલાય

એટલે જેટલા વિચારો સારા બનતા જાય, શુદ્ધ બનતા જાય, ઉચ્ચ બનતા જાય, એનો ફાયદો કોને છે? તમને છે. પછી તમે બધા વિચારો wavesની જેમ receive કરી શકો આ શક્તિ બધામાં પડી છે. ખાસ કરીને એ તમને માતાઓમાં દેખાશે માતૃહૃદય એટલુ તૈયાર હોય છે કે, પોતાના સંતાનનાં અશુભમાં અને શુભમાં એ તારો ઝણઝણી ઊઠે છે.

એક wire હોય, એ ખાલી પડેલો હોય ત્યારે એમાં કોઈ જ ઉષ્મા ન હોય. પણ એ જ wireને લઈ તમે plugની સાથે જોડી દો છો પછી એ electrified થઈ જાય છે એમાં હવે વિદ્યુતપ્રવાહ વહે છે, electricity છે. આ શું થયું? એનું જોડાણ મૂળ સાથે થયું. એની બધી શક્તિ પેલા wireમાં આવી ગઈ. પછી એને જે જે bulb અડે તે પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠે.

એવી જ રીતે આ ચૈતન્ય મહાચૈતન્યની શક્તિનાં plugમાં ગોઠવાઈ જાય છે અને એની બધી શક્તિઓ આ નાનકડા વાયરમાં, ચૈતન્યમા અવતરણ પામે છે. આપણે એકાગ્રતા દ્વારા, ધ્યાન દ્વારા, પ્રાર્થના દ્વારા, આ શક્તિનો પોતાનામાં સંચાર કરાવવો એ જ આપણી બધી ય ક્રિયાઓની પાછળ રહેલો એક મુખ્ય ઉદ્દેશ અને આશય છે.

પણ એ પહેલાં આપણને ખ્યાલ આવવો જોઇએ કે હું એક જ્યોતિ છું, પ્રકાશ છું અને આ દેહ એ તો માત્ર એક કોડિયું છે. આ કોડિયામાં જે જ્યોત છે એની જ કિંમત છે. કોડિયું ફૂટે તો ફૂટવા દો પણ જ્યોતને જાળવી રાખવાની છે.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રથમ ભૂમિકા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એ છે. આત્મામાં શ્રદ્ધા શરુ કરવી એ સૂક્ષ્મ ભૂમિકાની વાત છે.

આ ભૂમિકાનો પ્રધાન વિચાર–હું આત્મા છું, અમર છું. મરી જાય છે તે દેહ છે. જ્યાં સુધી હું આ દેહ અને વૃત્તિઓના સંગે છું ત્યાં સુધી હું મરણધર્મી બની પરિભ્રમણ કરું છું.

આ મરણધર્મી ન બનવા માટે દેવ, ગુરુ અને ધર્મનો ટેકો છે એના સહારાથી હુ શુદ્ધ બનુ છુ. દેવ, ગુરુ અને ધર્મ મારા સાધન છે, સહાયક છે, ઉપકારી છે અને ઠેઠ મોક્ષ સુધી પહોચાડવામા પૂર્ણ મદદગાર છે મદદગાર છે પણ મદદ લેનારો હુ પોતે છુ મદદ લેનારમા જોર નહિ હોય તો મદદગાર તમને શુ કરે ભાઈ?

પગથિયુ છે પણ ચઢનારો જ જો તૈયાર ન હોય તો પગથિયું કોઇને ઉપર ધકેલતુ નથી આ ચઢનારને ઘણા ભૂલી ગયા અને પગથિયાં એમને યાદ રહી ગયા આ ગોટાળો નથી? આજે મોટા ભાગના માણસો પગથિયાને જ યાદ કરે છે, ચઢનાર પ્રતિ લક્ષ્ય જ નહિ.

મારે કહેવાનુ એ જ છે, કે સમ્યગ્ દર્શનનો પ્રારભ એટલે "ચઢનાર કોણ"ની સમજ, ચૈતન્યનું લક્ષ્ય આ લક્ષ્યને સતત લક્ષમાં રાખી દેવ, ગુરુ અને ધર્મની આરાધના કરો અને સ્વરૂપનો પૂર્ણ અનુભવ કરો.

" વિકાસ "

' વિકાસ ' એ તમારી સંસ્થાના માસિકનું નામ છે. હું ઈચ્છું છું કે એ જ તમારા સૌનો જીવન આદર્શ હો.

વિકાસ! હા, વિકાસ એટલે ખીલવું, હૃદયને ખોલવું, અંધકારને બહાર ફેંકવો અને પ્રકાશનો સત્કાર કરવો.

વિકાસ એ વૃત્તિ નહિ, પ્રવૃત્તિ છે. ગતિ નહિ, પ્રગતિ છે.

કળી એ વિકાસ અભિમુખ બને છે. એ ખીલતી જાય છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ હૃદયમાં ભરતી જાય છે. પ્રકાશના સ્પર્શે કળીકળીમાંથી સૌંદર્ય વિકસે છે.

માણસનું જીવન પણ બિડાયેલી કળી જેવું છે. એ વિકસે તો ભક્તિ, પ્રેમ અને પ્રભુતાનો પ્રકાશ ઝીલી, પોતાના જીવનને સાંદર્યમય બનાવી દે.

ઘરના મધ્ય ભાગમાં ફૂલદાનીમાં પુષ્પોને આપણે ગોઠવીએ છીએ, કારણકે એ ખીલી જાણે છે, પ્રકાશને ઝીલી જાણે છે, પોતાના જીવનનો વિકાસ કરી શકે છે. જો પુષ્પ ખીલી જાણે તો માણસનું હૃદય શા માટે ખીલી ન શકે?

ફૂલનો વિકાસ માણસના મનને આકર્ષી શકતો હોય તો વ્યક્તિનો વિકાસ કેમ ન આકર્ષે?

જેમણે પોતાના વિકાસમય જીવનની સુવાસ ફેલાવી એમના નામનો, એમના સ્મરણનો, એમની કીર્તિનો ડંકો આજે પણ સર્વત્ર વાગી રહ્યો છે, એ કાંઈ ધન–સંપત્તિ આપી નથી ગયા પણ એ વિકસી ગયા. એમના સમયમા એ વિકાસની પૂર્ણતા પામી શકચા.

જેમ જેમ કાળ વહેતો જાય છે તેમ તેમ આવા મહા પુરુષોના નામની સુવાસ વધારે અને વધારે ફેલાતી જાય છે, લોકોને પ્રેરણાના પાન કરાવી તેના માર્ગને અજવાળી રહે છે.

જે દેહમાં જીવીએ છીએ એ દેહ પડી જવાનો, જે દુનિયામાં રહીએ છીએ એ દુનિયા વીખરાઈ જવાની અને જે સ્વજનો આપણી પાસે છે એ છૂટા પડવાના. ટૂંકમાં કશુ જ શાશ્વત નથી, છતા આપણે જાણે અમરત્વ પ્રાપ્ત કરીને આવ્યા હોઈએ એમ વર્તીએ છીએ ?

માણસ પૂતળાં મુકાવવાથી કે ફોટાથી અમર નથી બનતો. એ એના સુકાર્યોથી અમર બને છે. જેમ જેમ કાળ વહેતો જાય તેમ તેમ સુકાર્યોનું તેજ વધતુ જાય છે. જેમ અંધારામાં દીવો ચમકે છે એમ કાળ વ્યતીત થતાં એમનાં નામ ચમકે છે.

આપણે વિચારીએ કે આપણે સંસારમાં શું કરી શકીએ ? સંસારને શુ આપી શકીએ ? સંસારમાંથી શું લઈ જઈ શકીએ ?

થોડુંક લેતા જઈએ ને થોડુંક દેતા જઈએ આ લેવડ દેવડ છે. પણ તમને એમ થશે કે શું લેવું અને શું દેવું ?

આ સંસારમાં લેવા જેવું હોય તો લોકોની શુભેચ્છા છે. રોજ એકાદી પણ શુભેચ્છા જીવનના ખાતામાં જમે

થવી જોઇએ સાંજે સૂવા જતી વખતે તમારા મનને પૂછો કે આજે મે શું સારું કામ કર્યું ? એકાદ નાનકડુ પણ કામ યાદ કરો. આંધળાને દોરવાનું, કૂતરાને રોટલી આપવાનું, તરફડતા જીવજંતુને છાયે મૂકવાનું, પડોશીને સારી વાત કહી દુઃખમાં આશ્વાસન આપવાનુ. એ નાની વાતોમા પણ શુભેચ્છાઓનો સંગ્રહ છે.

બીજાના હૃદયમાંથી પ્રગટેલ આશીર્વાદનો પ્રવાહ તો તમારા જીવનને નવપલ્લવિત કરી દે એવો હોય છે

લોકો એકબીજાની નિંદા કરે, પાછળથી ખરાબ વાતો કરે. પણ આ કુટેવથી ફાયદો શો ? જીભ અપવિત્ર થાય, મન ખરાબ થાય અને જેની વાત કરી એને તો એની ખબર પણ નથી.

આ વાતનો ઊંડાણથી વિચાર કરશો તો થશે કે શા માટે હું બીજાની વાત કરવા જાઉં છું ? બીજાના પ્રશ્નોનો વિચાર કરવાનો મને શો અધિકાર ? અધિકાર હોય તો મારી કે મારી જોડે બેઠેલા હોય તેની વાત કરવાનો છે.

મોટા ભાગની શક્તિઓ બીજાની ટીકા કરવામાં, બીજાના દોષ જોવામાં ખલાસ થઈ જાય છે.

આવી નિંદાખોરીને કારણે સમાજમાં ઘણું નુકશાન થયું છે. જે સારા અને સાચા છે એમને માટે પણ હૃદયમાં ભાવ ન જાગે, થાય કે દુનિયા આવી જ છે તો આપણે પણ એવા કેમ ન બનીએ ?

બીજાના દોષ જોવા, દુર્ગુણો જોવા અને બીજાની પંચાતમાં જીવનના કીમતી સમયને વેડફવો એનાં કરતાં

જેને માટે તમને ખરેખર લાગતું હોય તેને જ કહો: "તમારામાં ઘણી સારી ટેવો છે એ જોઈ મારું મન તમારા પ્રત્યે આદર સેવે છે પણ તમારી આ એક ટેવ મારા મનમાં ખૂંચે છે, એને દૂર કરો તો સુવર્ણમાં સુગંધ ભળ્યા જેવું થાય" પણ એની ગેરહાજરીમાં વાત કરવી એ સંસ્કારી સ્ત્રીને અને એમાં પણ ધર્મીને તો શોભતી જ નથી.

ધર્મને માત્ર ધર્મસ્થાનોમાં જ પૂરી ન રાખો, એને સંસારમાં વાળો. ધર્મ એ જીવનને પારદર્શક, શુભ્ર બનાવવાનો કીમિયો છે. શબ્દોને નિંદા કરવામાં વાપરો એનાં કરતાં આશ્વાસનના હૂંફાળા બે શબ્દોથી બીજાને શાંતિ આપવામાં વાપરો તો કેવું સારું ?

તમારી પાસે પૈસો હોય, સાધનો હોય તો જે દુનિયામાં તમે રહેતા હો ત્યાં પડોશીને જુઓ. માણસ માણસને કામ નહિ આવે તો કોણ કામ આવશે ? તકતી માટે આપવા કરતાં તકલીફમાં ડૂબેલાં કુટુંબોને ખાનગી રીતે મદદ કરવામાં જ સાચી માનવતા છે.

આવી મદદ કરનાર પ્રત્યે તો આદર પણ જાગે અને આશીર્વાદ પણ પ્રગટે.

એક બ્હેન પહેલાં ગરીબોને સારી મદદ કરતાં હતાં પણ થોડા સમયથી એમણે એ બંધ કરી હતી. એમને પૂછ્યું તો કહે: "હું હવે ગરીબોને મદદ નથી કરતી કારણકે એકવાર એમનાં છોકરાંને મીઠાઈ લાવીને ખાતાં મેં જોયાં. મને થયું આ મદદને પાત્ર નથી."

મેં પૂછ્યું: "તમારી જેમ એ મા નથી ? માનો જીવ છે, પેટે પાટા બાંધી, દુઃખ વેઠીને પણ કોઈ સારા

દિવસે પેંડા લઈ એના ભૂલકાંને આપે. આ જોઈને તો તમારી આંખમાં અમી વસવાં જોઈએ. તમને એમ થવું જોઈએ કે અમે તો રોજ ખાઈએ છીએ, ચાલો ગરીબ પણ ખાય છે. એ પણ જીવ છે, મનુષ્ય છે. આ દૃષ્ટિ કેળવવાની જરૂર છે."

ઘણીવાર આવા પ્રસંગો જોઈ દાન દેનારા આ બહાને આપવાનું બંધ કરે છે.

સમાજમાં વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના ખોટા ખ્યાલ નીકળી જાય તો સમાજ બહુ નજીક આવે, એકબીજાને સમજે અને એકબીજાનો ટેકો બને.

આજે સુખનો દિવસ છે. શી ખબર કે કાલે સુખનો દિવસ નહિ બદલાય! કંચન, કાયા અને કુટુંબ અશાશ્વત છે. એ હોય ત્યારે એનો સારો ઉપયોગ કરી લો તો જીવન ધન્ય થાય. વસ્તુ હોય ત્યાં સુધી ઉપયોગ કરી લેવો.

એક રાજા પાસે એક વિચારક ગયો. વિચારકે પૂછ્યું: "તમે આટલા બધા સુખી કેમ છો?" રાજાએ કહ્યું: "આજે ઉત્તર નહિ આપું. પણ આ વડલાના ઝાડ નીચે બેસ, ત્યાં ૬ મહિના રહેવું પડશે. આ વડલો સુકાઈ જશે ત્યારે કહીશ."

પેલા વિચારકને એક જ વિચાર રાત–દિવસ આવે. આ વડલો જલદી સુકાતો કેમ નથી! ક્યારે સુકાશે? રોજ જુએ. ધીમે ધીમે પાંદડા પીળા પડવા લાગ્યાં અને ત્રણ મહિનામાં વડલો સુકાઈ ગયો.

વિચારક રાજા પાસે ગયો તો રાજાએ કહ્યું: "વડલો નવપલ્લવિત બને, ફળફૂલથી લચી પડે તો ઉત્તર આપીશ.

અને નવપલ્લવિત થતાં પહેલાં જો જતો રહીશ તો તને સજા કરીશ."

પેલો વિચારક રોજ બેઠો બેઠો કહે; "હે વડલા! તું નવપલ્લવિત બન તો ઉત્તર મળે. ઉત્તર નહિ મળે તો કાંઈ નહિ પણ હું જીવતો ઘરભેગો તો થાઉં." ત્રણ મહિના પછી કૂંપળો ફૂટી. એ દોડી ગયો રાજદરબારમાં. "રાજન! વડલો નવપલ્લવિત થયો છે." રાજાએ કહ્યું: "ઉત્તર મળી ગયો ને? વડલા નીચે બેસી રોજ નિસાસા નાખતો હતો તો તારા નિસાસાથી વડલો સુકાઈ ગયો. બીજા ત્રણ મહિનામાં આશીર્વાદ આપવા માંડયો, શુભેચ્છાઓ વરસાવવા લાગ્યો તો સૂકો વડલો લીલો થયો."

સંસારમાં લોકોની શુભેચ્છા લો તો વડલાની જેમ નવપલ્લવિત રહો, સુખી બનો. અને નિસાસા લો તો સુકાઈ જાઓ, દુઃખી બનો.

માત્ર મારું કલ્યાણ થાય એમ નહિ પણ સહુનું ભલું થાઓ એમ ઇચ્છો. સહુના ભલામાં મારું ભલું છે એમ વિચારો. કેટલાક કહે કે, બીજા ગયા ખાડામાં. પણ બીજા ખાડામાં જશે તો તમે ટેકરા ઉપર કેમ રહી શકશો? બીજા સુખી તો તમે સુખી.

સવારે પ્રાણ રેડીને પ્રાર્થના કરો :

शिवमस्तु सर्व जगतः, परहितनिरता भवंतु भूतगणाः ।
दोषा प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखी भवंतु लोकाः ॥

બધાનું કલ્યાણ હો; બધા સુખની છાયામાં રહો; શબ્દો સાથે એકરસ બનો, આ છે આ પ્રાર્થનાનો સાર. પછી જુઓ

કે સુખ તમારે આંગણે દોડતું દોડતું આવે છે કે નહિ. રેડિયોમાથી તરંગો દ્વારા સંગીત છૂટે તેમ વિશ્વમાંથી સંગીતના મોજાં છૂટે. એ ગુપ્ત છે, પ્રચ્છન્ન છે પણ એ એક હકીકત અને બળ છે. જે બધાનું સારું ઇચ્છે એનું બૂરુ કરનાર છે કોણ ?

સુવાસ દેખાતી નથી પણ સૂંઘી શકાય છે, એમ આશીર્વાદ દેખાય નહિ પણ અનુભવાય ખરા. સુખનો અનુભવ થાય છે ને ? એ કયાંથી આવ્યું ? કેમ આવ્યુ ? આશીર્વાદના બીજમાંથી સુખનો છોડ પ્રગટ્યો છે.

સુખની લાલી જીવનમાં લાવવી હોય તો શુભેચ્છાઓ વધારવી પડશે. દુનિયાભરમાથી શુભેચ્છાઓ ભેગી કરો, જ્યાં જાઓ ત્યાં નમો. નમ્યો તે સૌને ગમ્યો. સુખના દહાડામાં માથું ઊંચું કરશો નહિ. નમતા રહો. દુનિયાને શીખવા દો કે આટલો સુખી છતાં કેવો વિનયી !

કોઇ બૂરા વિચાર મોકલે તો આશીર્વાદના જળપ્રવાહમાં એ બૂરા વિચાર અંગારાની જેમ બુઝાઈ જાય.

વિપુલ પાણીમા બળતો કોલસો બુઝાઇ જાય એમ શુભેચ્છાના સરોવરમાં દુર્વિચારનો કોલસો બુઝાઇ જવાનો.

દુનિયામાં લેવાનું શું છે ? શુભેચ્છા.

દુનિયાને દેવાનું શું છે ? પ્રેમ.

બધાં પ્રેમ ચાહે છે. કૂતરું માણસને ગમે છે કારણકે એ પ્રેમી છે. માલિકને જુએ અને નાચવા માંડે. એ બીજી ભાષા નથી જાણતું. એની આંખમાં પ્રેમ છે. માલિકને સાચા

દિલથી એ ચાહે છે. એટલે જ માણસ દીકરાને ન ચાહે એટલો કૂતરાને ચાહે અને સાચવે.

એક માળામા રહેતું કુટુંબ બીજે રહેવા ગયુ. એના ગયા પછી માળાવાળા કહે કે એ કેવું સારું કુટુંબ હતુ, એનાથી આખો માળો સુવાસિત હતો, તેઓ ગયા અને માળાની રોનક ચાલી ગઈ. માળો ખાલી ખાલી લાગે છે આમ શા માટે? એટલા માટે કે એ કુટુંબે જીવન જીવી જાણ્યું, પ્રેમ અને મૈત્રીની હવા ફેલાવી જાણી.

શુભેચ્છા લેવાની છે અને નિર્મળ પ્રેમ આપવાનો છે.

ત્રીજી વાત, છોડવાનું શું ? હેય શું ?

ક્રોધને છોડવાનો છે. બહેનોનાં મગજ જલદી ગરમ થઈ જાય છે તો શું કરવા સસારમાં પડ્યાં? ઇચ્છીને સંસાર સ્વીકાર્યો છે, હવે ક્રોધ કરે શું વળે ? જવાબદારી લીધી છે તો પૂરી કરો. સંસારમા પડ્યા છો તો શાંતિ રાખો.

ઘણી બહેનો ક્રોધમાં આવે ત્યારે બાળકને મારે, પતિને કટુવચનો સંભળાવે.

ક્રોધ એક એવો તોફાની વાયરો છે જે વિવેકના દીપકને બુઝવી દે, પછી સામે કોણ છે તે દેખાય જ નહિ

ક્રોધ ત્રણ વસ્તુનો નાશ કરે છે: પ્રીતિ, વિવેક અને વિનય.

ક્રોધ આવે અને પ્રીતિ ગઈ બે મિનિટમા બધુ ખાખ. અરે, ક્રોધી તો પોતાની જાતને પણ નુકસાન કરે. સ્ત્રીઓ ક્રોધમા આવી જઇને આપઘાત પણ કરે છે ને? પુરુષોને આપઘાત કરતા જોયા છે? સ્ત્રીજાતમાં આપઘાતના બનાવો

ઘણા બને છે. કારણકે એ એટલી નિર્બળ બની જાય છે કે પોતાની જાતને પણ જાળવી ન શકે.

પતિ કે પત્ની ક્રોધ કરે એમાં બિચારું નિર્દોષ બાળક રીચાઈ જાય. પ્રેમનું અમૃત વરસાવતી મા ક્રોધના કારણે શત્રુ બની જાય.

નિર્બળને ક્રોધ જલદી આવે. વીર હોય તો ક્ષમાવાન હોય.

આશીર્વાદનો સંચય કરો, નિર્મળ પ્રેમનું દાન કરો, ક્રોધનો ત્યાગ કરો.

પૂજા કરવા જતા ફૂલવાળી અડી જાય તો સ્નાન કરી શુદ્ધ થાઓ પણ ક્રોધરૂપી વાઘરણ આવી તેનુ પ્રાયશ્ચિત શું? પેલામાં તો પૂજા બગડી ગઈ પણ આમાં તો ભવ બગડી જશે.

ઘણી બહેનો નાનકડી વાત ઉપર એટલો બધો ક્રોધ કરે, ઝઘડા કરે કે આખું જીવન અને વાતાવરણ કટુતાપૂર્ણ બની જાય. ક્રોધનુ પ્રાયશ્ચિત લો. તો જ તમારા શુદ્ધ બનો. આમ જાગૃતિપૂર્વક પ્રયત્ન કરતાં આ જૂની ટેવ નીકળી જશે. ક્રોધ આવે તો કહો કે મારે ભગવાન આગળ ૧૦૦ ખમાસણાં દેવાં, ૨૦ બાંધી નવકારવાળી ગણવી.

જેની પાસે ક્રોધ નથી એ તો પ્રેમની દીવડી છે એના પ્રકાશમાં સુખ અને શાંતિ વસે છે.

ચોથી વાત, આત્મચિંતન કરવું:

હિરણ્યકશ્યપુ ભગવાનને મારવા નીકળ્યો. એની પાસે એક વરદાન હતું, એ ગમે તેને મારી શકે હિરણ્યકશ્યપુ ત્રણે લોક ફરી આવ્યો પણ ભગવાન એને ન મળ્યા, થાકીને એણે મારવાનું માંડી વાળ્યું. ઘણાં વર્ષો પછી નારદે ભગવાનને પૂછ્યું કે તમે ત્યારે ક્યાં સંતાઇ ગયા હતા? ભગવાને કહ્યું : "હું એની પાસે જ હતો, એના હૃદયમાં જ છુપાયો હતો. હિરણ્યકશ્યપુ બધે ગયો પણ પોતાના હૃદય તરફ નજર ન નાખી. એ ક્યારે નાખે? વાંકો વળે તો! પણ એ અભિમાની હતો નમીને નજર અંદર નાખે તો ભગવાન દેખાય ને?"

નમ્ર બનો. થોડી થોડી વારે અંતરમાં અવલોકન કરો, નિરીક્ષણ કરો. તો તમને જ તમારામાં રહેલું પરમતત્ત્વ દેખાશે

લેવાનો આશીર્વાદ, દેવાનો પ્રેમ, ત્યાગ કરવાનો ક્રોધનો અને જાણવાનું સ્વતત્ત્વ. એ નહિ થાય તો પ્રવાસ નિષ્ફળ જશે

તમારું નાનકડું મંડળ, દુઃખી માટે, સખત તડકામાં છાંયો આપતા વડલાનું કામ કરી રહ્યું છે એ જોઈ મને આનંદ થાય છે. કોઇનાય સળગતા પ્રશ્નોને સમજીને ઉકેલવામાં સહાય થવું એ પણ એક સેવા જ છે. સેવાના ક્ષેત્રે નાનુંશું કામ પણ મહત્ત્વનું છે કોઇને પાણીનું પવાલું પાવાનું કામ કર્યું હશે તો એનો પણ સંતોષ થશે

સેવા કરવાની ભાવના તમારા બધામાં છે, તમારા કાર્યકરો ઉત્સાહી છે. તો સેવાની સુવાસ કેમ ન ફેલાય?

આજની આ ચાર વાતને લક્ષમાં રાખી તમે સહુ કમળની જેમ વિકસતા જાઓ, પાંખડીમાં રંગ લાવતા જાઓ, પ્રકાશને હૃદયમાં ભરતા જાઓ અને પરમાત્માના પ્રેમના પ્રકાશને પામતા જાઓ એવી શુભેચ્છા.

(શ્રી જૈન ગ.દિના સમાજમાં આપેલ પ્રવચન)

"આપણું સંસ્કાર ધન"

આજનો સ્વાધ્યાય "આપણું સંસ્કાર ધન" છે. જે ધનવડે ભારત સમૃદ્ધ હતું, સમૃદ્ધ છે અને સમૃદ્ધ થશે. જો કે ઓટ આવી છે છતાં એની ગૌરવગાથાઓ એવી જ ગવાઈ રહી છે. જે સંસ્કૃતિના નામ ઉપર, જે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ ઉપર પશ્ચિમના લોકો આજે પણ વારી જાય છે અને દર વર્ષે ત્યાંથી પ્રવાસીઓ આવતા જ જાય છે એ સંસ્કાર ધન શું છે તે વિચારીએ.

ધન કોનું નામ ? જે માણસને સમૃદ્ધ બનાવે, સુખી બનાવે, જીવનને જીવવા જેવું બનાવે અને મૃત્યુને મંગળ મય બનાવે. જે ધન માણસને ચિંતા લાવે, જે ધન માણસને કંગાલ બનાવે, જે ધનવડે કરીને માણસ મનથી અને તનથી અહંકારી અને અજ્ઞાની બને એ ધન નથી, એને પૈસો કહી શકો.

પૈસો અને ધન એ બે વચ્ચે મોટું અંતર છે પૈસો જુગારીની પાસે પણ હોઈ શકે, નટ અને નર્તકી પાસે પણ હોઈ શકે પણ ધન તો સંસ્કાર સંપન્ન નરનારી પાસે જ હોય.

એટલા જ માટે પૈસો મેળવ્યા પછી પણ ધન મેળવવાનું બાકી રહી જાય છે. જ્યાં સુધી આ ધન ન આવે ત્યાં સુધી એ પૈસાદાર કહેવાય પણ શ્રીપતિ ન કહેવાય, ધન પતિ ન કહેવાય, લક્ષ્મીપતિ ન કહેવાય. લક્ષ્મી, ધન, શ્રી એ બધાંય જીવનની શોભાના ઉપનામ છે.

આવા ધનથી ભારત સમૃદ્ધ હતુ, પૈસાથી નહિ પૈસાથી તો અમેરિકા આપણા કરતા ઘણુ સમૃદ્ધ છે પણ ભારતવર્ષની સમૃદ્ધિ જુદી છે

જે ધનવડે કરીને માણસ સુખી હોય, પ્રસન્ન હોય, હૃદયનો ઉદાત્ત હોય, જ્ઞાનનો ઉપાસક હોય, જીવનને ધન્ય બનાવતો હોય અને મૃત્યુને મ ગળમય બનાવતો હોય એ ધન આપણા દેશનુ ધન, જેને હુ આપણો વારસો કહુ છુ, આપણી મૂડી કહુ છુ

પૈસો ચાલ્યો જાય તો પણ આ મૂડી ન જાય માણસ પૈસાથી નાદાર થઈ જાય તો ચાલે પણ આ આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિથી કગાલ થઈ જાય તે નહિ ચાલે. સ સ્કૃતિથી નિર્ધન અને કગાલ ન બની જાય એ માટે મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના સુવર્ણ મહોત્સવના શુભ પ્રસ ગે આ સ્વાધ્યાયમા એનુ સ્મરણ તાજુ કરવા માગુ છુ.

" મહાવીર જૈન વિદ્યાલય " આખર તો એક વિદ્યા પ્રદાન કરનારી સ સ્થા છે એ લૉજિ ગ અને બોર્ડિ ગ નથી કે ખવડાવ્યુ, રાખ્યા અને રવાના કર્યા

આ સંસ્થા સાથે મહાવીરનું પવિત્ર નામ જોડાયુ છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાની ભવ્યતાનુ સ્મરણ આ એક નાનકડુ નામ કરાવે છે

અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ જમાનો હતો, જેમા બુદ્ધ અને મહાવીર વિચરતા હતા, જેમા અહિ મા અને પ્રેમનો પ્રસાર હતો, જેમા અધ્યાત્મના પ્રકાશ માટે રાજાઓ રાજ્ય છોડીને, મ ત્રીઓ મ ત્રીપદ છોડીને, શ્રેષ્ઠીઓ હવેલીઓ છોડીને સ તોના ચરણોમા જઈ બેસતા એમને લાગતુ હતુ

કે આ જ અમારું સાચું ધન છે. વિચાર કરવાનો છે કે એ ધન શું હતું કે જે ધનને મેળવવા માટે પૈસાદારો પણ માનતા હતા કે આ ધન મળે તો જ અમે સાચા ધનપતિ.

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે, અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો આ પ્રસંગ છે. ભગવાન બુદ્ધ રાજનગરીમાં આવ્યા છે, એમને વંદન કરવા, એમના જ્ઞાનનું સુધાપાન કરવા કેટલાયે નરનારીઓ ઉત્સાહભેર જઈ રહ્યા છે. એ વખતે ગામનો નગરશેઠ પણ જઇ રહ્યો છે. એણે વિચાર કર્યો : "હું ભગવાન બુદ્ધના દર્શને જાઉં છું. એમના ચરણે હું શું ધરીશ? એમની પાસેથી લઇને આવીશ પણ હું આપીશ શું? આપ્યા વિના કાંઈ મેળવી શકાતું નથી, ખાલી કર્યા વિના કાંઈ ભરી શકાતું નથી." અંદર જો ભરેલું હોય તો નવું તમે કેમ ભરી શકો? અંદર ભરેલું હોય એને કાઢી નાખો તો જ તમે નવું ઉમેરી શકો છો.

શિશિરઋતુ હોવાથી બધાં કમળો બળી ગયાં છે, સૂકાઈ ગયાં છે; માત્ર એક જ કમળ રહી ગયું છે. આ કમળને સુદાસ માળી વેચવા નીકળ્યો છે. નગરશેઠ લેવાની વાત કરે છે "કેટલા પૈસા?" સુદાસ એક સોનામહોર માગે છે. એટલામાં તો રાજપુત્ર આવે છે. એ કહે "હું તને પાંચ આપું". બન્ને વચ્ચે હરીફાઇ ચાલે છે સોનામહોરની હરીફાઈમાં બન્ને ઘણા આગળ વધી જાય છે.

સુદાસ આશ્ચર્યથી પૂછે છે "આપ આ કમળનું શું કરવા માગો છો?" બન્ને કહે છે: "ભગવાન બુદ્ધના ચરણોમાં આ કમળ અમારે ધરવું છે." સુદાસને વિચાર આવ્યો 'જેના ચરણોમાં કમળ ધરવા માટે આ નગરશેઠ અને રાજપુત્ર હરીફાઈ કરે છે એ ચરણો કેટલા પાવન હોવાં

એમની પાસે પથરાં ફેંકાવીને, કૉલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ સળગાવીને, શિક્ષકોની સામે બોલતાં કરીને, ચોપડાઓ અને પુસ્તકાલયને બાળતા કરીને એમના શૈશવને બગાડી રહ્યા છે જે બીજાનુ શૈશવ બગાડે એનો બુઢાપો શા માટે ન બગડે? એના મૂળ કોણ છે? સત્તાના ઉચ્ચ આસન ઉપર બેઠેલા, જેમનું તમે હારતોરા લઈને સ્વાગત કરો અને ગયા પછી નિંદા શરૂ કરો!

વિદ્યાર્થીઓ કે જેમનું મન નિર્મળ છે એમના જીવનમા તમે બગીચો સર્જવાને બદલે વેરાન કેમ કરો છો? Blotting Paperનું (શાહીચૂસનું) કામ, સામે જે હોય તે ચૂસી લેવાનું છે, પછી એ કાળી શાહી હોય કે વાદળી હોય એવું જ કામ વિદ્યાર્થીઓના માનસનું છે, એમનું માનસ શાહીચૂસ જેવું susceptive છે, જે આપો તે ગ્રહણ કરે. આવા બાળ માનસને જે બીજા માર્ગે વાપરે છે એ એક રીતે કહું તો ભારતીય સંસ્કૃતિનું Murder ખૂન કરે છે, એ મોટામાં મોટો ગુન્હો કરે છે.

સુંદર શૈશવને વધારે સુંદર બનાવવામાં આપણે સાથ આપવા પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણા વિચારોથી, આપણી વાણીથી અને આપણા વર્તનથી એમના માનસ પર કોઈ અસંસ્કૃત છાપ ન પડી જાય તે માટે સદા સાવધાન રહેવું પડશે

વિદ્યાની ઉપાસના કરતો કરતો વિદ્યાર્થી જીવનનું એક દર્શન મેળવે છે. વિદ્યાર્થી ભણીને આવ્યો એની પ્રતીતિ શુ છે? જીવનદર્શન શુ છે? એના માપદંડનાં આ બે પાયા છે.

એક તો જીવનની શાશ્વત અને અશાશ્વત વસ્તુઓના મૂલ્યોનો વિવેક. બીજું પોતાનામાં જેવો આત્મા છે એવા જ

આત્માનું દર્શન વિશ્વના પ્રાણીમાત્રમાં કરી પોતાની પરત્વે જે જાતનું આચરણ જાહેરમાં અને એકાંતમા આચરતો હોય એવુ જ આચરણ જાહેરમાં અને એકાંતમાં સર્વ આત્મા પ્રત્યે આચરવાની અભિરુચિ –વિદ્યાનું આ દર્શન છે.

જેની પાસે વિદ્યા આવે એની પાસે આ બે વસ્તુની અપેક્ષા રાખીએ. શાશ્વત અને અશાશ્વત એ બે ને વિવેક કરીને જુદા પાડે. એ જુએ કે એક દેહ છે, બીજો આત્મા છે; એક મૂકી જવાનું છે, બીજુ લઈ જવાનું છે. આ બેનો વિવેક થતા શાશ્વતને ભોગે અશાશ્વતને ન સાચવે. જરૂર પડે તો એ અશાશ્વતને ભોગે શાશ્વતને ટકાવી રાખે. આવી પ્રજ્ઞા જેનામાં જાગે છે, વિવેક જાગે છે એની પાસે વિદ્યા છે. આ બેનું વિશ્લેષણ કરતાં આવડી જાય પછી એને કહેવું પડતું નથી કે તું આત્મા માટે સ્વાધ્યાય કર, પરલોક માટે પ્રયત્ન કર. કારણકે એ જાણતો હોય છે કે આ મારો આત્મા શાશ્વત છે, એના ભોગે હું દુનિયાની કોઇ પણ અશાશ્વત વસ્તુનો સંચય નહિ કરું; શાશ્વતના તત્ત્વને હું હાનિ નહિ પહોંચાડું.

આજે વિદ્યાવાન ઘણા છે પણ આવી જાગૃત વિચારણા-વાળા કેટલા ? વિદ્યાથી આ દૃષ્ટિ ન આવે તો માનવું કે માત્ર પુસ્તકિયું જ્ઞાન છે, બીજી રીતે કહું તો માત્ર શબ્દોનો સંગ્રહ છે એ પુસ્તકાલય બની શકે પણ પ્રાજ્ઞ પુરુષ નથી બની શકતો.

તેવી જ રીતે માણસ માત્ર પુસ્તકો જ રટી જાય, ભણી જાય, યાદ રાખી જાય પણ જરૂર પડે ત્યારે આચરી ન શકે તો એને એક સુંદર પુસ્તકાલય કહી શકાય. પ્રાજ્ઞ પુરુષ નહિ.

એક વિદ્વાને સરસ વ્યાખ્યા બાંધી કે Man of words and not of deeds is like a garden full of weeds માત્ર શબ્દોનો સંગ્રહ કરે અને એ સંગ્રહને આચારમાં મૂકવા માટેની અભિરુચિ ન હોય એને એક બગીચા સાથે સરખાવ્યો છે, જેમા પુષ્પો અને ફળો કાંઈ નથી માત્ર કાટા અને ઝાખરા જ ઊભાં છે.

ભણતરથી માત્ર સ્મરણશક્તિ વધે, શબ્દશક્તિ વધે, વાક્ચાતુર્ય વધે અને આચરણ ન વધે તો આપણા જીવનમા ત્યાગનુ દર્શન કેમ થાય? વસ્તુને છોડવા માટેની અભિરુચિ કેમ જાગે? શાશ્વત અને અશાશ્વતનો વિવેક કરવો એ જ તો વિદ્યાનું પ્રથમ પાસું છે.

બીજું દર્શન એ કે મારામાં જે છે એ જ તત્ત્વ વિશ્વના બધા જ આત્માઓમાં નિવાસ કરી રહ્યું છે, તો એકાંત અને જાહેરમાં હું મારા પ્રત્યે જેવું આચરણ કરું છું એવું જ આચરણ હું જગતના જીવો પ્રત્યે કરું. આ દૃષ્ટિથી એના વિચારમાં, એના ઉચ્ચારમાં અને એના આચારમાં એક જાતની ઉચ્ચતા આવે છે. આ ઉચ્ચતા લોકોને રાજી કરવા બહારથી લાવેલી નથી પણ અંદરથી એ ઊગેલી છે. વિશ્વમાત્રના પ્રાણીમાત્રમાં ચૈતન્યના નિવાસનું એણે દર્શન કર્યું છે

આવી દૃષ્ટિવાળા માણસો આપણને દરેક દેશમાં મળી આવે છે. અબ્રાહમ લિંકન એકવાર વ્હાઈટ હાઉસ જતાં કીચડમાં ડુક્કરને તરફડતું જુએ છે. પોતે કીચડમાં જઈ એને કીચડમાંથી કાઢી એ પછી જ વ્હાઈટ હાઉસ જાય છે. ત્યાં કોઈએ ડ્રાઈવરને પૂછ્યું કે લિંકનના કપડાંને કીચડના ડાઘા કેમ? ડ્રાઈવરે કહ્યું કે ડુક્કરને કીચડમાંથી બહાર

કાઢતાં ડાઘા લાગ્યા છે. આ સાંભળી એક મિત્રે આવી લિંકનને ધન્યવાદ આપ્યા ત્યારે લિંકને કહ્યુ : "રહેવા દો. મેં આ કામ ધન્યવાદ માટે કે બીજાને માટે નથી કર્યું પણ ડુક્કરને કાદવમાં તરફડતું જોઇને મારા મનમાં એક વ્યથા જાગી અને એ વ્યથાનો કાંટો કાઢવા ડુક્કરને કાઢ્યા વિના છૂટકો નહોતો." આટલું કહીને લિંકન ચાલતા થયા

બીજાને દુ:ખી જોઇને પોતે દુ:ખી થવું. આ એક સમભાવ અવસ્થા; પ્રાણી મૈત્રીની ભાવના; વિશ્વમાં રહેલા ચૈતન્યમાં પોતાના જેવા જ એક ચૈતન્યનુ દર્શન. પોતાના દુ:ખને દૂર કરવા માટે જેવો પ્રયત્ન કરે એવો જ પ્રયત્ન જગતના જીવો પ્રત્યે આપણે કરતા રહીએ, કરવા માટેની આપણી સતત અભિલાષા હોય ત્યારે જાણવુ કે આપણામાં વિદ્યાનો પ્રકાશ આવતો જાય છે, એ વિદ્યા વડે કરીને આપણે ધનવાન બનતા જઈએ છીએ

રાજસ્થાનના ગામડાનો આ પ્રસંગ છે બે ભાઇઓ છે, મોટાભાઇનો વસ્તાર વધારે છે, નાના ભાઇનો વસ્તાર થોડો છે. બન્નેના ખેતરો છે, વચ્ચે એક વાડ છે. કાપણી પછી પૂળાનો ઢગલો થયો છે રાત્રે મોટો ભાઈ વિચારે છે કે આ મારો ભાઈ નાનો છે, મેં સંસારમાં માણવાનું બધું માણી લીધું છે, મારી જરૂરિયાત પણ ઓછી છે, નાના ભાઇને વધારે જીવવાનુ છે, જરૂરિયાત પણ વધારે છે. આ વિચારે પોતાના ખેતરમાથી પૂળા લઇને નાના ભાઈના ખેતરમાં નાખી આવે છે. એ જ રાત્રિના બીજા પ્રહરમા નાના ભાઇને વિચાર આવે છે કે મોટા ભાઇનો વસ્તાર વધારે છે, એ કેવી રીતે ચલાવતા હશે ? હું તો જુવાન અને સશક્ત છું, રળી શકુ એમ છું એટલે એ પોતાના ખેતરના પૂળાઓને મોટા

ભાઈના ખેતરમાં નાખી આવે છે. આવી રીતે બે ત્રણ દિવસ ચાલ્યુ. ચોથી રાત્રિએ બન્ને ભાઈઓ ભેગા થઈ ગયા. એકે પૂછ્યું 'તું ક્યાં જાય છે?' બીજાએ પૂછ્યું 'તું ક્યાં જાય છે?' બન્નેના હાથમાં પૂળા. પેલો આને ત્યાં નાખવા જાય અને આ પેલાને ત્યા નાખવા જાય!

આ વિદ્યા છે, આ કેળવણી છે. નાનો મોટાનો વિચાર કરે, મોટો નાનાનો વિચાર કરે. આ એકબીજાને સમજવાની શક્તિ છે આવી વિદ્યાથી સમાજનું દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. આવી વિદ્યા વિના કહો, સમાજ ઊંચો કેમ આવે? સમાજ સુખી અને સમૃદ્ધ પણ કેમ થાય?

સમાજના દર્શન વિના એકલી આત્માની અને પરલોકની જ વાત કરીશું અને વ્યવહારમાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે સમભાવની વિચારણા નહિ આવે તો મને લાગે છે કે આપણે હવામાં ઊડ્યા કરીશું, જમીન ઉપર પગ પણ નહિ મૂકી શકીએ. જે માણસ જમીન ઉપર પગ મૂકી શકતો નથી એ કદાચ હવામાં ઊડી શકતો હશે પરંતુ સ્થિર નહિ હોય. હવામાં ઊડવાની પણ એક મર્યાદા છે આખરે માણસને ધરતી ઉપર ચાલવાનું છે. અધ્યાત્મની, ધર્મની જાગૃતિ એ જો વ્યવહાર શુદ્ધિથી શરૂ ન થાય, બીજા જીવોમાં રહેલા આત્માનું દર્શન કરીને એના પ્રત્યે સમભાવાત્મક બુદ્ધિથી જાગૃત ન થાય તો જે ધ્યેય તરફ પહોંચવાનું છે ત્યાં એ કદી પહોંચી નહિ શકે. માત્ર આપણા શબ્દોમાં મોક્ષ, વિચારોમાં નિર્વાણ અને કલ્પનામાં મુક્તિ રહી જશે; એની પ્રાપ્તિ તો આવા સમાજદર્શનથી જ થશે.

શાશ્વત અને અશાશ્વતનાં મૂલ્યોનો વિવેક અને સર્વ

ભૂતોમાં પોતાના જેવા જ ચૈતન્યનું દર્શન. આ સમાનુભૂતિ થાય, સમસવેદન થાય એ જ સાચી વિદ્યા .

આવો વિદ્યવાન પુરુષ મનમાં વિચારે છે ત્યારે એ વિચારોની અંદર પણ એક મૃદુ અને નિર્મળ તત્ત્વ હોય, એના આચારમાં કોમળતા ને સંવેદના હોય, એના આચરણમાં સૌનાં સુખ અને શાંતિનો પરિમલ હોય. એનું દર્શન આત્મસ્પર્શી હોવાથી સમાજને માટે એ એક આશીર્વાદરૂપ બની જાય છે.

"યૌવને પુરુષાર્થીનામ્" જેના શૈશવનું પાત્ર વિદ્યાના અમૃતથી છલકાઈ રહ્યું છે એ શૈશવમાંથી નીકળીને તમે યૌવનમાં આવો છો. તમારી પાસે શક્તિઓ છે, બુદ્ધિ છે, થનગનાટ છે અને કાંઈક કરી જવાની મનમાં સ્વપ્ન સૃષ્ટિ છે. યૌવનમાં જો સ્વપ્ન અને સર્જનાત્મક શક્તિના વિચારો ન હોય તો એ શક્તિ એને જ ખલાસ કરી નાખે છે.

મારે આ સંસારના બગીચામાં એકાદો રોપો રોપીને જવું છે; અને તો સંસારનો બગીચો સમૃદ્ધ બને એવું સુંદર કાર્ય કરું પણ એકે રોપાને ઊખેડીને સંસારના બગીચાને દરિદ્ર બનાવવામાં નિમિત્ત તો ન જ બનું.

એક રાજમાર્ગની બાજુમાં એક ૮૧ વર્ષનો વૃદ્ધ ખાડો ખોદીને નાનકડો છોડ રોપી રહ્યો છે. એટલામાં બે યુવાની યાઓ ઠેકડી કરતાં પૂછવા લાગ્યા: "દાદા, શું કરો છો?" "આંબાનું ઝાડ વાવું છું." "હેં! આ ઉમ્મરે આંબાનું ઝાડ વાવો છો? ૮૧ વર્ષે ઝાડ વાવો છો? આ આંબો ઊગશે ક્યારે? એને કેરીઓ આવશે ક્યારે? અને દાદા તમે ખાશો ક્યારે? ઘડપણમાં તૃષ્ણા અને મોહ જાગ્યા છે!"

વૃદ્ધે નમ્રતાથી કહ્યુ "તારી વાત સાચી છે ભાઇ, તૃષ્ણા તો હોય હુ એમ કહેતો નથી કે મારામા તૃષ્ણા ન હોય ન હોવાનો દાવો કરવો એ વસ્તુ હોવાને સિદ્ધ કરવા બરાબર છે પણ આ જે આંબો હુ વાવુ છુ એ મારે માટે નહિ આ રસ્તાની બન્ને બાજુ જે ઝાડ ઉગેલા છે એની છાયાનો, એના ફળનો મે ઘણા વર્ષો સુધી લાભ ઉઠાવ્યો છે તો હવે હુ જાઉ છુ તે પહેલા આવતી કાલની પેઢીને કાઈક તો આપતા જવુ જોઇએ ને ? એટલે હુ વાવતો જાઉં છુ ગઈકાલ પાસેથી લીધુ છે તો આવતીકાલને આપણે કાઈક આપવાનુ છે, અને આપ્યા વિના ચાલ્યા જઈએ તો આપણે કુદરતના ચોર કહેવાઇએ ! હુ ચોર ન બની જાઉં એટલા માટે આ મારો પ્રયત્ન છે" પેલા બે યુવાનો આ સાભળીને નમી પડ્યા, "દાદા, તમને સમજવામા અમારી ભૂલ થઈ છે"

માણસ માણસને સમજવામા ભૂલે છે ત્યા જ જીવન યાત્રાની નિષ્ફળતા છે માણસ સામાને સમજી શકતો હોય તો એની યાત્રા કેવી સફળ થઈ જાય ?

યૌવન શોભે છે પુરુષાર્થથી ઘણી વાતો કરનારને હુ મહત્ત્વ નથી આપતો, એને માત્ર વાતનો રાજા ગણુ છુ તમારા હાથથી કાઈક દયાનુ, કરુણાનુ, સેવાનુ, કાઇક તો કામ થવુ જોઇએ

ગયા વર્ષની વાત છે બિહારમા દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે મે ૪–૫ લાખ ભેગા કર્યા ત્યા કહેવાતા એવા એક આધ્યાત્મિક ભાઈ આવ્યા કહે "મહારાજજી ! આત્મ કલ્યાણ મૂકીને આ શુ ઉપાડયુ છે ? આત્માની વાત કરો બિહારના લોકો તો જન્મે છે અને મરે છે, એ તો સ્વભાવ

છે. કોણ જન્મ્યું તે નથી મર્યું ? એમાં તમે પાંચ લાખ માણસોને અનાજ પહોંચાડયું તો શું અને ન પહોંચાડયું તો શું ? આ મૂકીને એક આત્મજ્ઞાનની શિબિર યોજો ને!" આપણામાં જાગૃતિ જો ન હોય તો ઘડીભર એના વિચારના આચ્છાદનની નીચે આપણી પ્રજ્ઞાનો દીપક ઢંકાઈ જાય પણ મેં કહ્યું : "આત્માની વાત કરનાર માણસ આત્માઓને દુ:ખી જોઈને દ્રવે નહિ, એનો હાથ લંબાય નહિ તો એને આત્માનો અનુભવ થયો છે એમ માનવું એ પણ અજ્ઞાન છે"

જે જે મહાપુરુષોએ આત્મ-અનુભૂતિ કરી છે તેમના જીવનમાંથી સેવાનાં પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત જડ્યા છે. પંઢરપુરના દેવના અભિષેક માટે નામદેવ ગંગાજળ કાવડમાં લઈ જઈ રહ્યા હતા. પણ રસ્તામાં ગધેડાને તૃષાથી તરફડતું જોયું તો એમણે એને એ પહેલાં પાયું. કોઈએ પૂછ્યું "અરે, ગંગાજળ આ ગધેડાને પાયું ?" ઉત્તર મળ્યો "ગધેડામા આત્મા છે ભાઈ!"

આ આત્મદર્શન છે. આ આત્મદર્શનથી તમારામા રચનાત્મક, હકારાત્મક, સેવાની એક સહજ ભાવના જાગી જાય છે. યુવાનીમા પુરુષાર્થ આ રીતે આકાર લે છે અને આપણી શક્તિઓને એ સમૃદ્ધ બનાવે છે.

"वार्धक्ये मुनिवृत्ताना" શૈશવ અને યુવાનીમાં જે તૈયાર થઈને આવેલો છે એ હવે વાર્ધકયમાં પ્રવેશ કરે છે. વાર્ધકય એટલે ઘડપણ જ નહિ. જ્યારથી ધોળાવાળનો પ્રારંભ થાય, જ્યારથી તમને એમ લાગે કે તમારા અંગો પાંગમાં કાંઈક ફેર જણાય છે, દાંત હાલવા માંડે, મોતિયો આવે કે શરીર ઉપર કરચલીઓ દેખાય તો

કરવો કે જીવનનું આ ત્રીજું પ્રસ્થાન છે. હવે હું ત્યાં જાઉં છું, શૈશવ અને યૌવનમાં જે ભેગું કરેલું છે એનો ઉપયોગ હવે વાર્ધકયમાં કરવાનો છે. શૈશવમા વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, યુવાનીમા પુરુષાર્થની કાર્યશક્તિ દ્વારા સ્વપ્ન સૃષ્ટિ સિદ્ધ કરી, હવે વાર્ધકયમા મુનિવ્રતપણું આવે છે.

મુનિ એટલે કોણ ? જે મૌનમાં આત્માના સંગીતનો અનુભવ કરે. સંસારના વિષમવાદમાં વિદ્યા અને પુરુષાર્થની બે શક્તિઓને લીધે પોતે સમાધાનાત્મક ચિત્તની એક અવસ્થામાં રહી શકે એનું નામ તે મુનિ છે. અંદર જે ઝીણું ઝીણું ગુંજન ચાલે છે એ ગુંજનનો અનુભવ મૌન પાળ્યા વિના, ઊંડા ઊતર્યા વિના થતો નથી.

એક અનુભવી બાપે પોતાના આળસુ દીકરાઓને કહેલું કે હું જાઉં છું પણ મેં ખેતરના ઊંડા ભાગમા એક ચરૂ દાટેલો છે એ કાઢી લેજો. અને બાપ મરી ગયો. પેલા દીકરાઓ તો મંડી પડ્યા ખોદવા. આળસુ હતા પણ ચરૂ જોઈતો હતા એટલે ખોદીખોદીને આખું ખેતર ઉથલાવી નાખ્યું. ક્યાંયે ચરૂ ન મળ્યો. એટલામાં વર્ષા થઇ, ખેતરમાં ઘાસ સાથે બીજી વસ્તુઓ ઊગી અને ખેતર મોલથી લચી ગયું.

ત્યારે પેલા વૃદ્ધના મિત્રે આવીને કહ્યું : "તમારા બાપે કહ્યું હતુ કે ખેતરના ઊંડા ભાગમાં દાટેલું છે એટલે જેમ જેમ ખોદો તેમ ખેતર પોચું થાય. એમાં જે ઊગે એ જ તમારો ચરૂ અને એ જ તમારી સમૃદ્ધિ છે

વૃદ્ધ પિતાએ દીકરાને જે કહ્યું હતું એ જ વાત હું તમને કહું છું. તમે અંદર જાઓ, ઊંડા ઊતરો. જેમ જેમ તમે તમારામાં ઊંડા ઊતરતા જાઓ તેમ તેમ તમને નવી જ

અનુભૂતિ થાય. આગળ વધતાં એક એવી અનુભૂતિની અવસ્થાને પામો છો જે ભૂમિકામાં અનુભવાય કે જે તત્ત્વ મહાવીરમાં હતું, બુદ્ધમાં હતું, શ્રીરામમાં હતું અને આદિનાથમાં હતું એ જ પરમતત્ત્વ મારામાં છે. આ પરમ તત્ત્વની સમૃદ્ધિનો અનુભવ થયા પછી હું કંગાલ છું એમ લાગે જ નહિ. એમ લાગે કે હું મહાવીર છું, હું બુદ્ધ છું, હું રામ છું, હું આદિનાથ છું.

પણ એમ કહેવા પહેલાં અને એમ કરતાં પહેલાં અનુભવ થવો જોઇએ. અને અનુભવ થયા પછી કહેવાનું રહેતું નથી, અનુભવવાનું જ રહે છે.

ઘણા લોકો કહેતા ફરતા હોય છે "હું આ છું". જ્યા કહીએ ત્યાં અનુભવવાની વાત ચાલી જાય છે. અનુભવ મૌન છે. ત્યાં બોલવાનું બંધ થઈ જાય છે.

ભ્રમર મધુરસનું પાન કરે છે ત્યારે ગુંજન બધ જ થઈ જાય છે; ગુંજન ચાલતું હોય છે ત્યારે એનું મધુપાન બંધ હોય છે.

એવી જ રીતે અનુભવ થાય છે ત્યારે બીજી બધી વાતો બંધ થઈ જાય છે. ત્યાં માત્ર અનુભવનીજ વાત હોય છે.

આ અનુભવરસનું જેણે પાન કર્યું તેની ખુમારી કદી ઊતરતી નથી, એને સંસારની માનસિક બિમારી સ્પર્શતી નથી; એ સદા અનુભવમાં મસ્ત અને મગ્ન રહે છે.

આ અનુભવ કરતા પહેલાં પહેલી બે ભૂમિકાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. વિદ્યાર્થી પહેલામા, પછી બીજામાં, પછી ત્રીજામાં એમ standardમાં આગળ વધતો જાય છે એમ ... ન કરનાર માણસ ઉપરની કક્ષામાં, યુનિવર્સિટીમાં,

પીઠમાં પહોંચી શકતો નથી. એકદમ યુનિવર્સિટીમાં જાય તો એ peon કે સિપાઈ તરીકે જાય અથવા કલાર્ક તરીકે જાય પણ એ પ્રોફેસર તરીકે નથી જઈ શકતો.

એટલે તમારે પણ જીવનની આ ત્રીજી ભૂમિકામા જતાં પહેલા શૈશવની અને યૌવનની ભૂમિકાઓને ધીમે ધીમે સરસ બનાવવી જોઈએ.

માણુસ સુધરતો સુધરતો જ ઉપર જાય છે જો કે એમા પણ Exceptions અપવાદ હોય છે. બેમાં સાવધાન ન રહ્યા હોય તેન છતા ત્રીજી અવસ્થામાં સુધરી ગયા હોય, પણ એ અપવાદો General rule ન બની શકે.

આ ત્રીજી અવસ્થા એટલે અદરના મગીતને અનુભવ વાનો સમય આવા માણુસો જ સમાજમાં અને મસ્થાઓ માટે આશીર્વાદરૂપ બને છે અને વિદ્યાર્થીઓના લોમિયા બને

હું તો એમ ઇચ્છુ કે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમા થોડાક આવા ઠરેલા, અનુભવી, ચારિત્ર્યવાન અને વિચારોથી સમૃદ્ધ પુરુષો વિદ્યાર્થીઓના વાલી બને વાલી વિના વિદ્યાર્થી ઓને કદાચ બોર્ડિંગ અને લૉજિંગ મળે પણ પ્રેમ, વાત્સલ્ય અને સ્નેહ કયાથી મળે ? વિદ્યાર્થીઓને જઈને પ્રેમથી પૂછે કે તમારે શું દુ:ખ છે ? તમારી શી વાત છે ? તો વિદ્યાર્થીઓ વાત્સલ્યથી વચિત ન રહે, અને જે વાત્સલ્યથી વચિત નહિ રહે એ સસારને પણ જીવનભર વાત્સલ્ય આપ્યા કરશે.

પણ જેમને વાત્સલ્ય નથી મળ્યું એ અંદરથી એવા દગ્ધ અને શુષ્ક બની જાય છે કે જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમા એ ભયકર વિકૃતિઓ લાવે છે. બોર્ડિંગ અને લૉજિંગમા ભણુતા છોકરાઓ માટે એક Psychological problem છે.

જેમને માબાપનું વાત્સલ્ય ન મળે, બહેનનો પ્રેમ ન મળે, ભાઈનો સ્નેહ ન મળે, એમના હૃદય આઠ–દસ વર્ષમાં ધીરે ધીરે શુષ્ક બની જાય છે. પછી જ્યારે એ જીવનક્ષેત્રમાં આવે છે ત્યારે પોતાની શુષ્કતાને પરિતૃપ્ત કરવા જીવનમાં જે મળ્યું તે અપનાવીને આગળ દોડે છે. એ વખતે વિવેક અદૃશ્ય બની જાય છે.

એટલે જેમણે મુનિવ્રત કેળવ્યું હોય, મન અને તનમાં મૌનનું સંગીત હોય તે બહુ ઉપયોગી નીવડે.

"योगान्ते च तनुत्यजाम." ચોથી વાત બહુ મંગળમય છે જેનું શૈશવ વિદ્યાથી ભરેલું છે, જેનું યૌવન સ્વપ્ન અને કાર્યથી સભર બનેલું છે, જેનું વાર્ધક્ય મૌનના સંગીતથી મગ્ન બનેલું છે તે આ દેહને છોડવાનો દિવસ આવે તો કેવી રીતે છોડે? યોગમાં દેહને છોડે.

મરતી વખતે સીલ અને વીલ એ બે વાતો દૂર રહેવી જોઈએ. પેલો છોકરો આવીને કહે કે બાપાજી વીલ કરવાનું બાકી છે, અહીં સાહી કરો. પેલો કહે કે સીલ મારો. એ બેમાથી બચવાનું છે. પહેલેથી જ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી નાખવી.

યોગની સમાધિમાં દેહ છોડે. પણ યોગ એટલે શું છે? જેમાં આપણું તન, મન અને ચૈતન્ય એ ત્રણે એક ભૂમિકામાં આવીને વસે તે યોગ. હા, તનનો સ્વભાવ છે એટલે એ બિમાર પણ પડે એવું નથી કે યોગી પુરુષોને તનની શાંતિ જ હોય. કદાચ અશાંતિ પણ હોય, પણ અશાંતિમાં પણ-શાંતિનો અનુભવ કરે તે યોગની વિશિષ્ટ શક્તિ છે.

યોગીરાજ આનંદઘનજીનો એક જીવનપ્રસંગ યાદ

છે તેઓ માંદા છે, ખૂબ તાવ આવેલો છે એમનો એક ભક્ત એમને વંદન કરવા જાય છે. આનંદઘનજી તો ગાઈ રહ્યા છે, સંગીતમાં મસ્ત છે ભક્ત પગ દાબે છે, શરીર ગરમ ગરમ છે ભક્તે કહ્યું : "ગુરુદેવ ! આપના શરીરમાં તો જ્વર છે "

આનંદઘનજીએ કહ્યું : "જ્વર તો આ શરીરને છે આત્મા તો સ્વસ્થ છે !" "અબ હમ અમર ભયે ના મરેંગે" એ ગીત ત્યારે જ પ્રગટ્યું. દેહ વિનાશી છે અને હું તો અવિનાશી છુ.

છેલ્લી અવસ્થાની આ ભૂમિકા છે.

જિંદગીનો મર્મ કોઈએ કવિ Wordsworthને પૂછ્યો ત્યારે એમણે હસીને કહ્યું : "કોણ કેમ મરી ગયો એ તમે મને કહો એટલે હું તમને કહુ કે એ કેમ જીવી ગયો " જીવનનું સરવૈયુ એ તો મૃત્યુ છે. માણસ કેટલી કૂદાકૂદ કરે છે એ મોટી વાત નથી, એની છેલ્લી ઘડી કેવી જાય છે એ મોટી વાત છે

આ યોગની આનન્દમય ભૂમિકા સહુને મળે અને મૃત્યુ માટે વિદાય લેતાં કહે : "હું જાઉં છું આપણે જીવ્યા, સાથે રહ્યા, હવે રડશો નહિ, આંસુ પાડશો નહિ, કાળાં કપડાં પહેરશો નહિ, કારણકે હું તો મુસાફિર છું નિમ્ન ભૂમિકામાથી ઊર્ધ્વમા જાઉં છુ."

યોગની આવી ભૂમિકામા વિદાય લેવી, છૂટા પડવું અને સસારને આવ્યાનો એક સદેશો આપીને જવુ એ સમગ્ર જીવનનો હેતુ છે, ઉદ્દેશ છે

આર્યાવર્તનું ધન એટલું બધું સમૃદ્ધ છે કે એનો

આપણે વિચાર કરીએ તો આપણું મસ્તિષ્ક આદર અને ભાવથી નમી જાય છે. આપણો વારસો કેવો મોટો છે! એ વારસાનો આવી કોઇ પળોમાં શાંતિથી બેસીને વિચાર કરીએ કે એ વારસાના વારસદારોએ વારસાને કેટલો જાળવ્યો છે!

આપણું ધન—સંસ્કાર ધન—આપણને મળશે તો આપણે સમૃદ્ધ બનીશું. જીવનની સમૃદ્ધિ આ જ છે.

પ્રારંભમાં જ મેં આપને કહ્યું કે જીવનને પૈસાથી, મકાનથી નથી માપવાનું. જીવનને માપવા માટે હૃદય ભાવોથી કેટલું સમૃદ્ધ છે, મન અને મસ્તિષ્ક વિચારોથી કેટલાં સભર છે અને બુદ્ધિ પવિત્રતાથી કેટલી શુદ્ધ છે એ વિચારીએ. આ વિચારણા માટે આજનો આ મંગળમય દિવસ આપણા સહુને માટે એક યાદગાર બની રહે એ શુભેચ્છા.

(નોંધ: મહાવીર જૈન વિદ્યાલય સુવર્ણ મહોત્સવના પ્રસંગે યોજાયેલ પ્રવચનમાળામાં તારીખ ૨૩-૧-૬૮ના મંગળવારે બિરલા ક્રીડા કેન્દ્રમાં પૂ. મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી (ચિત્રભાનુ) મહારાજશ્રીએ આપેલ મનનીય પ્રવચનની આ નોંધ છે.)

"પ્રાર્થના અને પુરુષાર્થ"

આ વાત સદા સ્મૃતિમા રહે કે પુણ્યનો ઉદય એટલે સપત્તિ નહિ પણ સુબુદ્ધિ, અને પાપનો ઉદય એટલે ગરીબી નહિ, પણ દુર્બુદ્ધિ.

માણુસો પુણ્યના ઉદયને જગતમાં મેળવેલી સપત્તિ ઉપરથી માપી રહ્યા છે. કોની પાસે કેટલી સપત્તિ છે એનો એ હિસાબ કાઢે છે, અને જેની પાસે વધારે સંપત્તિ હોય એને સસારમા પુણ્યશાળી ગણુવામા આવે છે પણ સદ્બુદ્ધિ હોય અને સપત્તિ ન હોય તો લોકો એમ કહે કે ભણેલો ખરો, મગજ સારું પણ માવ કડકો છે, તકદીર નથી, ખાલી છે આમ એને પુણ્યશાળી ગણુવામા નથી આવતો

જેટલા જેટલા તમને સપત્તિવાન પુરુષો દેખાશે એ બધા જ તમને ભાગ્યવાન અને પુણ્યવાન લાગશે અલબત્ત, પૈસો પુણ્યથી મળે છે પણ પૈસો એ જ પુણ્ય છે એમ નથી બે વચ્ચે અતર છે પૈસો મળે છે એ પુણ્યથી મળે છે એ સાચુ પણ પૈસામાં જ બધું પુણ્ય આવી ગયુ એવુ નથી એ પૈસો કેટલીકવાર તો કલ્પના પણ ન કરી શકો એવા પાપોને લઈ આવે છે

પૈસો ન કરવાના કજિયા તમારી પાસે કરાવી શકે છે, પૈસો આત્માની નમ્રતાના રાજમાર્ગને બદલે ભયકર એવા અહકારના ડુગરાઓમા અટવાવી શકે છે, અને પૈસો તમને

સંતપુરુષોના સમાગમમાં લઈ જઈને ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવવાને બદલે મદિરા, માંસ અને મૈથુનના વિષભર્યા ખાડામાં ફેંકાવી શકે.

તાત્પર્ય કે પુણ્યથી પૈસો મળ્યો પણ પુણ્ય એ પૈસો નથી. અહીં પૈસો જ પાપનું કારણ થઈ ગયો. ગણિતશાસ્ત્રની જેમ જ આ જીવનશાસ્ત્ર છે. લોકો ભ્રમમાં પડ્યા છે અને આ ભ્રમ ઠેઠ ધર્મસ્થાન સુધી આવી ગયો છે. જ્યાં જરાક પૈસો દેખાશે એટલે ધર્મોપદેશક પણ કહેશે કે તમારા જેવા ભાગ્યવાન કોણ ?

જગત તો ભ્રમમાં છે, માયાએ તો માનવને ભ્રમમા નાખ્યો હતો, જગતના એ ભ્રમ ઉપર સંતે પ્રમાણપત્ર આપ્યું. હવે એ ભ્રમને ઉડાડશે કોણ ? માણસની આ એક પ્રગાઢ નિદ્રા છે. એનામાંથી માણસને પ્રબુદ્ધ કરશે કોણ– જગાડનાર જ ઊંઘી જાય તો ? એટલે જ ધીમે ધીમે એ મૂર્છા વધતી જાય છે; પૈસા તરફની દોટ વધતી જાય છે; સંપત્તિ, મમતા વધતી જાય છે અને સુબુદ્ધિ તરફ દુર્લક્ષ થતું જાય છે.

સંપત્તિ આવી, ઠીક છે, ખોટું નથી, એની સામે વિરોધ નથી અને એને વખોડવા જેવી પણ નથી. પણ સંપત્તિની સાથે સુબુદ્ધિ આવી કે નહિ એ મોટી વાત છે

જ્યારે સંપત્તિ સુબુદ્ધિ સાથે આવે છે ત્યારે જ એ લક્ષ્મી બને છે, જીવનને અજવાળે છે, તમારામાં એક જાતની રાજશ્રી આવે છે. એ રાજશ્રી શું છે ?

માણસને જીવનમાં રસનું દર્શન થાય. એને લાગે કે હું જીવન જીવી રહ્યો છું. એના શબ્દોમાં મધુરતા હોય,

મગજમાં નમ્રતા હોય, વિચારોમાં ધર્મ હોય અને આચરણમાં સદાચાર હોય. આ બધીય વસ્તુઓ કોને લીધે આવે છે? સંપત્તિની સાથે સુબુદ્ધિ આવે તો જ એ બધીય વસ્તુ આવે.

મહાભારતનો એક પ્રસંગ છે. પાંડવો અને કૌરવો શ્રીકૃષ્ણની સહાય માગે છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું : "જુઓ, એક બાજુ મારી આ બધી સેના અને વિભૂતિમત્તા છે અને એક બાજુ હું એકલો છું. એકલો આવું પણ લડું નહિ. આ બેમાં જે પસંદ કરવું હોય તે કરી લો, કારણકે મારે મન તો તમે બન્ને સરખા છો; તમે બધા ય એક જ બીજનાં ફૂલ છો; મારે મન તમે સમાન છો." કૌરવોએ વિચાર કર્યો : "ઓહોહો! કેટલો મોટો વૈભવ છે, કેટલી મોટી શ્રીકૃષ્ણની સંપત્તિ અને સેના છે! આ બધું આપણને મળતું હોય તો આ એક ખાલી કૃષ્ણનું અમારે શું કામ છે." કૌરવોએ કહ્યું : "અમને તમારી બધી વસ્તુઓ-હાથી, ઘોડા, સૈન્ય આપજો." કૃષ્ણ કહે "કબૂલ છે."

જ્યારે બીજી બાજુ ધર્મરાજાએ કહ્યું : "અમારે કાંઈ ન જોઈએ. અમારે તમે જોઈએ, બીજું કાંઈ નહિ જોઈએ. એક જો તમે હશો તો શૂન્યમાંથી સર્જન થશે અને જો તમે નહિ હો તો આખું સર્જન શૂન્ય થઈ જશે."

આ માગણીમાં જીવનનું દર્શન છે. આ રૂપક છે. રૂપકની ભાષા સમજવી પડશે. કૃષ્ણ એટલે શું? અને એનું સૈન્ય એટલે શું? એનું રાજ્ય ને સૈન્ય એટલે સંપત્તિ, અને કૃષ્ણ એટલે સુબુદ્ધિ.

જીવનના રથને દોરનારો સારથિ જો સુબુદ્ધિ નહિ હોય તો સમજી લેજો કે આ જીવનરથ ક્યાંય અથડાઈ પડવાનો.

સમરાંગણમા અર્જુન જો સફળતા મેળવી શકચા હોય તો એની બાણાવલિ તરીકેની કુશળતાને લીધે કે એના ગાડીવના પરાક્રમને લીધે નહિ પણ એક સુકુશળ સારથિને લીધે

જેની પાસે સદ્‌બુદ્ધિ છે એને કોઈ જ મારી નહિ શકે. તમે અરણ્યમા જાઓ, અજાણ્યા પ્રદેશમા જાઓ, કોઈના ય સથવારા વિના એકલા જાઓ પણ તમારી સાથે જો સુબુદ્ધિ હોય તો તમને સફળતા મળ્યા વિના રહેવાની જ નથી પણ જેની પાસે સુબુદ્ધિ નથી પણ માત્ર સંપત્તિ જ છે એની સપત્તિ લોકો ઝૂટવી શકે છે, રાજાઓ એને દંડ દઈ શકે છે અને સરકાર એની ઉપર તપાસણી કરી શકે છે શા માટે? સપત્તિ છે પણ સુબુદ્ધિ નથી માટે

જીવનસગ્રામમાં જેના જીવનરથનો સારથિ શ્રીકૃષ્ણરૂપ સુબુદ્ધિ છે એ આત્મારૂપ અર્જુનને વિજય મળ્યા વિના રહે ખરો?

આ સુબુદ્ધિ જેની પાસે હોય એ જ માણસ પુણ્યવાન છે, ભાગ્યવાન છે અને એ સુબુદ્ધિના જોરે સસારની સપત્તિને પોતાની પાસે એ બોલાવી શકે છે અને ન બોલાવે તો જગતની સપત્તિના સ્વામીઓને પોતાને ચરણે ઝુકાવી શકે છે.

એક સુબુદ્ધિમાન રાજા હતો એને ત્યા સપત્તિવાન રાજા મહેમાન થયો આ ધનાઢ્ય રાજાનો વૈભવ અને વિસ્તાર બહુ મોટો હતો. ધનાઢ્ય રાજાએ આ રાજાને ત્યા ખૂબ મહેમાનગીરી માણી આ રાજાનો મહેલ સાદો હતો, સાદી, સામાન્ય જીવનચર્યા હતી પેલા સપત્તિવાન રાજાએ આ સુબુદ્ધિવાન રાજાને એક પ્રશ્ન પૂછચો "તમે ચલાવો છો કે સદાવ્રતખાતું?" રાજાએ પૂછયુ "

હુ રાજ્ય જ ચલાવું છું ” પેલો કહે: “ મને તો લાગે છે કે તમે સદાવ્રત ખાતું ચલાવો છો ! લોકો પાસે મહેસૂલ લો નહિ, કર વસૂલ કરાવો નહિ અને ઉપરથી જે છે એમાંથી પણ લોકોને આપી દો, ગરીબોને વહેંચી નાખો અને તમારા રાજ્યભંડારને ખાલી રાખો તો રાજ્ય કેમ ચાલશે? તમારી પાસે હીરા નહિ, ઝવેરાત નહિ, નીલમ નહિ, પન્ના નહિ, કાંઈ જ નહિ તમારો ભંડારી પણ કેવો સાદો છે? મારા ભંડારની વાત જવા દો પણ મારા શરીર ઉપરનું ઝવેરાત એક કરોડ રૂપિયાનું થાય. મારા રાજ્યભંડારને તમારા ભંડાર સાથે સરખાવું છું ત્યારે મને લાગે છે કે મારુ રાજ્ય છે, જ્યારે તમારું સદાવ્રતખાતું છે. મેં તમારે ત્યાં અન્ન ખાધું છે એટલે મને થાય છે કે રાજ્ય કેમ ચલાવવુ એની રીત શીખવતો જાઉં ” સુબુદ્ધિમાન રાજાએ પૂછ્યું ‘ કેવી રીતે ? ’ એટલે એણે પ્રજાને કેવી રીતે નીચોવવી, પ્રજા પાસેથી વધારેમાં વધારે કેમ લેવુ છતા પ્રજા પ્રત્યે કેમ દુર્લક્ષ કરવુ અને રાજ્યભંડારને કેમ સમૃદ્ધ બનાવવો એ બધીય વર્તમાન રીત એણે બતાવી દીધી

એનું આ કહેવુ સાંભળી સુબુદ્ધિવાન રાજાએ કહ્યું “ તમે તમારી રીત બતાવી તમે કહો તો હું મારી રીત બતાવું. ” “ હા બતાવો. ”

“ હું તમને પૂછું કે તમારા રાજ્યની સંપત્તિ કેટલી છે એ મને કહો. ” એ રાજાને પોતાનો જે આછો આછો ખ્યાલ હતો તે આપ્યો. આટલા હીરા, આટલા પન્ના એમ કરીને જેટલા અબજ રૂપિયા થતા હતા એ બધા ય ગણાવીને કહ્યુ કે મારી રાજ્ય સંપત્તિ આટલા અબજ રૂપિયાની થાય છે.

સુબુદ્ધિવાન રાજા કહે : "તમારી પાસે આટલા અબજ રૂપિયા છે, હવે મારી પાસે શું છે તે બતાવું."

એણે તરત ગામમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો. "હું મુશ્કેલીમાં છુ, મારે બીજા રાજાને આટલા અબજ રૂપિયા આપવાના છે, રાજાના રક્ષણનો આ પ્રશ્ન છે. માટે પોતાની શક્તિ હોય એ પ્રમાણે પ્રજા પ્રેમથી પોતાનો ફાળો રાજ્યભંડારમા નોંધાવી જાય." ત્રણ દિવસમાં તો પ્રજાએ ધન, રત્નો, હીરા, પન્ના, બધું ય લાવી રાજ્યભંડારમાં મોટો ઢગલો કર્યો.

સુબુદ્ધિવાન રાજાએ સંપત્તિવાન રાજાને કહ્યું · "હવે જરા ગણી જુઓ, તમારી સંપત્તિ મારી આ સંપત્તિ સાથે સરખાવી જુઓ" આ સંપત્તિના રાશિના ઢગલા આગળ પેલાની સંપત્તિ વામણી લાગતી હતી. "રાજ્ય ચલાવતા તમને આવડે છે કે મને? તમે ભેગું કરીને એની રક્ષા માટે ચોકિયાત રાખો છો, પોલીસ રાખો છો, બીજા રાજાઓને શત્રુ બનાવો છો અને સંગ્રહ કરીને બીજા રાજાઓના મનમાં તમારા પ્રત્યે ઈર્ષ્યા જગાડો છો. અહીં એટલા ચોકિયાત પણ નહિ અને ઈર્ષ્યા પણ નહિ. ઉપરથી તમારા જેવા પણ એમ કહે છે કે સદાવ્રત ખાતું ચલાવે છે. મારો ભંડાર મારે ત્યાં નહિ, પ્રજાને ત્યા છે. મારો રાજ્યભંડાર સંપત્તિ નહિ, સુબુદ્ધિ છે."

આ બે વચ્ચેનું અંતર તમને ખ્યાલમાં આવ્યું? સુબુદ્ધિ અને સંપત્તિ એકની પાસે સુબુદ્ધિ હતી એટલે એ પ્રસન્ન અને સંતોષી હતો; બીજાની પાસે સંપત્તિ હતી એટલે એ સદા પ્રજાને લૂટવાના વિચારમાં બળ્યા કરતો હતો.

તમારે ત્યાં કોઈ ઘરાક આવે ત્યારે તમને એમ વિચાર આવે ને કે આજે આને બરાબર "શીશામાં ઉતારું".

બહુ સારો શબ્દ છે! અને પછી ઘરાકને બરાબર 'શીશામાં ઉતારી'ને તમે રાજી થતા કહેશો: ઘરાકને કેવો બનાવ્યો, કેવી રીતે લૂંટ્યો

શીશામા ઉતારનાર પોતે પણ ક્યાંક ઊતરી રહ્યો છે એ ભૂલી જવાય છે. તું કોઇકને ઉતારે છે, તને કો'ક ઉતારે છે.

દુર્બુદ્ધિ એ સહુથી ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુ છે. ઘરાકની સાથે વ્યાપાર કરવો હોય તો એમ નહિ ઈચ્છો કે આજ આ બરાબર હાથમાં આવ્યો છે, હું લૂંટી લઉં, મારું ઘર ભરી લઉં એ તમારી કુબુદ્ધિ તમને સુખે નહિ જીવવા દે.

જો બની શકે તો સરસ વિચાર કરો. "જેમ હું પેટ લઇને બેઠો છું એમ એને પણ પેટ છે હું જેમ સુખી થવા માગું છું એમ આ પણ સુખી થવા અહીં આવ્યો છે. હું આની સાથે એવો વ્યાપાર કરું કે જેમાંથી મને પણ બે પૈસા મળે અને આ લઈ જનાર માણસ પણ સુખી થાય." ઘરાકનું સારું નહિ ઈચ્છો ત્યાં સુધી વ્યાપારીનું સારું નહિ થાય વ્યાપાર એ ત્રાજવું છે એક બાજુનું પલ્લું ઘરાક છે, બીજી બાજુનું પલ્લું વેચનાર છે. વેચનાર અને લેનાર બંનેનાં પલ્લાં સરખાં રહે તો જ એ ત્રાજવું પ્રામાણિક ગણાય.

ધરતીકંપ એ બીજું કાંઈ નથી, માણસના જીવનના પડઘાઓ છે માણસને આઘાત આપે છે, ધડકાવે છે, ગભરાવે છે, સદ્‌બુદ્ધિના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ આપે છે. કહે છે કે તું એમ માનીશ નહિ કે બધું વિજ્ઞાન ઉપર જ ચાલે છે. અનિયંત્રિતને નિયંત્રિત કરનારું તત્ત્વ વિશ્વમાં પ્રચ્છન્ન છતાં જીવંત છે, જે અનુશાસન કરી શકે છે. તમે જોશો કે વિજ્ઞાન બધે પહોંચી શક્યું પણ ધરતીકંપ ક્યારે થવાનો છે એ કહેવાની વિજ્ઞાનની શક્તિ નથી.

આ બિચારા જોષીઓની તો વાતજ જવા દો એ તો ગોરખધધા જ કરતા હોય છે એ બધા તકસાધુઓ છે. બનાવ બની ગયા પછી ઝામ્બગોળા છોડનાગ અને કહેનારા ગમે એટલા હોય પણ ધરતીકપ પહેલાં કોઈએ આવીને કોઈ છાપાના તત્રીને કે ખબરપત્રીને નહોતુ કહ્યું કે તમે ચાર વાગે બધાને ચેતવી દેજો

આ પ્રકૃતિનો નિયમ છે. એનો અર્થ એ નથી કે પ્રકૃતિ આપણાથી વિરુદ્ધમા છે, આપણે પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધમા છીએ. પ્રકૃતિ તો આપણા સવાદમાં છે માણસો પ્રકૃતિને પડકાર કરે છે એટલે પ્રકૃતિ પોતાની શક્તિનો આવિષ્કાર એવા કોઈ બનાવો દ્વારા કરે છે

માણસે માત્ર સપત્તિ માટે નહિ પણ સુબુદ્ધિ માટે સાધના કરવાની છે. કદી એ વિચાર આવે છે કે મારી પાસે સપત્તિ તો આવી પણ સુબુદ્ધિ છે ?

સુબુદ્ધિ ન હોય તો સપત્તિ આશીર્વાદ બનવાને બદલે અભિશાપ બની જાય છે, સુખ બનવાને બદલે એક ચિતા બની જાય છે, પ્રભુના બનવાને બદલે પશુતા થઈ જાય છે, માણુસ શેઠિયાને બદલે વેઠિયો બની જાય છે.

જે પૈસો તમને આરામથી ધર્મ ન કરવા દે, સદ્ગુરુ ઓના વચનામૃત સાભળવા ન દે, પ્રાર્થના માટે સમય ન કાઢવા દે અને સુખશાતિ ન દે ત્યારે તમારે વિચારવુ જોઈએ કે પૈસાએ તમને સ્વામી બનાવ્યા કે દાસ? ધનથી જો દાસપણું આવતું હોય તો એ લક્ષ્મીપતિ નથી પણ લક્ષ્મીદાસ છે!

એક લક્ષ્મીપતિ છે, બીજો લક્ષ્મીદાસ છે. લક્ષ્મીપતિ

કોણ? જે સંપત્તિને દાસ બનાવે. કોના દ્વારા? સુબુદ્ધિ દ્વારા પણ જે લક્ષ્મીદાસ છે એ બુદ્ધિ ગુમાવી દે છે અને જીવનભર લક્ષ્મીનો નોકર થઈને માત્ર આરતી જ ઉતાર્યા કરે છે એની સારીય જિંદગી સંચયમા પૂરી થાય છે તેમ છતાં લક્ષ્મીને જવું હોય ત્યારે એ આરતી ઉતારનારને પૂછતી પણ નથી કે હું જાઉં?

પુણ્યનો ઉદય એ સંપત્તિ નહિ પણ સુબુદ્ધિ છે. જેની પાસે સુબુદ્ધિ છે એની સંપત્તિ ધન્ય છે.

ધર્મ સંપત્તિનો વિરોધી નથી સંપત્તિ પુણ્યનો એક અંકુર જરૂર છે, પણ એ પૂર્ણ નથી સંપત્તિને લોકોએ સત્કારી છે પણ સંપત્તિ અલંકૃત કોનાથી બને છે? સુબુદ્ધિથી સુબુદ્ધિ હોય તો જ સંપત્તિ અલંકૃત બને છે.

સંપત્તિથી પ્રસિદ્ધિ કે સમૃદ્ધિ આવે પણ શાંતિ તો સુબુદ્ધિ હોય તો જ આવે.

આપણને એક બહુ મોટું બિરુદ મળેલ છે, "માનવ" માનવ થવું એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. બધા જ વિશેષણો એની આગળ વામણાં છે. માનવ બનવા માટે સુબુદ્ધિ અનિવાર્ય છે આ હોય તો જ વિચાર આવે કે હું કોણ છું અને ક્યાં છુ.

મિત્ર હોય કે શત્રુ પણ એના માટે માનવના વિચાર તો મંગળમય જ હોય

અમંગળ વિચારો આપણા મંગળ વિચારોને ધૂંધળા કરી નાખે છે. બીજા માટેના અમંગળ વિચારો આપણા જ વિચારોને ધૂંધળા કરે છે. અમંગળ વિચાર આવે છે ક્યાં?

આપણા મગજમાં આવે છે આપણા મગજના સુવર્ણપાત્રમાં આ ગંદી અમંગળ વસ્તુ શા માટે આવવા દેવી?

તમારી પાસે માટીનું કોઈ પાત્ર હોય અને તમારા હાથમાંથી સરીને એ ગટરમાં ચાલ્યું જાય તો એમા ગટરની ગંદકી આવ્યા વિના રહે? કદાચ ગંદકીને તમે કાઢી નાખો પણ એના અંશો તો રહી જ જાય છે. એને સાબુથી, ગરમ પાણીથી ધૂઓ પણ એકવાર ગટરમાં ગયેલું પાત્ર જલદી શુદ્ધ કેમ થાય?

એવી જ રીતે આપણા મગજમાં ગંદા વિચારો આવી ગયા તો એટલીવાર તો મગજનું પાત્ર ખરાબ થઈ જ ગયું છે?

એટલા માટે સારી વસ્તુ એ છે કે સુંદર વિચારો. જે કોઈ તમારી સામે આવે ત્યારે એક જ વિચાર કરો: " આનું ભલું થાઓ, મારાથી જો જોઈ શકાય એમ હોય તો એનામાં હું સારું જોઉં અને ન જોઈ શકાય તો ખરાબ જોવાની મારે જરૂર નથી."

સુબુદ્ધિવાન માણસ વિચાર કરતો કરતો ધીરે ધીરે પોતાની અંદરની દુનિયાને પોતે સમૃદ્ધ બનાવતો જાય છે. પણ જો એ ખરાબ વિચાર કરતો થાય તો ધીરે ધીરે એનું અંતર એવું મલિન થાય કે પછી બધે એને અમંગળનું જ દર્શન થાય છે.

જગતમાં આજે સંપત્તિ વધતી જાય છે, સુબુદ્ધિ ઘટતી જાય છે. સુબુદ્ધિને વધારવી હોય તો શું કરવું જોઈએ? પ્રાર્થના.

ભગવાનને કાગળ લખવો હોય તો શાહી નહિ, કાગળ નહિ; એને એક પ્રાર્થના કરો, તમારો અવાજ ત્યાં પહોંચી જાય છે.

પ્રાર્થના એ શબ્દ નથી પણ હૃદયનો પોકાર છે. તમારું હૃદય પોકારે છે: "તારા અને મારા વચ્ચે કેવું અંતર પડી ગયું છે! તું સુબુદ્ધિનો ભંડાર છે અને અહીં કુબુદ્ધિ સિવાય બીજું કાંઇ છે જ નહિ."

બાળક જેમ માને પોકારે છે એમ હૃદય પોકારે છે: "કાં તો તું મને નજીક બોલાવી લે અગર તો દૂર રહું ત્યાં સુધી તું મને તારી હૂંફ આપ."

પ્રાર્થના એ માણસને માટે એક અનિવાર્ય અંગ છે. માણસ જ્યારે પ્રાર્થનામાં બેસે છે ત્યારે અંતરનું અવલોકન કરે છે: "મારી પાસે સંપત્તિ છે કે સુબુદ્ધિ? સંપત્તિ વધી કે સુબુદ્ધિ?"

એક જમાનામાં લાખ રૂપિયાવાળો લખેશરી કહેવાતો. એનું માન પણ કેટલું! આજે લાખ તો ઠીક કરોડાધિપતિને પણ એટલી પ્રતિષ્ઠા નથી મળતી. સમૃદ્ધિ વધી છે, કલ્પના ન કરીએ એટલો પૈસો વધ્યો છે પણ એ સંપત્તિ વધવાની સાથે સુબુદ્ધિ વધી છે કે નહિ એનો માપદંડ એ આપણી પ્રાર્થનાઓ છે.

ભગવાન અને આપણી વચ્ચે એકતાનું દર્શન થાય છે ત્યારે આપણે ભગવાનની પાસે ને પાસે આવતા જઈએ છીએ; અને જેમ જેમ એની પાસે આવીએ તેમ તેમ કુબુદ્ધિ ઘટતી જાય છે અને સુબુદ્ધિ વધતી જાય છે.

ભગવાનની કૃપા એ શું છે? આપણામાં સદ્‌બુદ્ધિ આવે ત્યારે સમજી લેવું કે હવે ભગવાનની કૃપાનું અવતરણ આપણામાં થઈ રહ્યું છે. પણ સુબુદ્ધિ ન આવે અને એકલી જ સંપત્તિ આવે તો એમ કહેવું નહિ કે મારા ઉપર ભગવાનના

ચાર હાથ! ભગવાનના ચાર હાથ હોત તો સુબુદ્ધિ એટલી જ હોત, જેટલી સંપત્તિ

સુબુદ્ધિ વિનાની સંપત્તિથી માણસને કેટલું નુકસાન થાય છે તેની મીમાંસા એક વિદ્વાને મસ્ત રીતે કરી છે. સંપત્તિ એકલી કદી નથી રહેતી, કાં તો એ સુબુદ્ધિ સાથે રહે, અને એ ન મળે તો કુબુદ્ધિને બોલાવી લે છે, કુબુદ્ધિના સંતાન ચાર છેઃ કામ, મદિરા, જુગાર અને જુલમ કામથી પરદારામાં રત રહે, મદિરાથી વિવેકહીન બને, જુગારથી અનેક અનર્થો સેવે અને જુલમી પૈસાને જોરે અનેક નર-નારીઓને ત્રાસ આપે આ ચારે દુર્ગુણોને કારણે આવેલી કુટેવો જીવનમાં ઘર કરી જાય છે અને આખરે સંપત્તિ તો ચાલી જાય છે એટલે આવા માણસના જીવનમાં અંતે દુર્ગુણો સિવાય કંઇ જ રહેતું નથી. કદાચ આ જન્મમાં સપત્તિ ન પણ જાય તો પણ પરલોક તો બગડી જ જાય છે, જેનું પરિણામ માણસને પોતાને જ ભોગવવું પડે છે.

સપત્તિ વધારેમાં વધારે આવે તો સ્મશાન સુધી આવે, જ્યારે માણસે એનાથી મેળવેલા સુસંસ્કાર અગર કુસંસ્કાર જીવ જ્યાં જયાં જાય, ત્યાં ત્યાં આ લોક કે પરલોક, સાથે જ ચાલ્યા આવતા હોય છે.

એક સંસ્કારી વ્યક્તિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું : " ભગવાન! મને ધન આપે તો આપજે, ન આપે તો કાઈ નહિ, પણ મને સુબુદ્ધિથી વંચિન ન રાખીશ "

જેની પાસે સુબુદ્ધિ છે અને છતાં દુઃખી હોય એવો એક માણસ તમે મને બતાવો.

ઘણીવાર ઘણા કહે છે કે ધર્મી માણસો બહુ દુઃખી

હોય છે. હું તમને ખાતરીથી કહું છું કે ધર્મી કોઈ દિવસ દુઃખી હોઈ શકે જ નહિ! ધર્મી જો દુઃખી હોય તો ધર્મ દુનિયામાં જીવતો નથી એમ માનજો. પણ તમે કહેશો કે અમુક ધર્મીને અમે દુઃખી જોયાં છે.

ધર્મ એ બહારનો દેખાવ નથી કે બાહ્ય ચિહ્નો નથી, પણ અંદરની અભીપ્સા છે. અંદરની અભીપ્સા એ ધર્મ છે.

જેમ પથ્થરમાંથી પ્રતિમા બનાવવાની અભીપ્સા એક શિલ્પીને હોય છે એમ આત્મામાંથી પરમાત્મા બનાવવાની અભીપ્સા ધર્મમાં હોય છે. શિલ્પી રાતદિવસ ખરબચડા પથ્થરને ઘડીઘડીને, ટાંકણા મારીમારીને, એમાંથી આકાર કોતરતો કોતરતો એને સુંદર પ્રતિમામાં ફેરવી નાખે છે, જેનાં સુડોળ આંખ, મોઢું અને સમગ્ર આકૃતિનું દર્શન કરતાં આપણું હૃદય આહ્લાદથી છલકાઈ જાય છે! હતો પથ્થર પણ બની પ્રતિમા; કારણકે, એમાં શિલ્પીની અભીપ્સા હતી.

એમ જ કોઈ ધર્મી માણસને થાય કે હું આત્માને પરમાત્મા બનાવું, જીવને શિવ બનાવું, કંકરને શંકર બનાવું, તો એ જંપે? એની આ અભીપ્સા એને વિલાસ અને વસ્તુઓની ભૂખમાંથી મુક્ત કરાવી વિરાટ તરફ જ લઈ જાય ને! ત્યારે જ એ જંપે.

ધર્મીમાં ચાર લક્ષણોનું દર્શન થાય છે: એ પ્રમાદી હોય નહિ, એ પ્રાર્થના કદી છોડે નહિ, પુરુષાર્થ એના પ્રાણ હોય અને પ્રામાણિકતાને એ વળગી રહે છે. આ ચાર લક્ષણોવાળો માણસ દુનિયામાં દુઃખી બન્યો હોય એવું કદી બન્યું નથી.

હું હમણાં જ અમેરિકાના પ્રેસિડન્ટ હર્બર્ટ હૂવરનું જીવન વાંચતો હતો. તેમાં તેના જીવનનો એક પ્રસંગ આવે છે. કોઇ માણસ યુનિવર્સિટીમાથી ભણીને તરત પ્રેસિડન્ટ થતો નથી. હર્બર્ટ ઇજનેર થઇને આવ્યો અને એક છાપામાં વાચ્યું કે અમુક કંપનીમાં ઇજનેરની જગ્યા ખાલી છે. એ તરત ત્યાં પહોંચી ગયો, મેનેજરને મળ્યો, નમન કરી કહ્યું કે, હમણાજ યુનિવર્સિટીમાંથી ઉત્તીર્ણ થયો છું, મારે નોકરીની જરૂર છે. મેનેજરે કહ્યું કે, જગ્યા ખાલી છે પણ તે ઈજનેરની નહિ, ટાઈપિસ્ટની. હર્બર્ટે વિચાર કર્યો: 'જગ્યા ખાલી હોય તો ભરવી.' ટાઇપિસ્ટ અને ઈજનેરના સ્થાનમાં કેટલું અંતર છે! પણ એણે વિચાર્યું કે ખાલી બેસી રહેવું, ઉદ્યમ વગરના બેસી રહેવું, એના કરતાં કાંઇક કામ કરવું જોઇએ. એણે કહ્યું : "સાહેબ! ટાઇપિસ્ટ તરીકે પણ કામ કરવા હું તૈયાર છું." મેનેજરે કહ્યું : "ત્રણ દિવસ પછી આવજો." ત્રીજે દિવસે ઑફિસમાં એ હાજર થયો અને કામ પર ચઢી ગયો.

એક દિવસ મેનેજર આંટો મારતો મારતો આ બાજુ આવ્યો, જોયું તો હર્બર્ટ બરાબર કામ કરી રહ્યો હતો એની આંગળીઓ જાણે રમી રહી હતી. મેનેજર એક મિનિટ ઊભો રહ્યો અને પેલા યુવકને પૂછ્યું. "તમે ઈજનેર છો કે ટાઈપિસ્ટ છો? તમારી આંગળીઓ તો કેવી સરસ ચાલે છે, જાણે વર્ષોથી તમે કાંઇ કામ કરતા હો." હર્બર્ટે કહ્યુ: "સાહેબ, જે દિવસે હું આપને મળ્યો ત્યારે ગુરૂવાર હતો આપની પાસેથી જઇને ભાડાનું ટાઇપરાઈટર લઇને મેં ચાર દિવસ, રાતદિવસ એના પરજ મહેનત કરી પ્રાર્થના કરતો ગયો અને પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો."

માણુસ પુરુષાર્થ કરે નહિ અને એકલી પ્રાર્થના જ કરે જાય એથી સિદ્ધિ ન મળે કોઈ ગાઠ પડી હોય અને એને એક આગળીથી ખોલવા જાઓ તો ખૂલે? રેશમની મજબૂત ગાઠ ખોલવા માટે બે આગળી જોઈએ જ

એમ જીવનની ગાઠોને ઉકેલવા માટે પુરુષાર્થ પણ જોઈએ અને પ્રાર્થના પણ જોઈએ એકલી પ્રાર્થનાની આગળી કામ નહિ લાગે. પુરુષાર્થ વિનાની પ્રાર્થના વધ્ય છે

જ્યા જ્યા પણ તમે પ્રાર્થનાનુ ફળ જોયુ હશે ત્યા ત્યા એના પહેલા પુરુષાર્થનુ બળ હોવુ જ જોઈએ હા, કેટલાક પ્રસગોમા જોવા મળે છે કે ખૂબ પુરુષાર્થ કરવા છતા સફળતા ન મળી ત્યારે પ્રાર્થનાનો આર્તનાદ એમનો સહાયક બન્યો છે પણ એ સહાય મળતા પહેલા પુરુષાર્થ તો હોવો જ જોઈએ

આજે જીવનના આ બે અગ સાવ છૂટા પડી ગયા છે

એક વર્ગ એવો છે જે પ્રાર્થનામા માનતો નથી ચોવીસે કલાક ગદ્ધાવૈતરુ કર્યા કરે એ પુરુષાર્થી છે

બીજો વર્ગ એવો છે જે મહેનત જરાય ન કરે અને કહે કે, મારી પ્રાર્થના ચાલુ છે ને?

હુ તો જોઉ છુ કે આ બધા લકવાના દરદીઓ છે કો'કને ડાબો છે તો કો'કને જમણો, પણ આ છે લકવો જ્યા સુધી માણુસ આ બન્ને અગોમા–પુરુષાર્થ અને પ્રાર્થનામા– સમર્થ નહિ બને ત્યા સુધી એને જીવનમા સફળતા નહિ જ મળે

જીવનનુ આ એક સૂત્ર છે જેણે જેણે જીવનમા સફળતા

મેળવી છે એમણે બન્ને અંગોને બરાબર વાપર્યા છે. એ વીરો પ્રાર્થના કરતા રહ્યા અને પુરુષાર્થમાં મંડી રહ્યા. એના જ પરિણામે એ ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી ગયા

હુર્બર્ટે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે એટલી મહેનત કરી કે ચાર જ દિવસમાં પેલા મૅનેજરના મનમાં એ વસી ગયો એને થાબડીને એણે કહ્યું: "દુનિયામા એવું કયું સ્થાન છે જે તારા જેવો તેજસ્વી વિદ્યાર્થી ન મેળવી શકે?" પણ એને એ વખતે ખબર નહિ કે આ માણસ અમેરિકાનો પ્રમુખ થવાનો છે કામ ગમે તે કરો પણ એ કામની અંદર સચ્ચાઈ છે કે નહિ એ જ તારનારી વાત છે.

સચ્ચાઈ એ બહુ મોટી વાત છે. ભગવાનની પૂજા કરતો હોય પણ સચ્ચાઈ ન હોય તો પૂજા જેવું ઉત્તમ કામ પણ નકામુ બની જાય છે દિવાળી કલ્પમા સાભળ્યુ તો હશે ને? કેટલા સાધુઓ, કેટલા આચાર્યો નરકે જવાના? આંકડાઓ સાંભળતા પણ થરથરાટ થાય.

આચાર્યો નરકમાં કેમ જાય એ પ્રશ્ન છે! કારણકે, જે વ્યવસાય એ કરે છે એ વ્યવસાયની સાથે વફાદારી ન હોય તો એ આચાર્યને પણ નરકમા જવુ પડે

તમે ગમે તે ધંધો કરતા હો, પણ એની સાથે તમારી નિષ્ઠા એ બહુ મોટી વાત છે. એટલા માટે તમે દુકાને બેઠા હો અને કાપડ ફાડતા હો એમા પણ તમારી નીતિ હોય! "હું પ્રામાણિકતાથી આપીશ, ગ્રાહકની સાથે સારો વ્યવહાર કરીશ" વ્યાપારીનો ધર્મ પ્રામાણિકતા છે.

એક ભરવાડણ બાઈ શેઠને ઘી આપી ગઈ શેઠે ઘી તો લઈ લીધુ પણ શેઠને જરા શંકા પડી એણે સાજે ઘી

તોળ્યુ તો પોણો શેર જ નીકળ્યુ બીજે દહાડે પેલી બાઈ જ્યારે ઘી વેચવા નીકળી ત્યારે શેઠે કહ્યુ "તુ કેવી અપ્રામાણિક છે! તારા ઉપર મે વિશ્વાસ રાખ્યો મે માન્યુ કે ગામડાના લોકો જુઠ્ઠુ નહિ બોલે, અનીતિ નહિ કરે, અને તુ તો શેર ઘીને બદલે પોણો શેર આપીને ગઈ"

પેલી બાઈ આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછવા લાગી "હુ અપ્રામાણિક? મારા માથે ઈશ્વર છે એ શેર જ ઘી છે અને હુ કોઈ દહાડો જુઠ્ઠુ નથી બોલતી" શેઠ કહે "લાવ ત્યારે તોળીએ કયા શેરથી તે આ ઘી તોળ્યુ હતુ એ તુ મને કહે" બાઈએ કહ્યુ "મારી પાસે શેર ક્યાથી હોય? ગઈકાલે તમારે ત્યાથી એક શેર સાકર લઈ ગયેલી અને એ વખતે મારે આ ઘી તોળવાનુ હતુ એટલે એક બાજુ ઘી મૂક્યુ અને બીજી બાજુ તમારી સાકર મૂકી તમે આપેલી શેર સાકરથી મે આ ઘી તોળ્યુ છે હુ બીજુ કાઈ જાણતી નથી! મારી પાસે શેર અને કાટલા છે જ નહિ કાટલુ તમારી સાકર" શેઠને ખ્યાલ આવી ગયો "ઓહ! મારી સાકરના બદલામા જ આ ઘી આવેલુ છે"

આ જગતમા અપ્રામાણિકતા કેમ ફેલાય છે અને ભેળ મેળ થઈને તમારે ત્યા કેવી રીતે આવે છે તે આમા જોવાનુ છે આ અપ્રામાણિકતા કો'કને દૂધના રૂપમા આવતી હોય, કો'કને ખાડના રૂપમા આવતી હોય, કો'કને લોટના રૂપમા આવતી હોય જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમા જુદી જુદી રીતે આવે છે પણ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે ખાડમા ગયેલી અપ્રામાણિકતા ઘીના રૂપમા પાછી આવી જાય છે એના forms–આકાર જુદા છે, પ્રવાહ એક છે એ પ્રવાહને પિછાનવો એ જ જીવનનુ રહસ્ય છે

લોકો આ રહસ્યને જોતા નથી. તમે ગમે તે વ્યવસાય કરો; પછી એ પૂજાનો હોય કે એક પટાવાળાનો પણ તમારા વ્યવસાયની સાથે તમારી નિષ્ઠા એ બહુ મહત્ત્વની વાત છે.

વણકરનો ધંધો કરવા છતાં કબીરને એમ નથી લાગ્યું કે હું વણકર છું એટલે હલકો છું. એ તો તાણા અને વાણાની સાથે જીવનને સરખાવતા જ ગયા, વણતા જ ગયા અને ભગવાનનું ભજન કરતા જ ગયા.

પોતાના વ્યવસાયને હલકો નહિ ગણતા વ્યવસાયમાં આવતી વંચના હલકી ગણો.

આ તત્ત્વ ધ્યાનમાં રાખીને માણસ જીવનની ચર્ચા કરે છે તો એના પુરુષાર્થ અને પ્રાર્થના એ બેની અંદર સંવાદિતા આવી જાય.

સવારના ઊઠીને પ્રાર્થના કરવાની. કઈ પ્રાર્થના? પ્રાર્થનામાં એ કે બુદ્ધિ સુબુદ્ધિ બનો. જે જે વસ્તુ મારી સામે આવે એના ઉપર હું સુબુદ્ધિનો પ્રકાશ ધરું અને સુબુદ્ધિના પ્રકાશમાં જ વસ્તુને ગ્રહણ કરું.

પ્રાર્થના એ સવારનો નાસ્તો છે, અને રાતના સુતા પહેલાં લેવા લાયક દૂધનો પ્યાલો છે.

ઘણાં મોટાં ઘરોમાં છોકરાને ઉઠાડીને કહેવાતુ હોય છે કે, બાબા, દૂધ પી લે બેટા. રાતના દસ વાગ્યા હોય તો પણ સૂવા જતા પહેલાં પૂછે: "તેં દૂધ પીધું કે?"

પ્રાર્થના આવો જ કોઈક પ્યાલો છે. માણસ ‹
સુંદર વિચારો અને દૃઢ સંકલ્પો સાથે ઊઠે અને

સૂવા જાય ત્યારે આખા દિવસમાં જેને જેને મળ્યો એ બધાની સાથે કેવો વ્યવહાર હતો, કોને માટે ખરાબ બોલ્યો, કોને માટે ભૂંડું બોલ્યો, કોને માટે અતિશયોક્તિ કરી એની આલોચના કરી, ફરી એવું ન કરવાના વિચાર સાથે પોઢે.

આજે સમાજમાં જે ખોટી અફવાઓ, નકામી નિંદાઓ, ન બનેલા બનાવો માટે અને બનતા બનાવોમાં આપણી સાચીખોટી સંમતિ અને ગંદી વાતો આ બધું કેમ બને છે? કારણકે પ્રાર્થનામાં આલોચનાનો અભાવ છે.

મને લાગે છે કે લોકો પાસે પ્રાર્થનાના શબ્દો ઘણા છે, ભાવ થોડા છે. શબ્દ વધે અને ભાવ ઘટે તો એમાંથી મળે કાંઈ નહિ બહુ શબ્દો નહિ, બહુ લાંબા લાંબા સ્તોત્રો નહિ, થોડુ પણ સમજવાનું હોય.

એક ભાઈ મને કહેતા હતા કે હું સવારના ઊઠીને ગીતાના પાંચ અધ્યાય વાંચી જાઉં છું. મને થયું, "ભલા માણસ, આટલા બધા અધ્યાય વાંચ્યા છતાં શાંતિ નહિ!" એ અધ્યાય વાંચે, યંત્રની જેમ એટલી ઝડપથી એ દોડ્યો જાય કે અર્થની વિચારણા કરવા તો ઠીક, પણ શ્વાસ લેવા પણ ઊભો ન રહે.

પ્રાર્થના એ માત્ર શબ્દો નથી, ભાવ છે. જેમ જેમ તમે ઊંડાણમાં જાઓ તેમ તેમ તમારું ચિત્ત એકરૂપ બને છે. હૃદય અને પ્રાર્થના એક બને તો દુનિયામાં એવું શું છે જે બને નહિ?

જે જે શબ્દો બોલો તેના ઉપર વિચાર કરો. હું જે બોલું છું એ મારા જીવનમાં છે? કંઈ નવું આવે છે? પછી તમને જ વિચાર આવશે: "આ પ્રાર્થના હું કરું છું છતાં મારા જીવનમાં સંવાદ કેમ નથી?"

પ્રાર્થનાની સાથે ચિંતન હોવું જોઈએ, શબ્દોની વિપુલતા નહિ પણ ભાવનું ઊંડાણ વધવું જોઈએ.

સુબુદ્ધિમાન સાંજે શયન કરવા જાય ત્યારે જેમ જોડા જોડાને ઠેકાણે મૂકે, કોટ કોટને ઠેકાણે મૂકે, ખમીસ ખમીસને ઠેકાણે મૂકે એમ ચિત્તને પરમાત્માનાં ચિંતનમાં મૂકે. પછી કહે: "હવે હું તારી સાથે છું, એકરૂપ છું."

પરમાત્માના મહાચૈતન્યના પ્રકાશની સાથે તમારા ચિત્તને જોડી દો. જેમ ઘરના ટેબલ-લેમ્પના પ્લગને સોકેટમાં ગોઠવતાં જ લાઈટ થાય છે એમ તમે તમારા ચિત્તને પરમાત્માની સાથે જોડીને સૂઈ જાઓ, એ પ્રકાશસભર હશે પછી કોઈ ભય નહિ, કોઈનો ડર નહિ અને કોઈ અશુભ અને અમંગળ સ્વપ્ન નહિ. બધું જ શુભ.

રાતના સૂતી વખતે પરમાત્મા સિવાય બધું જ ભૂલી જાઓ.વ્યાપાર પણ ભૂલી જાઓ, સગાં પણ ભૂલી જાઓ, ઝંઝટ પણ ભૂલી જાઓ. આ થોડી-શી રાત તમારા આરામ અને વિરામ માટે જ નક્કી થઈ છે. એ આરામમાં પ્રગાઢ શાંતિ જ હોય. એ આરામ કદાચ લાંબો પણ નીવડી જાય તો શી ખબર ? આપણી યાત્રા એ મંગળમય વિચારોની વણજાર છે.

પ્રાર્થનાનો હેતુ પરમાત્મા સાથેની એકતા છે. સવારની પ્રાર્થનામાં સુબુદ્ધિની માગણી છે અને રાતની પ્રાર્થનામાં આહાર ઉપકરણ-belongings અને આ દેહની ઉપાધિ; આ બધાંની મમતાનો ત્યાગ છે. રે પ્રવાસી ! તુ સાથે શું લઈને જઈશ ? તો ત્રણ વાત કહી:

આ પ્રવાસી ત્રણને છોડે છે; આહાર, ઉપકરણ અને દેહ; અને આ ત્રણને સાથે લેવાના છે: અરિહંત એ દેવ છે

સુસાધુ એ ગુરુ છે અને જિનેશ્વરે કહેલો અહિંસામય એ ધર્મ છે. આ ત્રણને પ્રવાસમા સાથે લઈ આગળ વધવાનુ છે

મંગળ વિચારોથી આપણે જીવનને સમૃદ્ધ અને સુંદર બનાવી શકીએ

પહેલો વિચાર એ કે પુણ્યનો ઉદય એ સંપત્તિ નહિ પણ સુબુદ્ધિ, પાપનો ઉદય એ કઠિનાઇ નહિ પણ કુબુદ્ધિ કઠિનાઈ આવે, ગરીબી આવે તો કહો શું વાંધો છે! દુનિયામાં ગરીબ કોણ નહોતું ?

પુણિયો ગરીબ નહોતો! જૂના જમાનામા પણ ઘણાય એવા ગરીબો હતા જેઓ આ લોકમા સત્કાર અને પરલોકમા મોક્ષ પામી ગયા છે.

ગરીબી એ પાપનો ઉદય નથી, કુબુદ્ધિ એ પાપનો ઉદય છે. સંપત્તિ એ પુણ્યનો ઉદય નથી પણ સુબુદ્ધિ એ પુણ્યનો ઉદય છે.

